TOPLUMSAL

Tarih

160
NİSAN
2007

EĞİTİM BÜLTENİ İLE BİRLİKTE

Kürt Milliyetçiliğinin Son Yüzyılı

Cumhuriyet ve Kürtler

Naci Kutlay

Erken Cumhuriyet Döneminde Radyo

Yurttan Sesler

Özgür Balkılıç

İvan İvanoviç'in Sahnelenmesi, Vatandaşlık Sorunu-II

Politbüro Nâzım'ı İzliyor

Niyazi Dalyancı

Korsanlar karaya çıktı!

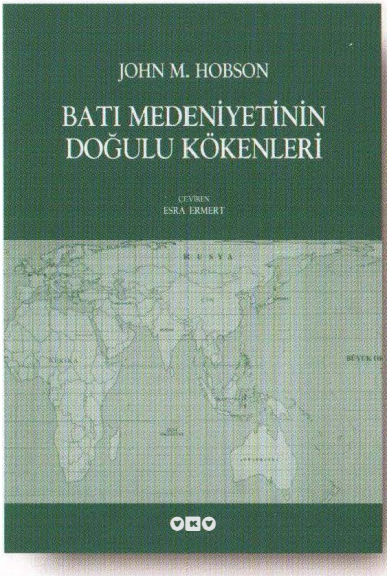
16. yüzyılda Akdeniz'de Türk ve Mağripli korsanların Hıristiyan yerleşimlerine yaptıkları baskınlar ve halkın karşı örgütlenmesi. *Özlem Kumrular'ın kaleminden 14. sayfada*

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1306-7095

Doğu'nun kayıp hikâyesi

Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri

"Özerk ve eski Batı düşüncesiyle Oryantalist Doğu düşüncesinin yerini değiştirmenin yollarını arıyorum. Doğu, Batı'nın yükselişini iki ana yöntemle sağlamıştır: Yayılma / asimilasyon ve kendine mal etme."

Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri
John M. Hobson
Çeviren: Esra Ermert
316 sayfa, 19 YTL

Doğuluların dünya tarihinin gelişim hikâyesindeki rolü neydi? John M. Hobson, **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**'nde bu soruya cevap arıyor ve Doğuluların bu hikâyeye katkılarına odaklanıyor. Hobson, Batı'nın yükselişine dair yaygın görüşlerin etnomerkezci önyargılarıyla mücadele ederken, Antik Yunan'dan bu yana Avrupalıların kendi gelişimlerine öncülük ettikleri ve Doğu'nun bu süreçte pasif bir izleyici olarak kaldığı görüşüne de karşı çıkıyor.

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr **INTERNET SATIŞ** • ykyestore.com.tr • www.yapikredi.com.tr **YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş.** 212 293 08 24 - 252 47 00

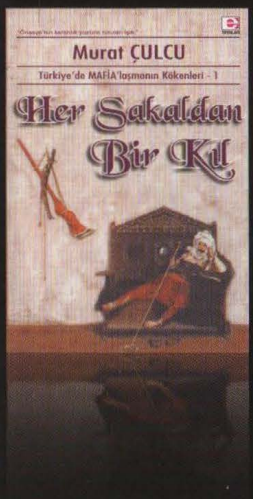
YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

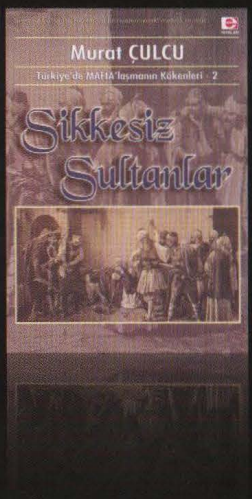
Murat Çulcu Serisi

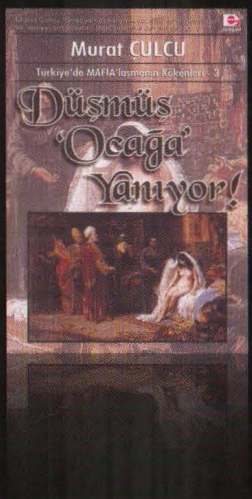
TARİH BOYUNCA GÜÇ ODAKLARI

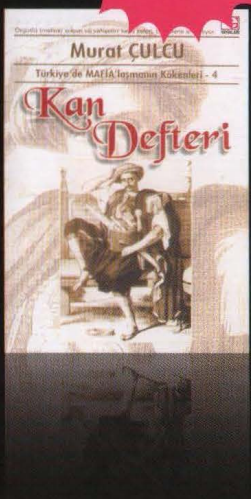
Türkiye'de MAFİA'laşmanın Kökenleri

Beşinci Kitap Yakında!
Derin Suçun Küresel Otoritesi

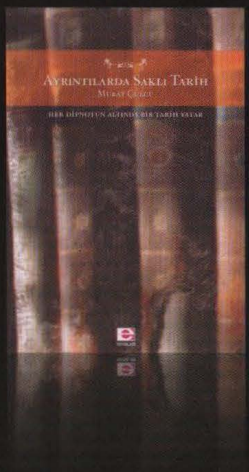

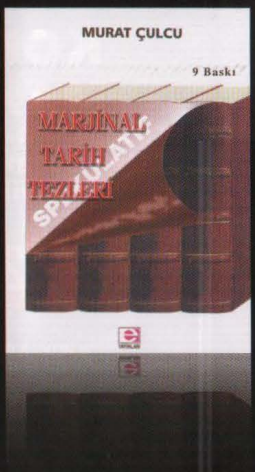

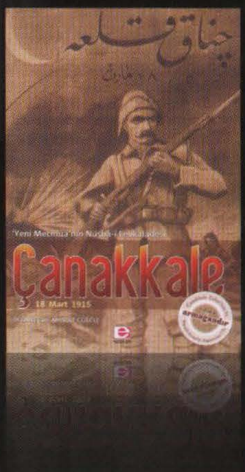

Tarihe Alternatif Bir Bakış

'Yeni Mecmûa'nın Nüsha-i Fevkalâdesi

eyayinlari.com | 0 212 526 89 17

bazıları kitap sever

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TEMSAD

24. Uluslararası Tekstil, Örgü, Çorap Makineleri, Yan Sanayileri ve Kimyasalları Fuarı

www.orgutekstilmakineleri.com

12 - 16 Mayıs 2007

5. ULUSLARARASI İSTANBUL İPLİK FUARI

www.istanbuliplikfuari.com

KONFEKSİYON MAKİNESİ 2007

21. Uluslararası Konfeksiyon Makineleri, Nakış Makineleri, Konfeksiyon Yan Sanayii ve Aksesuarları Fuarı

23 - 27 Mayıs 2007

www.konfeksiyonmakineleri.com

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuarlar

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarını Ulusal Katılımlarını Sıkıma Organizatörler Birliği

TFYD TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ Üye Kuruluş

TS EN ISO 9001:2000

DTM Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın Desteği ile

iaf Üye Kuruluş Uluslararası Hazır Giyim Federasyonu

MERKEZ OFİS - FUAR ALANI

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522, Beylikdüzü, Büyükçekmece İstanbul Tel : (0-212) 886 68 43 Faks: (0-212) 886 66 98 - 886 67 15 İnternet: www.tuyap.com.tr
E-posta: Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr Satış: sales@tuyap.com.tr Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr Tanıtım ve Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr

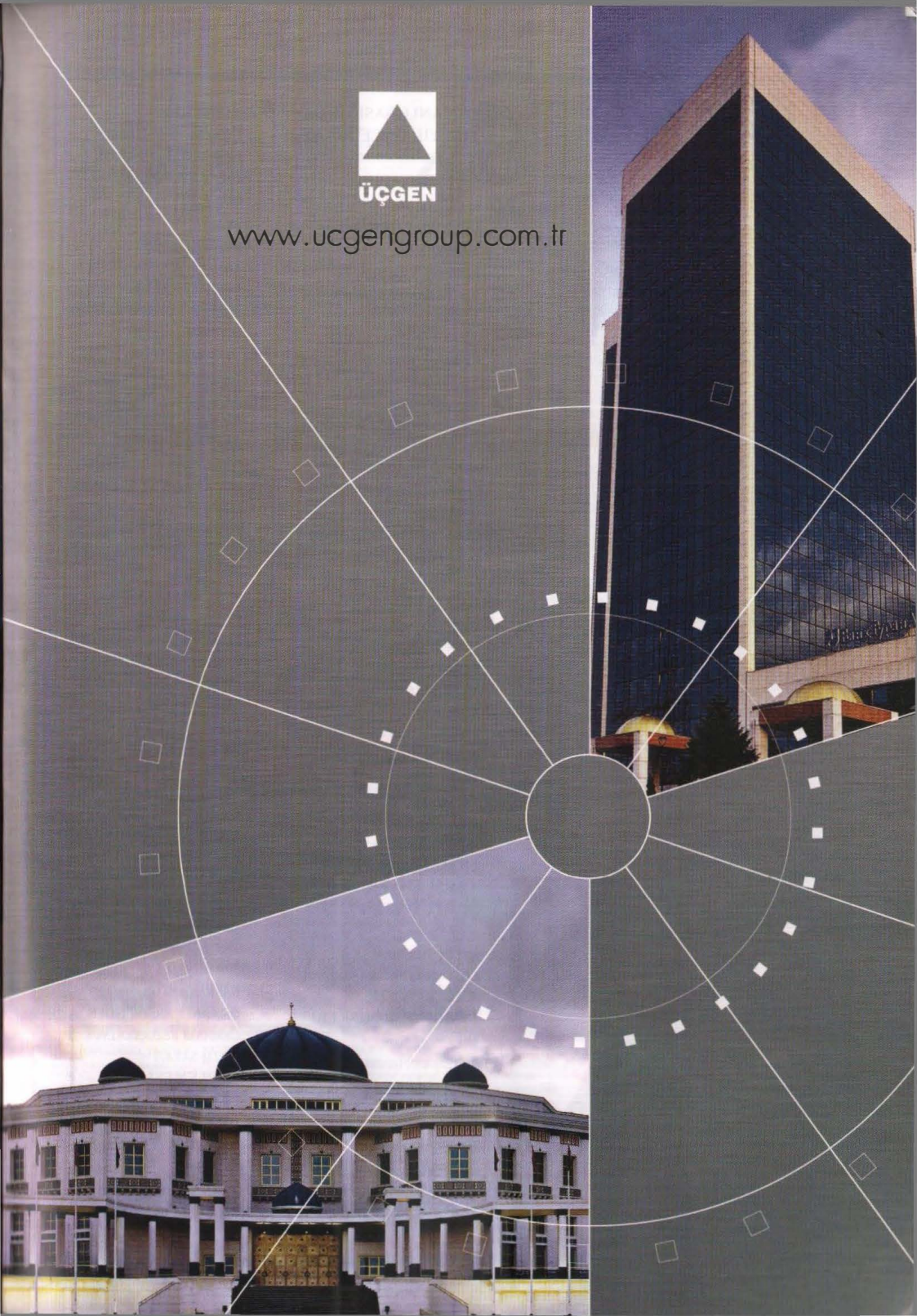
TÜYAP Beylikdüzü

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Beylikdüzü, Büyükçekmece İstanbul

ÜÇGEN

www.ucgengroup.com.tr

160. SAYIMIZLA MERHABA...

Bu sayıda Özlem Kumrular'ın Kuzey Afrikalı Müslüman korsanları konu edinen "Mağripliler Karaya Çıktı" adlı çalışması kapak yazımız oldu. Kumrular'ın İtalyanca ve İspanyolca kaynaklardan çalıştığı bu yazı, hazırladığı üçlemenin birinci kısmı.

Nisan sayımızda birinci bölümlerini önceki aylarda yayımladığımız üç önemli yazı var. Bunlardan ilk değinmek istediğim, Arsen Avagyan'ın yazısı. Geçen ay da sözünü ettiğim gibi Avagyan'ın büyük ölçüde Sovyet arşivlerinden çalıştığı yazısını okurken, tarihçilerin aşina olduğu Ankara-Sovyet ilişkileri tersine dönmüş olmuyor elbette. Ama durumu Sovyet belgelerinden izlemek okuyucuya ayrı bir heyecan veriyor. Ankara ve Sovyetler arasında gidip gelmiş ve Türkiye'de bilinmeyen kimi mektuplar yazıyı daha da ilginç kılıyor.

Naci Kutlay, şubat ayında yayımlanan yazısının ilk bölümünde 19. yy ve 20. yy başındaki Kürt hareketlerini ele almıştı. Kutlay 160. sayımızda Cumhuriyet dönemindeki Kürt hareketlerini incelerken, bu hareketlerin oturduğu toplumsal tabandaki değişimi de irdeliyor.

Niyazi Dalyancı'nın yazısında ise Nâzım'ın dramını izlemeye devam ediyoruz. Türkiye'deki demokrasi eksikliği ünlü şairi yıllarca hapiste tutarken, Türkiye'dekilerle kıyaslanmasa da Sovyetler'deki koşullarda da pek rahat edemediği anlaşılıyor.

Kapaktan duyurduğumuz son yazı, Özgür Balkılıç'ın "Yurttan Sesler Programı ve Korosu" başlıklı çalışması. Balkılıç, Cumhuriyet döneminde "Bütün memleketi tek duygu haline getirmek" amacıyla yapılan radyo programlarından bahsederken, yerelliğin ve âşıkların kişisel tarzlarının üstünün çizilmesini de söz konusu ediyor.

Son olarak Tiyatrotem ile yaptığımız söyleşiye değinmek istiyorum. Ayşe Selen-Şehsuvar Aktaş ikilisinin Batı draması, gölge oyunu ve bunların harmanlanması konusunda önemli birikimleri var. Bu birikimi yansıtan sahne çalışmaları da yapıyorlar. Öyle ki, insan onları izlerken "Karagöz'ün günümüz koşullarında yaşamasının bir şansı var mıdır?" diye sormadan edemiyor.

Mayısta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

Avrupalı bir ressamın elinden Türk korsanı.

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 GÜNCEL

10 9 ARALIK 1911 İTALYA-TÜRKİYE SAVAŞI
Edhem Eldem

12 BİR ŞEHZADE SÜNNET DÜĞÜNÜNÜN ALIŞVERİŞ LİSTESİ (1803)
Yavuz Selim Karakışla

14 16. YÜZYILDA AKDENİZ'DE TÜRK VE MAĞRİBLİ KORSANLAR MAĞRİPLİLER KARAYA ÇIKTI!
Özlem Kumrular

26 KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN SON YÜZYILI (1920-1970) CUMHURİYET VE KÜRTLER
Naci Kutlay

34 İVAN İVANOVİÇ'İN SAHNELENMESİ, VATANDAŞLIK SORUNU-II POLİTBÜRO NÂZIM'I İZLİYOR
Niyazi Dalyancı

38 KEMALİSTLER, İTTİHATÇILAR VE BOLŞEVİKLER-II MUSTAFA KEMAL'E KARŞI ENVER KARTI (1920-1922)
Arsen Avagyan

48 BEÇİN DEFİNESİ III. MEHMED AKÇELERİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ
Aydoğan Demir

56 ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR DENEYİM YURTTAN SESLER PROGRAMI VE KOROSU
Özgür Balkılıç

62 TARİHÇİLİĞİN GÜNCEL BİR SORUSU: OSMANLI "BARUT İMPARATORLUĞU" MUYDU?
Salih Özbaran

68 ARKEOLOJİNİN TARTIŞMALI SORUNSALI ÇATALHÖYÜK KÖY MÜ, KENT Mİ?
Alev Erarslan

72 1904 RUS-JAPON HARBİ VE TÜRK MODERNLEŞMESİNDE JAPON İMAJI
Kaori Komatsu

78 BUDAPEŞTE'DE BİR TÜRK İMAM ABDÜLLÂTİF EFENDİ'NİN HAYATI
Nizam Önen

82 AYŞE SELEN VE ŞEHSUVAR AKTAŞ'LA TİYATRO, GÖLGE OYUNU, KUKLA TİYATROSU ÜZERİNE DRAMANIN GELENEKTEN ALACAĞI VAR MI?
Söyleşi: Peri Efe - Ahmet Akşit

88 KİTAP YAYINEVİ'NDEN GÖRKEMLİ BİR OSMANLI ALBÜMÜ
Mete Tunçay

90 *TAŞA YAZILAN TARİH: TOPKAPI SARAYI* UNUTULMUŞ İKİ KİTABE
Burak Çelintaş

92 BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDEN *OSMANLI BELGELERİNDE KIRIM SAVAŞI* DERLEMESİ
Candan Badem

95 WEB'DE SENDİKA TARİHLERİ
Gürel Tüzün

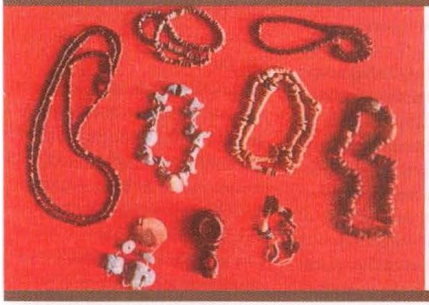
96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

38 **MUSTAFA KEMAL'E KARŞI ENVER KARTI**
Arsen Avagyan. Sakarya Savaşından sonra Sovyetler için Enver Paşa'nın bir alternatif olmaktan çıkması sürecini ele alıyor.

48 **III. MEHMED AKÇELERİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ**
Aydoğan Demir. Beçin'de bulunan hazineden yola çıkılarak Osmanlı para tarihindeki bazı sorunların nedenlerini irdeliyor.

62 **OSMANLI "BARUT İMPARATORLUĞU" MUYDU?**
Salih Özbaran. Agoston ve Murphey'nin çalışmalarına dayanarak, 1450'den itibaren askeri alanda Osmanlının Batı'dan geri kaldığı görüşünü sorguluyor.

68 **ÇATALHÖYÜK KÖY MÜ, KENT Mİ?**
Alev Erarslan. Çatalhöyük yerleşimine ilişkin "köy mü, kent mi?" tartışmasını Mellaart ve Ian Hodder çalışmalarına dayanarak sürdürüyor.

72 **TÜRK MODERNLEŞMESİNDE JAPON İMAJI**
Kaori Komatsu. 1904 Rus-Japon Harbi'nden galip çıkan Japonya'nın Türkiye'deki fikir adamlarınca bir model haline getirilip, idealize edilmesini ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 160 Nisan 2007
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Murat Güvenç, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Tanor Timur, Mete Tunçay, Gürel Tüzün, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral
REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal
KATKIDA BULUNANLAR
Ömür Gültepe, Ilke Sanem Özkaya

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)
SAYFA UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 2432670 (Dahili 1611)
(0212) 2432671 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Bileşim Yayıncılık, Fuarcılık ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş
Barbaros Caddesi No:11
4. Levent / İstanbul
Tel: (0212) 324 44 43
BASKI TARİHİ
27. 03. 2007
DAĞITIM
YAYSAT
(0 212) 622 2222
www.yaysat.com.tr
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 439 12 61
REKLAM
Nazan Özcan
nozcan@tarihvakfi.org.tr
(0212) 513 52 35 (13)
(0212) 513 21 77 (fax)
ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 31)
(0212) 227 17 32 (fax)
BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL

Frengi İlleti

TERCÜMAN-I HAKİKAT
5 NİSAN 1907

Taşra ahalisi frengi illetini adi bir hastalık, ehemmiyetsiz bir çıban addeylediklerinden illet-i mezkûre tahribatını icraya başlamadıkça etibbâya müracaat etmeyerek giriftâr oldukları [tutulmuş] marazı ketm ve ihfâ eylemekte [saklamakta] ve bir takımları dahi meccanen verilen ilacı istimâl etmemekte oldukları müşâhedât-ı adide ile sabit olup şu halin devamı hastalığın tevsî-i daireye sirayet etmesine sebep olacağı cihetle ba'de-mâ köylerde bu gibi şüpheli hastalığa düçâr olup alâmet-i zâhiriyesi bulunanların hükümete ihbar olunması ve ihbar etmeyen muhtârân ve heyet-i ihtiyâriyenin düçâr-ı mücâzât edilmesi lüzümu Umum Mekâtib-i Askeriye-i şahane Nezaret-i celilesinin tezkeresine binaen Dahiliye Nezaret-i celilesinden işâr ve keyfiyet köylülerce bilinip hastalığın def'i çaresi vakit geçirmeksizin görülmek üzere ahali-i kuraya lâyıkıyla tefhimi [anlatılması] vesâitinin tesri'-i istikmâli ilaveten tebliğ ve izbâr buyrulmuştur.

Et Meselesi

TERCÜMAN-I HAKİKAT
7 NİSAN 1907

Asır Gazetesi'nden okunmuştur : Bu sene memâlik-i şâhânenin her tarafında lâhm [et] fiyatlarında galâ [pahallılık] husule gelmiştir. Evvel ve âhir söylediğimiz vechile bu sene kışın pek ziyade imtidâd ederek [uzayarak] ağnâmda [koyun] ve kuzularda telefât vukua gelmiş olması bu bâbda icra-yı tesirden hâli kalmamıştır. Fakat ağnâm kahyaları, celebler, kasaplar da bu fırsattan istifade eylediler. Güya kesilecek hayvan yokmuş gibi ellerinde bulunan hayvanatı uzak meralarda bırakarak tedricen şehirlere mezbahalara getirmekte, galâ-yı fiyatı muhafaza eylemektedirler.

Başka yerleri bilmezsek de temin olunduğuna göre Selanik kasap esnafı bu fırsattan mübâlagalı bir surette istifade etmek için ittifak eylemişlerdir. Selanik'te ağnâm ve et fiyatları hakkında tetkikat icrasıyla tedâbir-i mukteziyye ittihâzı zımnında hükümetçe bir komisyon teşekkül eylemiştir. Komisyonun nazar-ı dikkat ve tetkikinde gerek bu noktayı, gerek esnaf tarafından toptan mübâyaa olunan validelerinin sütleriyle beraber kuzular fiyatıyla et fiyatları arasında görülen nisbetsizliği arz eyleriz.

Memâlik-i şâhânede ağnâmın tezâyüd mü, yoksa tenâkus mu eylemekte bulunduğu hakkında bir malumat-ı mevsûka-i istatistikiye almaya muvaffak olamamış isek de vilayetimizde tertip olunan istatistikler ağnâmın tenâkus etmemiş, bilakis yüzde beş nisbetinde terakki eylemiş bulunduğunu isbat etmişti. Vesait-i nakliyenin çoğalmış olması hasebiyle bu kabil emtia fiyatları umumi piyasaya tâbi olmaktan kurtulamadığı, bu hal kesretli ehven bulunduğu mahalden derhal mübâyaa ile pahallı bulunduğu mahallere nakledilerek çar çabuk fiyatlarda tevâzün [denklik] tesis edildiği cihetle şimendüferlerle, vaporlarla yekdigere rapt edilmiş olan bilâdda [şehirlerde] fiyatlarca büyük bir tefâvüt [fark] kalmaması tabiidir.

Bu taraflarda et fiyatlarının terakkisi Bosna'dan hayvan gelememekte, Sırbistan'la Avusturya arasındaki buhran-ı iktisadi hasebiyle Avusturya'ya Sırbistan hayvanatının duhûlü men' olunması üzerine Bosna hayvanatının hemen umumiyetle Avusturya'ya sevk edilmekte olmasından münbais [ileri gelmiş] bulunduğunu da iddia edenler vardır. Halbuki Priştine, Metroviçe gibi

Pazar Gülşen

TERCÜMÂN-I HAKİKAT
26 NİSAN 1907

Sirkeci'de istasyon civarında numara 16 herkesin rağbetini mucip olan gramofon makinalarının Avrupa'dan bir çok envâi muhtelif fiyatlarla piyasada satılmakta ve bunlardan haylisi bir kaç ay içinde bozularak matlup vechile kullanılamamaktada olduğundan Amerika'dan suret-i mahsusada celp eylediğimiz büyük küçük her cins gramofon makinalarımızın sadâ ve metanetçe emsaline faik ve fiyatları son derece ehven olduğunu görüp anlamak üzere muhterem müşterilerimizin ve alelhusus gramofon meraklılarının bir kere mağazamızı teşrif buyurmalarını hasseten rica eder ve piyasada mevcut plakların dahi ahengdar ve mutenâlarından büyük küçük her boyda mağazamızda mevcut olduğunu beyan eyleriz.
Taşradan sipariş ve vukuunda gerek plak ve gerek makina ve her nevi gramofon alât ve edevatı derhal irsal olunur.

Numara	Kuruş
1	180
2	432
3	540

Selanik'e şimendüferle merbut küllıyetli ağnâm yetiştiren mahallerde koyun etinin beş kuruşa satıldığı esnada Selanik'te on kuruşa satılması fiyatlarda umumi hem-ahenk bir terakki husule gelmiş olmayıp dediğimiz gibi celeplerin ve kasapların bu bâbda fırıldaklar çevirmekte olduklarını ihsâs eyliyor.

Komisyonun bu cihetleri de nazar-ı dikkatten dür tutmayacağını ümit ve temenni eyleriz. Çünkü her sene bu vakit dört beş kuruşa satılan kuzu etlerinin elyevm sekiz dokuz kuruştan aşağı alınamaması fılhakika şâyân-ı dikkat mesâil-i iktisadiyedendir.

Küpe Yutan Bir Hizmetçi Kızı

TERCÜMAN-I HAKİKAT
9 NİSAN 1907

Cihangir'de sâkın bahriye kolağalarından Mahmut Efendi'nin zevcesiyle kerimesi evvelki gün Balat'ta mukime hemşiresine gitmek için hazırlanmış ve sandık derûnunda on lira kıymetinde bulunan bir çift elmas küpeyi çıkarıp sandık üzerinde bırakmışlarsa da küpelerin terk edilen mahalde olmadığını görmeleri üzerine zaten hanede kendilerinden ve Hayriye namındaki hizmetçi kızdan başka kimse olmaması hasebiyle mezbûre tazyik edildikte küpelerin her ikisini de yuttuğunu söylemekle küpelerin zâhire ihracı zımnında mezbûreye hint yağı içirilmiş ise de maksat hasıl olamadığından keyfiyet mahalli memurin-i zabıtasına ihbâr ve zabıtaca da tahkikata ibtidâr kılınmıştır.

Mekteb-i Sultani

TERCÜMAN-I HAKİKAT
15 NİSAN 1907

Geçenlerde muhterik olan Mekteb-i Sultani talebe-i dâime-i leyliyesi için Pangaltı'da Surp Agop Hastahanesi'nın yanında isticâr edilen apartman dahilinde ikâmet etmekte olan talebenin sâye-i şâhânede her suretle husûl- esbâb-ı istırahatları için daire-i mezkûrede icap eden tertibât ve istihzârât vücuda getirilmiş ve geceleri dairede suret-i dâimede mubassırlar [gözetmenler] ikâmet etmekte olduğu gibi talebenin bir derece daha istikmâl-i vesâil-i istirahatları zımnında müdür-i mektep atüfetlü Abdurrahman Beyefendi hazretleri için de daire-i mezkûrede bir oda tahsis edilmiştir. Talebenin tahsilden kalmamaları mültezem-i âli olduğu cihetle mektep idaresince muhterik mektep bahçesinde muntazam barakalar tesisi ve bunun dershane haline ifrâğ edilerek sâye-i muvaffakıyet-vâye hazret-i padişahide bilcümle sınıflarca derslere başlanılmış ve Beylerbeyi'nde mektep ittihâz edilecek olan daire-i mahsusanın inşâât ve tertibâtı ikmâl olununcaya kadar leyli talebenin nehârî olarak devamı mukarrer bulunmuş ise de leyli talebeden bazılarının ikâmetgâhlarının bu'diyeti [uzaklığıl münasebetiyle mektebe nehâri olarak gidip gelmekte düçâr-ı müşkilât oldukları müdür-i mektep atufetlü Abdurrahman Beyefendi hazretleri tarafından nazar-ı dikkata alınarak Adalar ve Boğaziçi gibi uzak mahallerde ikâmet eden talebeden bazılarını geceleri Pangaltı'daki apartmanda ahiren boşalmış olan odalarda beytütet etmeleri [yatmaları] için iktizâ-yı hâle tevessül edilmiştir.

Beylerbeyi'nde Mekteb-i Sultani için tahsis olunan binaya ilave edilecek câmi ve şadırvan ve müştemilât-ı sâire aksamının yüz elliyi mütecâviz dülger ve işçi ile inşââtına ibtidâr edilmiştir.

Kalb Meskûkât

TERCÜMAN-I HAKİKAT
20 NİSAN 1907

Kırcaaili Kazası'nın Geremenler Karyesinden ve Kıracaali Medresesi talebesinden Halil Oğlu Mehmet'in ikâmet ettiği odasında kalb meskûkât [sahte paral imâl etmekte olduğu istihbâr kılınması üzerine alelusul icra olunan taharriyât neticesinde merkumun küçük bir sandık derûnunda muhtefi [saklı] birinin her ikı tarafı ve kurşun üzerine aslından iktibâsen isâga [kalıba dökülme] suretiyle imâl edilmiş ve diğerlerinin yalnız bir tarafı alınmış üç adet sim mecıdi çeyrekle bir demir çivi ve bir de kalem şeklinde incerek bir demir ve dört adet döğülmüş kurşun taneleri zuhur ettiği gibi merkum dahi cürmünü ikrâr eylediğinden hakkında takibât-ı kanuniye icra olunmak üzere evrak-ı tahkikiye ile beraber cihet-i adliyeye teslim kılındığı Kırcaali'den bildirilmiştir.

Anadolu'da Kar

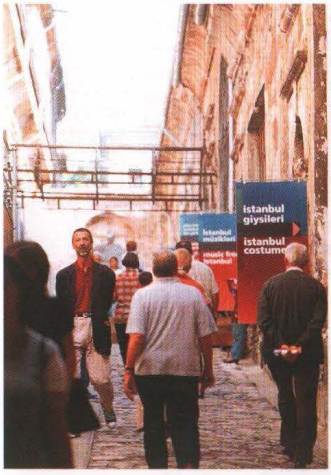
TERCÜMAN-I HAKİKAT
25 NİSAN 1907

Bir kaç gündür şehrimizde hüküm sürmüş olan soğuklar ve fırtına Anadolu'da tesirini icraya başlamıştır. Anadolu şimendüfer güzergâhından ahval-i havaiyeye dair varit olan telgrafnamelere nazaran Bozüyük'te, İnönü'nde, Eskişehir'de, Kütahya'da ve Afyonkarahisarı'nda kış yeniden avdet etmiş ve dün kar yağmaya başlamış, bürûdet oldukça kendisini hissettirmiştir. Mizânü'l-harâre dün Bozüyük'te tahte's-sıfır beş, diğer kar tenezzül eden mahallerde de tahte's-sıfır bir dereceye kadar tenezzül eylemiştir. Dün Adapazarı, Akşehir, Kadınhan, Ilgın cihetlerine de hayli yağmur yağmıştır.

MAHKEME KARARI DİKKATE ALINMADI

DARPHANE BİNALARI GASP EDİLDİ

"Çökme riski taşıdığı" gerekçesiyle tahliye edilmek istenen darphane binaları, mahkemenin "yürütmeyi durdurma" kararına rağmen zorla boşaltıldı.

Tarihi Darphane binalarının tapusunda, "tamamının intifa hakkı 49 yıllığına Tarih Vakfı'nındır" yazıyor.

Tarihi Darphane binaları, Tarih Vakfı'na, 1996 Habitat Zirvesi kapsamındaki Dünya Kenti İstanbul ve Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergilerinin düzenlenmesi ve ardından İstanbul Müzesi'nin kurulması için 1995 yılında verildi. Tarihi Darphane binalarının tapusunda, "tamamının intifa hakkı 49 yıllığına Tarih Vakfı'nındır" yazıyor.

6 Nisan'dan beri Tarihi Vakfı, haklarına sahip olduğu binalara sokulmuyor. Kültür ve Turizm Bakanlığı memurlarının hazırladığı bir rapora dayanarak İstanbul Valiliği'ne ve Valiliğin de Eminönü Belediye Başkanlığı'na yazdığı bir yazıyla Tarih Vakfı, 6 Mart Salı günü bu binalardan tahliye edilmek istendi. 4. İdare Mahkemesi aynı gün yürütmeyi durdurma kararı verdi. Ancak tebligat yapılmadığı gerekçesiyle binalar İstanbul Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yazısıyla mühürlendi.

Mahkemenin yürütmeyi durdurma kararının 7 Mart Çarşamba günü Bakanlığa, Valiliğe ve Belediyeye resmen tebliğ edildiği biliniyor. Ancak buna rağmen mühürler sökülmedi ve Tarih Vakfı kendisine ait binalara sokulmuyor. Tarih Vakfı, mahkemenin kararını uygulamayan Eminönü Belediye Başkanı Nevzat Er ve idari görevliler hakkında suç duyurusunda bulundu. Olaylar üzerine Tarih Vakfı genel kurulu olağanüstü toplandı.

İSTANBUL MÜZESİ PROJESİNİN BAŞINA GELENLER

Tarihi Darphane binalarında, Tarih Vakfı tarafından İstanbul Müzesi'nin kurulması 1996 yılından bu yana engellenmektedir. 1996-2002 yılları arasında, Koruma Kurulu kararları ve buna bağlı olarak devam eden yargı süreci, İstanbul Müzesi projesinin hazırlanmasını da uygulanmasını da engellemiştir. Dava süreci 2002 sonunda tamamlanmış, o tarihten sonra da Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Tarih Vakfı arasında sorunun çözümü ve engellerin kaldırılması için sayısız görüşme yapılmıştır.

2,5 yılı bulan görüşmeler sonrasında, Kasım 2005'te Kültür ve Turizm Bakanı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı ve Tarih Vakfı Başkanı tarafından ortak bir protokol imzalanmış, bu protokolle İstanbul Müzesi'nin bu üç kurum ortaklığıyla Darphane binalarında yapılması kararı alınmış ama yürürlüğe girmemiştir.

2006 yılının Temmuz ayında, Bakanlık tarafından İstanbul Müzesi için bir başka mekân gösterilmesi teklif edilmiş, bu teklif Vakıf tarafından kabul edilmiş, ancak bu söz yerine getirilmemiştir.

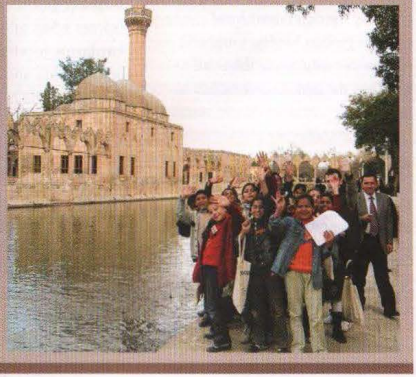
Kasım 2006'da, Vakıf yönetimi ile Bakanlık arasındaki görüşmelerle yeni bir mutabakat yaratılmış, İstanbul Müzesi'nin Bakanlık müzesi olacağı, kuruluşta Bakanlık ile Vakfın birlikte çalışacağı, işletmenin ise Bakanlık, Valilik, Büyükşehir Belediyesi ve Vakfın ortaklığıyla gerçekleşeceği kabul edilmiş, bunun için yeniden bir protokol hazırlanmış, ancak bu protokolün görüşmeleri sürerken, bu defa, binaların çökme riski taşıdığı ve bir an önce tahliye edilmesi gerektiğine ilişkin bir rapor ve buna dayanarak hazırlanan tahliye kararı ortaya çıkarılmıştır.

17 Şubat 2007'de, Vakıf ile Bakanlık arasında yeni bir protokol için çalışılmaya başlanmış, ancak bu defa da imza aşamasında tahliye kararı yürürlüğe sokulmuştur.

Tahliye, mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı ile durdurulmuş ama buna rağmen binalar mühürlenmiştir.

ŞANLIURFALI "KÜLTÜR ELÇİLERİ"

ÇEKÜL Vakfı ve Tarihi Kentler Birliği (TKB) ile yürütülen "Kentler Çocuklarındır Kültürel Eğitim Programı" projesi kapsamında Şanlıurfa'da 17 çocuğa uzman kişiler tarafından dört günlük eğitim verildi. Eğitimi tamamladıktan sonra "Kültür Elçisi" olmaya hak kazanan çocuklara sertifikaları teslim edildi. Eğitmenler tarafından çocuklara kentin tarihi, coğrafi, arkeolojik, mimari ve folklorik özellikleriyle ilgili eğitim verildi. Çocukların kentlilik bilincinin ve kültürel kimlik duygusunun gelişmesi, yaşadıkları kentin kültürel zenginliğinin farkına varmaları, kentlerinin birer "Kültür Elçisi" olmalarını amaçlayan "Kentler Çocuklarındır Kültürel Eğitim Programı" kapsamında ilk eğitim uygulamaları, şubat ayında Muğla'da gerçekleştirilmişti. Söz konusu eğitim programının ikinci durağı Şanlıurfa oldu. "Kentler Çocuklarındır Kültürel Eğitim Programı" uygulamaları, Tarihi Kentler Birliği (TKB) üyesi olan Kayseri, Kars, Bartın ve Amasya kentleriyle devam edecek.

İSTANBUL FİLM FESTİVALİ TAM GAZ

İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) tarafından her yıl düzenlenen İstanbul Film Festivali'nin 26'ncısı 31 Mart'ta başladı. 15 Nisan'a kadar sürecek olan festival, 2006 ve 2007'nin yeni yapıtlarının yanı sıra unutulmaz klasik filmler ve sinema tarihinin usta yönetmenlerinin başyapıtlarından seçmeler içeren 20 bölümde 235 filmden oluşan bir program sunacak. Film Festivali bu yıl toplam 6 merkezde film gösterimi yapıyor. Festivalin gösterim programına İKSV'nin internet sayfasından (www.iksv.org) bakılabileceği gibi, gösterim yapılan salonlardan alınabilecek festival kitapçığından da hem filmler hem de seanslar hakkında bilgi edinilebilir. İKSV, festivalin hafta içi 11.00, 13.30, 16.00 seanslarını 2,5 YTL'den satışa çıkardı.

BARIŞ VE DEMOKRASİ ADINA

RAKEL DİNK'E SEVİNÇ ÖZGÜNER ÖDÜLÜ

Dr. Sevinç Özgüner'in anısını yaşatmak, insan hakları, barış ve demokrasi alanında çalışma yapanları onurlandırmak amacıyla verilen İnsan Hakları Barış ve Demokrasi ödülüne bu yıl Rakel Dink layık görüldü.

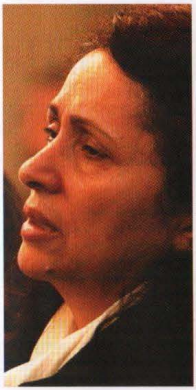
Türk Tabipler Birliği (TTB) her yıl düzenlediği Sevinç Özgüner İnsan Hakları Barış ve Demokrasi Ödülü'nü bu yıl Rakel Dink'e verdi. 14 Mart günü Tabipler Odası'nda düzenlenen basın toplantısında ödülün Rakel Dink'e verilişinin açıklanması alkışlarla karşılandı.

Basın açıklamasında; "Bugün ülkemizin içinde bulunduğu hassas ortamda Rakel Dink, yaşadığı büyük acıya rağmen eşi Hrant Dink'in cenaze töreninde dile getirdiği duygularıyla, nefretle büyütülen şiddet kültürüne değil, bir arada yaşama ve hoşgörü kültürüne katkıda bulunan mesajlar vermiş ve kendi içimizde 'ötekileştirilmeye' çalışılan insanların sesini tüm topluma duyurmuştur" cümlelerine yer veren Tabipler Odası, bu ödülle Rakel Dink'in şahsında, simgesel olarak, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan "azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunması" mesajının vurgulanmak istendiğini belirtti.

SEVİNÇ ÖZGÜNER KİMDİR?

1928 yılında Tarsus'ta doğan Sevinç Özgüner Tıp Fakültesi'ne girmesinin ardından ülke sorunları ile aktif olarak ilgilenmeye başladı. 1948'de İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'ne katılarak yöneticilik yaptı. Bu dönemde, üniversitenin paralı olmasına karşı başlatılan kampanyada, Nâzım Hikmet'e özgürlük kampanyasında, Kore'ye asker gönderilmesine karşı başlatılan kampanyada aktif mücadele yürüttü. Bu kampanyalar nedeniyle sık sık tutuklandı. 1951 Tevkifatında yeniden tutuklandı ve 2 yıl sonra serbest bırakıldı. 1957'de bu defa İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne başladı. 1960 Nisan olaylarında üniversiteli gençlerin yanında yerini aldı.

27 mayıs sonrasında önce TİP'te çalıştı. Ardından *Türk Solu* ve *Demokratik Devrim* dergilerinde çalıştı. 1980'li yılların başlangıcında Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi'nde Dr. Erdal Atabek başkanlığındaki yönetimde görev yaptığı sırada, o dönemde hızla büyüyen faşist terörün hedeflerinden biri oldu. 1980 yılının 23 Mayıs gününün ilk saatlerinde, barış ve demokrasi düşmanlarının evlerine yaptığı saldırı sonucu eşi Vecdi Özgüner ile birlikte kurşun yağmuruna tutuldular. Eşi ağır yaralandı. Sevinç Özgüner ise hayatını kaybetti.

Rakel Dink, yaşadığı büyük acıya rağmen hoşgörü kültürüne katkıda bulunan mesajlar vermişti.

İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ FAALİYETE GEÇTİ

Suna ve İnan Kıraç Vakfı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nü bilim dünyasının, araştırmacıların ve İstanbullular hizmetine sundu.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü; imparatorluklar başkenti İstanbul'un; Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine yönelik araştırma, kayıt ve koruma çalışmaları yaparak, projeler üreterek ve geliştirilecek bilimsel projelere destek vererek, kentin zengin kültürel mirasının ulusal ve uluslararası platformlarda gelecek kuşaklara aktarılmasını hedefliyor.

Sergi katı olarak kullanılan girişteki "Galeri" dahil 6 kata yerleşen İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde, "Atatürk ve Cumhuriyet Araştırmaları", "Osmanlı Araştırmaları" ve "Bizans Araştırmaları" bölümlerinin yanı sıra her kesimden okuyucuya açık bir referans kitaplığı da bulunuyor.

Şu an sayısı 50.000'i aşan miktarda kitap ve arşiv materyali bulunan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2 Mart'tan itibaren araştırma bölümleri, kitaplık ve arşivleriyle bilim dünyasının ve değişik disiplinlerden araştırmacıların hizmetine girdi.

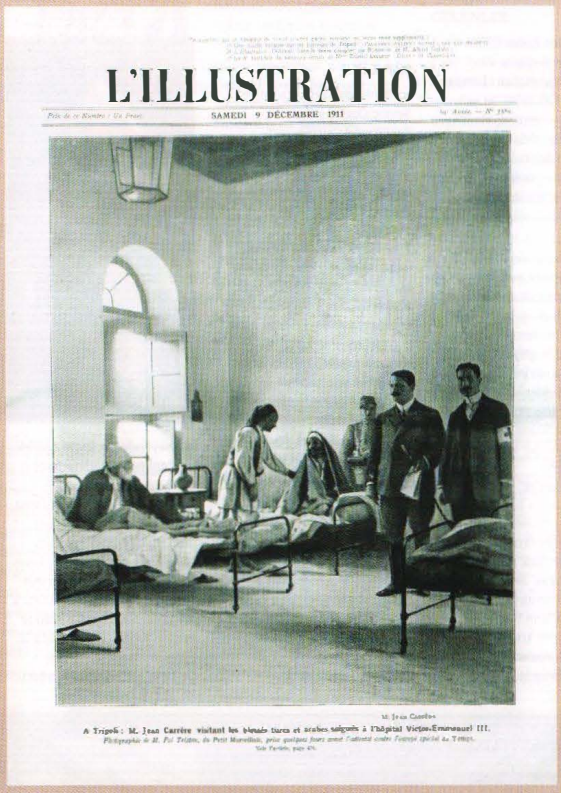
Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, tüm katlardaki hizmetlerini bilim dünyası ve araştırmacılara ücretsiz olarak sunacak.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Mimar Guglielmo Semprini tarafından 19. yy sonlarında Tepebaşı'nda tasarlanan tarihi bir yapıda hizmete girdi.

9 ARALIK 1911

İTALYA-TÜRKİYE SAVAŞI

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 9 DÉCEMBRE 1911

A Tripoli : M. Jean Carrère visitant les blessés turcs et arabes soignés à l'hôpital Victor-Emmanuel III.

Trablus'ta: Jean Carrère Vittorio Emanuele III hastanesindeki Türk ve Arap yaralıları ziyaret ederken.

Le Temps gazetesi muhabirine karşı düzenlenen suikastten birkaç gün önce Petit Marseillais gazetesinden Pol Tristan'ın fotoğrafı.

Vahadan kovulan ve şehrin boş alanlarına dağılmış olan yerlilerin çadırları. (karşı sayfada alttan ikinci)

Fotoğraf Pol Tristan.

L'Illustration dergisinin 9 Aralık 1911 tarihli 3589 numaralı sayısında, geçen sayımızda aktarımına başladığımız Trablusgarp Savaşı'yla ilgili dikkat çekici bir makale yer almaktaydı. Hatırlanacağı gibi, eylül ayının sonunda patlak vermiş olan bu çatışma, sömürge yarışına geç de olsa katılmak isteyen Avrupa'nın en zayıf devletlerinden İtalya'yla, 1908 ihtilalinin yarattığı heyecanı çabuk kaybetmiş olan ve kısa sürede tekrar "hasta adam" muamelesi görmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nu karşı karşıya getirmişti. İtalya'nın bahanelere dayandırdığı saldırısı ilkin başarılı bir şekilde gelişmiş ve üç hafta içinde sahil şeridi İtalyan ordusu tarafından etkin bir şekilde işgal edilmişti. Ancak geri çekilmek zorunda kalan Osmanlı ve yerli birlikler, kısa bir müddet içinde ülkenin iç taraflarında etkili bir mukavemet oluşturmaya başlamış, İtalyanlar ilk günlerdeki başarılarının devamını getirememişlerdi.

Savaşın bu safhasına girildiği dönemde yayımlanmış olan bu sayıyı ilginç kılan, savaşın gidişatından çok savaş, sömürgecilik, vahşet, basın, fotoğraf ve kamuoyu arasındaki karmaşık ilişkilerin belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır. Makalenin odaklandığı olay, Carrère adındaki bir Fransız gazetecisinin "fanatik yerli" olarak tanımlanan biri tarafından saldırıya uğraması ve neredeyse hayatını kaybetmesiydi. Saldırının sebebi ise, söz konusu gazetecinin İtalyan taraftarlığı yapmış olmasıydı. *L'Illustration* gayet ayrıntılı bir şekilde suikastı ve suikastın ardından özellikle İtalya'da duyulan infiali anlatırken ortaya sömürgeci ve ırkçı bir söylemin çıkmış olması dikkat çekicidir. "Beyaz adama saldıran fanatik yerli" temasının işlendiği bu anlatımda, İtalya ve Fransa'da duyulan tepkinin, "Latin ruhunun" kendinden olmayanlara -yani Müslümanlara- karşı haklı isyanının tezahürü olarak gösterilmesi son derecede ilginçtir. İtalya'nın bir anda saldırgan konumdan mazlum konumuna getirilmesi dönemin Avrupa'sındaki sömürgeci ideolojinin ne denli kuvvetli olduğunu göstermeye yeterlidir.

Şehrin doğusunda Marina yakınında bulunan, 18 Kasım günü sel felaketine maruz kalan ve Jean Carrère'in oturduğu, Fransız Lokantası'nın da bulunduğu bina.

Trablus surlarının dibinde Bab-Cedid kampının sahra hastanesinin çadırları.

Fotoğraf Pol Tristan.

JEAN CARRÈRE'E KARŞI DÜZENLENEN SUİKAST

Geçen pazar günü (3 Aralık 1911) *Le Temps* gazetesinin özel muhabiri Jean Carrère'in 1 Aralık günü akşam saat 11'de İtalyan ulusunun ve ordusunun açık sözlü ve kalemi kuvvetli bir dostu olduğu için bir fanatiğin suikastına uğramış olduğu haberi hem Fransa'da hem İtalya'da heyecan ve kızgınlıkla karşılandı.

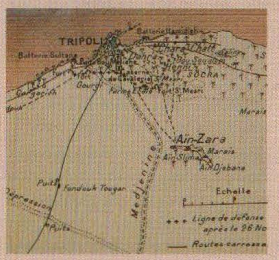
Uzun boylu, iri yapılı ve alafranga giyimli suikastçı, Carrère'e Fransız Lokantası'nın bulunduğu binadaki ikametgâhına dönerken saldırmış, bir dizini karnına dayayıp duvara yapıştırarak hareketsiz hale getirmiş ve boynuna, atardamara yakın bir yerde, hançerini saplamıştı. Olayı *Le Temps* gazetesinden aktarıyoruz: "Carrère, içgüdüsel bir şekilde sol omzunu kaldırması sayesinde ölümden kurtulmuştu, zira hançer kayarak yanağını kestikten sonra köprücük kemiğinin altına derin bir şekilde saplanmıştı. Ardından iki adam amansız bir mücadeleye girmiş ve çok kan kaybeden Carrère bayılmak üzere olduğunu anlayınca var gücüyle yardım istemişti. Saldırgan, aynı evde oturan ve oraya koşan diğer muhabirler gelmeden kaçabilmişti. Muhabirler bayılmış olan meslektaşlarını taşımışlardı. Yüzünde ve omzundaki yaraların dışında karnı da ciddi bir şekilde darbe almıştı. Doktorlar yaklaşık üç hafta içinde iyileşeceği teminatını verdiler."

Ancak suikasttan sonra öğrenildi ki, Jean Carrère bir müddetten beri imzasız mektuplarla Trablus'ta hayatının tehlikede olduğu konusunda uyarılmıştı. Ama bu tehditler, Roma'ya ilk seyahatinden sonra tekrar savaş alanına dönme kararlılığını artırmıştı. İtalya ve Fransa'daki bütün dostları bu denli cesur bir şekilde karşı koyduğu tehlikeden sıyrılmış olmasına seviniyorlar.

İtalya'da Carrère lehine muazzam bir destek hareketi başladı. Kendisi, Roma'da oturan Bayan Carrère ve Paris'teki *Le Temps* gazetesi, saraydan, İtalyan hükümetinden, Roma belediye başkanından, siyasi ve edebi dünyanın ileri gelenlerinden, gazete yazılışlerinden, basın derneklerinden, siyasi örgütlerden, belediyelerden sayısız telegraflar aldılar. Farnese Sarayı'ndaki Fransız sefaretinin, Bay ve Bayan Carrère'in oturdukları Boncompagni sokağındaki evlerinin ve başlıca İtalyan kentlerindeki Fransız konsolosluklarının önlerinde düzenlenen gösterilerde binlerce kişi bayraklar sallayarak her iki ülkenin milli marşlarını söylediler.

Jean Carrère'e plaketler ve altın kalemler takdim etmek üzere komiteler kuruldu, katkılar sağlandı...

Le Temps çok haklı olarak şunları söylemektedir: "Bu gösterilerin etkisini herkes anlamaktadır. Belirli bir şahsın ve tekil bir olayın ötesinde, giderek belirginleşen derin bir hissiyat söz konusudur; bu da çok eski bir ruh halinin, Latin ruhunun kendi gelişmesine mani teşkil eden bütün yabancı unsurlara karşı yükselen sesinin uyanışıdır... İtalya dostu Fransız bir gazetecinin uğradığı saldırının tetiklediği bu dayanışma ve kızgınlık hareketinin gerçek manası işte budur. Saldırıya uğrayan sadece Jean Carrère değil, Latin fikri ve Latin hukukudur. İtalya'daki heyecanın üstün manası da budur."

İtalyanların 4 Aralık günü işgal etmiş oldukları Ayn-Zara'ya kadar uzanan Trablus'un civarının krokisi. Trablus'un güneybatısındaki Ayn-Zara vahası, Türk ve Arap birliklerinin toplandığı noktaydı. Birkaç haftadan beri İtalyan erkân-ı harbi burayı işgal etmeye hazırlanıyordu. Bu işgal nihayet geçen Pazaretsi günü çok şiddetli bir çatışmadan sonra gerçekleşti. Türkler ve Araplar güneydeki Cebel Nefusa'ya veya doğudaki Tacura'ya doğru geri çekilmişlerdir.

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BİR ŞEHZADE SÜNNET DÜĞÜNÜNÜN

ALIŞVERİŞ LİSTESİ (1803)

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki seksen ikinci sayısında, Sultan III. Selim döneminde İstanbul'da yapılmış bir şehzade sünnet düğününe ait 4 Ağustos 1803 tarihli alışveriş listesini yayınlıyoruz. Eskiler çocuklarını sünnet ettirmek için "üzümün çıkması"nı beklerlermiş. Belgemizde tanesi 8 paradan 450 adet karpuzun yanı sıra, kıyyesi 19 paradan 182 kıyye (233,3 kg) üzüm de yer almaktadır.

İlişikteki alışveriş listesinin Sultan III. Selim'in şehzadeleri için yapılmış bir sünnet düğünü için hazırlandığı sanılıyor.

Listemizin belge olarak önemi, içeriğinden kaynaklanmaktadır. Belgede yer alan malzeme listesi, bir sünnet düğününün bütün ikramlarını kapsayacak kadar detaylı değildir. Örneğin içerisinde et ve pirinç, zerde vb. gibi sünnet düğünü yemeklerinin ana malzemeleri yer almamaktadır. Bu nedenle, "hıyar turşusu," "peynir," "yoğurt," "na'ne ve mağdonos," gibi taze malzemeler içeren bu listenin çok daha geniş kapsamlı bir ikramlar listesinin eki olduğunu, hatta son gün tamamlanan bir acil ihtiyaçlar listesi olduğunu düşünmek daha mantıklı görünmektedir.

Listenin bir diğer özelliği de taşıdığı tarihtir. Belgenin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 15 Rebiyyülâhir sene 1218, yani 4 Ağustos 1803 tarihiyle kayıtlı listenin aslında yazdan kalma olduğu, "buz taşıyan kayıkçıya verilen," "karlığa verilen," "erik," "sade hıyar" gibi yaz mevsimini çağrıştıran kalemlerden de açıkça anlaşılmaktadır. Eskiler çocuklarını sünnet ettirmek için "üzümün çıkması"nı beklerlermiş. Belgemizde tanesi 8 paradan 450 adet karpuzun yanı sıra, kıyyesi 19 paradan 182 kıyye (233,3 kg) üzüm de yer almaktadır.

Listeyi önemli kılan bir diğer unsur da, oluşturulurken her kalemin miktarıyla beraber fiyatının da hesaplanmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, 1803 yılında tanesi 60 para olan şişe mumlarından 6 tane alınmış olduğu için bu kaleme toplam 360 kuruş ödenmiş olduğu görülmektedir. Yine aynı şekilde, fındığın kıyyesinin (1,282 gr) 1803 yılında 35 para olduğunu da bu listeden açıkça görebiliyoruz. Limonun da 600 adedi 500 paraya, yani neredeyse biri bir paraya geliyor. İşlenmiş ürün olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilmediği için ithal ürün kapsamında olan "toz şekeri" de 1803 yılına ait alışveriş listemizin fiyat şampiyonu: Kıyyesi (1282 gr) 90 paradan 26 kıyye toz şeker 2,240 paraya; kıyyesi (1,282 gr) 200 paradan 10,5 kıyye "gülbe şeker" ise 2,100 paraya malolmuş.

Listenin kime ait olduğu meselesine gelince... Belgemizin başında "Necâbetlü bey efendimiz hitân-ı seniyyesinde kiler masârifi beyân-şüd" yazdığından, bu listenin III. Selim'in şehzadelerinden birisine ait olduğu anlaşılmaktadır. Zira, "Necâbetlü" kelimesi yine "Devletlü" kelimesiyle birlikte ancak şehzadeler için kullanılmaktaydı. Zaten, Osmanlı Devlet Arşivi'nden çıkmış olması da belgenin hanedan mensuplarından birine ait bir sünnet düğünü kapsamında düzenlenmiş olduğunu akıllara getirmektedir.

Son olarak, sünnet düğününün tam belgenin hazırlandığı gün yapılmış olduğunu varsayacak olursak, 4 Ağustos 1803 Perşembe akşamı, ziyafet davetlilerinin tam da dolunayda Boğaz'a nazır sarayda yemek yediklerini okurlarımıza hatırlatmak gerekecektir. Kıyyesi 60 paradan 6 kıyye (7,7 kg) şişe mumuna 360 para; kıyyesi 100 paradan 50 kıyye (64,1 kg) "şem'-i asel"e, yani balmumuna da toplam 5.000 para, yani 125 kuruş harcanmış olduğuna göre, düğün hayli renkli geçmiş olmalı.

Bu şaşaalı düğününün davetlilerinin, Sultan III. Selim'in önemli bestelerinden "Suzidilâra Mevlevi Ayini," "Şevkutarab Kâr," "Gönlüm yine bir gonca-i nâziktene düştü" (şevkutarab yürüksemai), Kemân-ı aşkını çekmek o şuhun hayli müşkilmiş" (suzidilara I. beste), "Çin-i giysusuna zencir-i tesclsül dediler" (suzidilara II. beste), "Bir pürcefâ, hoş dilberdir" (buselik şarkı) gibi hoş müziklerden hangileri eşliğinde yemek yediklerini kim bilebilir? Ya da o akşam "ay tam da tabak gibi" iken bu görkemli düğününün davetlilerine "diş kirası" olarak kim bilir ne gibi hediyeler dağıtılmıştı? Bunları da bilemeyiz, ama bildiğimiz bir şey varsa, bizm payımıza da Cevdet Tasnifi'nden bu alışveriş listesinin düşmüş olduğudur...

YARD. DOÇ. DR. YAVUZ SELİM KARAKIŞLA
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Necâbetlû bey efendimiz hitân-ı seniyyesinde kiler masârifi beyân-şüd

fî 15 Rebiyyülâhır sene 1218

para			
4,752	francala	396 kıyye	12 para
420	astar	2 top	7 para
2,268	yoğurt	324 çanak	7 para
500	limon	600 aded	
126	kızılcık	18 kıyye	7 para
8,066			
1,530	mâ-i leziz	25 varil	60 para
125	Çamlıca mâ'i	25 desti	
600	peynir	25 kıyye	24 para
3,600	karpuz	450 aded	8 para
13,921			
3,268	üzüm	182 kıyye	19 para
2,240	toz şekeri	26 kıyye	90 para
1,100	şerbet	11 kıyye	100 para
2,100	gülbe şeker	10.5 kıyye	200 para
22,629			
225	emrüt	15 kıyye	15 para
140	fındık	4 kıyye	35 para
360	kayık ve hammâliye		
60	badiye toprak	5 kıyye	12 para
23,414			
120	karlığa verilen		
60	su destisine verilen		
44	tebeşir	2 kıyye	22 para
450	kâse cacık için	10 aded	45 para
70	def'a hammâla ve kayığa		
24,158			

60	gül suyu	1,5 kıyye	40 para
60	çiçek suyu	1,5 kıyye	40 para
225	kırmızı	25 dirhem	
120	koruk		
24,623			
160	nâ'ne ve mağdonos		
120	Abdullah Ağa'ya giderken kayık		
82	soğan		
32	sarımsak	4 kıyye	8 para
144	erik	12 kıyye	12 para
25,161			
360	hıyar turşusu		
180	hıyar sade	200 kıyye	
280	buz taşıyan kayıkçıya verilen		
360	şişe mumu	6 kıyye	60 para
26,341			
658 kuruş	21 para		
125 kuruş	şem'-i asel	100 para	50 kıyye
658 kuruş	nakl-i yekûn	21 para	
783 kuruş	21 para		

tamâmen teslim olundu.

T.C. BOA, Cevdet Tasnifi,
Dâhiliye, Sıra: 8676, 15 R 1218.

DÜZELTME VE ÖZÜR

Geçtiğimiz aylarda, sonradan farkına varıldığına göre, Arşivden Bir Belge dizisinin gelecekte yayınlamayı düşündüğüm yedek yazıları yerine, Toplumsal Tarih'in eski sayılarında yer verilmiş olan bazı yazıları sehven yeniden yayınlanmıştır. Doğan yanlışlığın bütün sorumluluğunu üstlenir, okurlarımızdan özür dilerim...

Buna göre, derginin Ocak 2003 tarihli 109. sayısının 26-27. sayfalarında yayınlanmış olan Arşivden Bir Belge (46); yeniden **"Arşivden Bir Belge (77): Casus Rus Askeri Pavlo'nun Kurşuna Dizilmesi (1855),"** Cilt. XXVI, No. 153, Eylül 2006, ss. 10-11; derginin Haziran 2000 tarihli 78. sayısının 50-51. sayfalarında yayınlanmış olan Arşivden Bir Belge (15), yeniden **"Arşivden Bir Belge (78): Doksanlık Sahtekâr Emine Azize Hanım'ın Affedilmesi (1914),"** Cilt. XXVI, No. 154, Ekim 2006, ss. 12-13; derginin Ocak 2000 tarihli 73. sayısının 48-49. sayfalarında yayınlanmış olan Arşivden Bir Belge (10), yeniden **"Arşivden Bir Belge (79): İskilip'li Tahir Efendizâde Ebubekir Nâbî'nin Rüyası (1909),"** Cilt. XXVI, No. 155, Kasım 2006, ss. 14-15; derginin Temmuz 1999 tarihli 67. sayısının 46-47. sayfalarında yayınlanmış olan Arşivden Bir Belge (4), yeniden **"Arşivden Bir Belge (80): Basra'da Kar Yağdı, Böyle Oldu...! (1851),"** Cilt. XXVI, No. 156, Aralık 2006, ss. 12-13; derginin Eylül 2001 tarihli 93. sayısının 30-32. sayfalarında yayınlanmış olan Arşivden Bir Belge (30), yeniden **"Arşivden Bir Belge (81): Sabâh Gazetesinin 'Münâsebetsiz' Bir Teşekkür Yazısı (1892),"** Cilt. XXVII, No. 157, Ocak 2007, ss. 16-17; olarak aynı isimle tekrar yayınlanmıştır.

Düzeltir, özür dilerim... Okuyucularımızın affına sığınarak, Arşivden Bir Belge dizisine bu sayıdan itibaren kaldığımız yerden devam ediyorum...

Yavuz Selim Karakışla

16. YÜZYILDA AKDENİZ'DE TÜRK VE MAĞRİPLİ KORSANLAR

MAĞRİPLİLER KARAYA ÇIKTI!

YARD. DOÇ. DR. ÖZLEM KUMRULAR

Akdeniz'in batı sahillerinden Türk ve Mağripli korsanlara dair bir Salou efsanesi... Bir gece korsanlar gizlice sahile çıkarlar. Ertesi sabah köyün içine vardıklarında, bütün köyün kilisede bir düğünde olduğunu görürler. Çanlar çalmakta ve herkes kilisenin kapısından çıkmaktadır. Tam bu sırada korsanlar zehirli sarmaşıklar gibi kiliseyi sararak güzel gelini kucaklayıp kaçırırlar. Kızdan asla haber alınamaz. Ondan geriye kalan tek şey, köyde dolaşan bir söylentidir; kız, Kanunî Sultan Süleyman'ın sarayına götürülmüştür.

Emilio Sola'nın *Los que van y Vienen* (Gelip gidenler) adlı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Türklerle ilgili istihbarat konusunu işlediği kitabının kapağı.

Bütün görsel malzemeler *Los que van y Vienen* adlı kitaptan alınmıştır.

"İhtiyar: Aman tanrım! Bu da ne? Mağripliler karaya mı çıkmış?[1] Şimdi mahvolduk, yazık!"
Cervantes, *Cezayir Zindanları*

"Denizi denemeyenler onun ne demek olduğunu, ne korkunç bir hayvan olduğunu ve şairin ona neden canavar adını taktığını bilmezler."[2] İşte böyle anlatır Petrark denizi. Denizin arz ettiği bu tehlike antikçağdan beri dilden dile, kalemden kaleme aktarılmaya devam etmiştir. Homeros *Odysseia*'da, Herodot tarihinde, Boccaccio *Decameron*'da korsanları günümüze kötü kahramanlar olarak taşımıştır. Braudel'in verdiği bu klasik örneklerin de doğruladığı gibi, tehlikenin denizden geldiği su götürmez ama bahtsızları çoğu zaman karada yakaladığı da unutulmamalıdır; daha doğrusu denizle karanın birleştiği o korkulu sınırda. Bugün hâlâ İspanyolcada tehlike belirten bir deyim olarak kullanılan "Araplar karaya çıktı" (Hay Moros en la costa)[3] sözü, denizden gelecek en büyük tehlikenin sık sık sahilde belirdiği günlerden kalmadır: Korsanların.

"Moros en la costa" (Araplar sahilde) ya da "ver Moros en la costa"

(sahilde Arap görmek) deyimleri hem İspanyolca, hem de Katalancada mevcuttur fakat ne Covarrubias'ın sözlüğünde ne de 18. yüzyılda kaleme alınan *Autoridades* sözlüğünde yer almasına rağmen 16. yüzyılda sıkça kullanılmaktadır. Lope de Vega'nın *La Gatomaquia*'sı bu deyimin kullanıldığı sayısız eserden sadece biridir:

"Y armándose de ofensas y reparos
Vino de Ronda al puesto de la costa
Por ver si habia moros en la costa."[4]

Mağripli ve Türk korsanların savunmasız kuzey Akdeniz sahillerine yaptıkları saldırılar bu bölgelerdeki yaşamı hemen her alanda derinden etkilemiştir: Sosyal, siyasi, dini, askeri alanda, hatta mimaride. Ve bu ülkelerin folkloruna asla silinmeyecek bir şanla girmiştir. Bu sahillerin edebiyatında yaşayan en canlı unsurlardan biridir Türkler ve Mağripliler. Bir Sicilya halk ezgisi de, tıpkı edebi eserlerde olduğu gibi, bu yüzyılda iyice kemikleşen tehlikeyi dramatik bir şekilde dile getirir.

"Allarmi! Allarmi! La campana sona
li turchi sunnu giunti a la marina
cu'havi scarpi rutti si li sola
ca io mi li sulavi stamattina"[5]

Türk korsanların sahile çıkmasıyla kasaba halkının canını kurtarmak için kaçışması, kaçarken ayakkabılarının parça parça olması ve kaçmaya devam etmek için bu ayakkabıları onarmak zorunda kalması... Şarkının farklı diyalektlerde, küçük farklılıklarla pek çok bölgede söylenmesi, bu bölgelerin ise tehlikeye maruz kalan güney İtalya ve Sicilya sahilleri olması korkunun geniş bir coğrafyada derin bir şekilde yayıldığının bir göstergesi olmalıdır. Bir sağlı formunda notalara dökülen bu trajik saldırı sahnelerine dair klişeleşmiş hikâyenin farklı bir versiyonuna göz atarak sözlerin devamına bakalım. İlk kıtası aynı olan şarkı şöyle devam eder:

"Quanto è lungo questo cammino disperato
e la storia si ripete cento volte,
noi fuggiamo tutti quanti molto lontano
quando suona la campana.

Allarme, allarme, suona la campana
i Turchi sono sbarcati alla marina,
chi ha il grano lo porti alla macina,
come viene bianca la farina.

Ma non bastano farina, festa e forca
per questa gente che non è mai stata violenta,

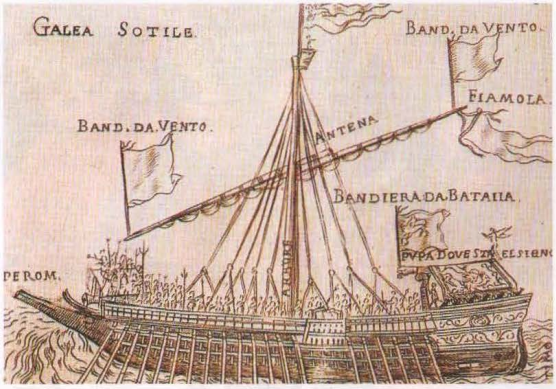
Veronese'nin "Kenan Düğünleri" toblasundan bir ayrıntı. Kanunî Sultan Süleyman ve V. Carlos'u aynı tabloda gösteren tek resim.

"Moros en la costa" (Araplar sahilde) ya da "Ver Moros en la costa" (Sahilde Arap görmek) deyimleri hem İspanyolca, hem de Katalancada mevcuttur, ancak ne Covarrubias'ın sözlüğünde ne de 18. yüzyılda kaleme alınan **Autoridades** *sözlüğünde yer alır, buna rağmen 16. yüzyılda sıkça kullanılır.*

il padrone viene sempre da lontano quando suona la campana."[6]

Ununu öğütmeye vakit bulamayan, değirmen taşını da beraberinde götüren kasaba halkının hikâyesi Valencia sahillerinde anlatılan bir efsaneyi hatırlatır. Efsaneye göre, Türk ve Mağripli korsanlar köye indiklerinde

İtalya'dan bir hafif kadırga figürü.

olan bir adanın doğuşu üzerinedir. Sık ormanlıklarla örtülü bu adaya Türklerin çıkacağını ve sahilden dağın tepesine kadar her yeri fethedeceklerini anlatır.

"Li turche se'nce vanno
Michelemmà
A reposare..."[7]

eder ve bunu doldurmak için deneyimli ve cesur adamlar seçer. Bu savaşçılar Hıristiyanların yaşadıkları sahilleri ve adaları gezmeye başlarlar, aniden sahile çıkıp ellerine geçen her şeyi alır, kâfirlerin gemilerine de saldırırlar, sık sık bu gemileri ele geçirirler ve ağzına kadar ganimet ve esir yüklü gemilerle dönerler. Bu şekilde Bugia ve Hafsi krallığının diğer batı limanları esirlerle doludur; bu şehirlerin caddeleri demir seslerinden inler durur. Özellikle de bu zincir ve prangalarla yüklü bahtsızlar günlük işlerini yapmaya koyulduklarında. Bunların fidyesi o kadar yüksektir ki, bu parayı vermek imkânsızdır."[9]

Akdeniz'de Hıristiyanlara karşı korsanlık faaliyetlerinin çok daha eskiye dayandığı bir gerçek. Ama yine de İbni Haldun'un bu paragrafı Kuzey Afrika sahillerinde ortaçağda da görülen korsanlık geleneğine dair ilk bulgulardan birini vermesi açı-

"Hıristiyanlara karşı korsanlık geleneği önce Bugia'da başladı. (...) Korsan nüfusu çok olan bir toplum bir gemi inşa eder ve bunu doldurmak için deneyimli ve cesur adamlar seçer. (...) sahilleri ve adaları gezmeye başlarlar, aniden sahile çıkıp ellerine geçen her şeyi alır, kâfirlerin gemilerine de saldırırlar, (...) ağzına kadar ganimet ve esir yüklü gemilerle dönerler."

hamur yoğurmakta olan bir kadın bu korsanları ekmek yaptığı hamurla kovalayarak kaçırır. Hikâyenin mitik özellikleri gün gibi ortadır. Lakin ilginç olan, hem Sicilya hem de Valencia örneğinde kullanılmış olan hamur ve undur, yani kutsal ekmek öğesi.

Salvator Rossa tarafından bestelenen ve ilk defa 1860'ta Garibaldi'nin muzaffer bir şekilde Napoli'ye girişini kutlamak üzere düzenlenen törende koro tarafından söylenen "Michelemmà" adlı ezgi ise Türklerin karaya çıkışlarını dile getirir. Napoliten diyalektinde söylenen şarkı aynı adlı efsaneden yola çıkarak yazılmıştır. Şarkı, kucağında bebeğini sallayan bir annenin anlattığı, masaldan ziyade mitik hikâyeden ibarettir. Büyük olasılıkla Ischia Avrupa'nın sahil bölgelerinde atasözleri, deyimler, efsaneler ve folklorun her alanı olmak üzere kendine geniş bir çerçeve bulan Türk ve Mağripli korsanların bu şekilde sözlü ve yazılı olarak ölümsüzleşmesinin yoğun olarak 16. yüzyıl başlarında görüldüğünü iddia etmek yanlış olmaz. Reconquista'yla[8] birlikte yazılı ve sözlü edebiyat ve tarihte Oruç ve Hızır kardeşler bir milat olarak belirtilir, ancak İbni Haldun'un çıkardığı korsanlığın 14. yüzyıldaki profili, arada iki yüzyıl olmasına rağmen tabloda hiçbir farklılık olmadığını gösterir.

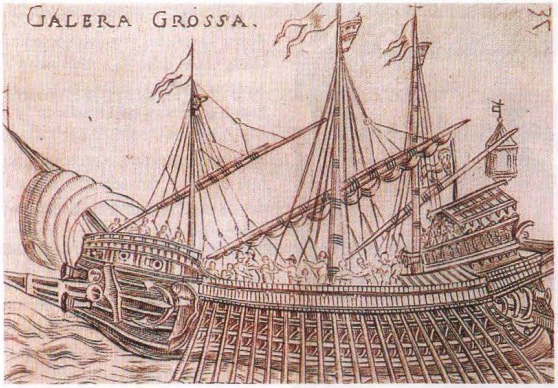
"Hıristiyanlara karşı korsanlık geleneği önce Bugia'da başladı. Şu şekilde uygulanıyordu: Korsan nüfusu çok olan bir toplum bir gemi inşa sından kayda değerdir. Genel olarak bakıldığında ise Fernand Braudel'in dediği gibi, Akdeniz'de korsanlık tarih kadar eski bir sanayidir. 19. yy başlarında, Akdeniz sularında korsanlık artık şaşaalı devrini geride bırakmış son nefesini verirken, bir Türk korsanın eline düşen din adamı kendisine, dinin yasakladığı bu işi neden yaptığını sorar. Türk korsanın cevabı, "Denizin töresindendir," olur.[10] Bütün sahilleri bir vantuz gibi içine çeken Akdeniz'e Emilio Tremprano'nun[11] "Mar Maldito" (kahrolası deniz) tanımlamasını yakıştırması çok yerindedir. Deniz, savaş ve hayat üçgeninin Akdeniz'de yaşayan pikaresk denilebilecek bir sosyal tabaka oluşturması da bu üç öğenin artık bir kısır döngüye girmesiyle kemikleşir.

"Türk," gerçekten de korku uyandıran bir kavrama dönüşmüştür bu yüzyıl itibariyle. Roma ışık'da yaşadığı paniği unutmamıştır: Civitä Lavinia sahillerinde balık tutan Papa X. Leon Türk korsanların eline düşmekten kıl payı kurtulmuştur.[12] Bu, Türkün hiç de kara bir efsane olmadığını gösteren en renkli örnektir belki de. Bir Babil Kulesi'nden farksız olan Cezayir'in Osmanlı eyaleti olması öncesi ve sonrasında korsan yatağı olarak sunduğu hizmetlerden faydalanan bu deniz pikaroları denizin yeni dengesini yaratmış olurlar.

Reconquista'nın, yani İber Yarımadası'nın Hıristiyanlar tarafından yeniden fethinin, başka bir deyişle Araplardan temizlenmesi harekâtının bu coğrafyadaki Müslüman halkın Hıristiyanlara karşı beslediği nefretin yeşermesinde büyük rol oynadığı da şüphe götürmez. Müslümanların, yarımadadan kovulduktan sonra onları yedi yüzyıl yaşadıkları bu topraklardan kovanlar için daimi ve neredeyse günlük hayatın bir parçası haline gelen bir tehlike teşkil etmeleri kaçınılmazdı. Müslümanlar, Kuzey Afrika topraklarına yerleşip burada korsanlık dünyasının önde gelen figürleri yönetiminde kendilerini topraklarından eden Hıristiyanlara karşı bir savaş açtılar. Akdeniz'deki kronik savaş hali, eski topraklarına kıyasla haylı kuru ve verimsiz bu coğrafyada hayatta kalma savaşıyla bir araya gelen bu insanları ekonomik olarak çok aktif olan bu sulara itti. Korsanlık bir bakıma bu Müslümanların haksız yere yarımadadan kovulmalarına verdikleri sert bir cevaptı. Bu koşullar altında intikam hayatta kalma savaşıyla birleşiyordu. Müslümanların İber Yarımadası'ndan kovulmaları bu korsanlık faaliyetlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Dili, gelenek ve görenekleri biliyor, bölgeyi tanıyorlardı. En iyi rehberler onlar arasından çıkıyor olmalıydı. Bunun yanı sıra, yarımadada kalan akrabaları, dostları ve tanıdıkları sayesinde çok iyi bir irtibat ve istihbarat ağı oluşturma şansına sahiptiler. İspanya'nın birinci dereceden saldırı merkezi olmasının diğer bir nedeni ise coğrafidir. İspanya sahilleri, çok açık havalarda Cezayir'in doğu sahillerinden görülebilecek kadar yakındır.

Faaliyet alanı deniz ve sahiller olan yasa dışı eylemler söz konusu olduğunda, korsan (corsario) ve deniz eşkıyası (pirata) terimlerini birbirinden ayırmakta fayda vardır. Korsan, belirli bir birliğe ve otoriteye bağlı olarak, yani bir bayrak altında çalışan deniz eşkıyasıdır. Deniz eşkıyası ise, adından da anlaşılacağı üzere hiçbir birliğe ve düzenli bir siyasi teşkilata tabi olmayan, sadece lokal olarak küçük çaplı deniz yağmalarıyla hayatını sürdüren kişidir. 16. yy metinlerinde "pirata" sık karşılaşılan bir terim değildir. Avrupa, Kuzey Afrika kökenli her korsan ve deniz eşkıyasını aynı kefeye koyduğu için terminolojik ayrıma dikkat etmez. Ne de olsa her ikisinden de gördüğü zarar aynıdır. Çoğu zaman kıyılara yapılan küçük çaplı deniz eşkıyası saldırıları da belgelere korsan saldırısı olarak yansımıştır.

Korsanların sefere çıkabilmek için bir izin belgesi almaları gerekiyordu. İtalyanların ve İspanyolların "pasaport" olarak adlandırdıkları bu belgelere örnek olarak, elimizde, 1766 Eylül'ünde Trablus'ta verilen bir korsan pasaportu bulunmaktadır. Bu da, bunların sadece izin belgeleri değil, uyulması gereken yasaklar ve girilmemesi gereken suların belirtildiği belgeler olduğunu gösterir niteliktedir. Söz konusu belgede Trablus korsanlarının Venedik Körfezi'ne girmemeleri ve bu sularda hiç kimseye zarar vermemeleri gerektiği belirtilir. Asla kimsenin "ele geçirilmemesi" ve her zaman "dostane bir şekilde" (in modo amichevole) bu sulardan çıkılması zorunludur. Venedik'in yanı sıra Mora sahilleri ve adalarda da aynı yasakların söz konusu olduğu belirtilir. Bu yasaklara uyulmaması halinde "ciddi şekilde cezalandırılacakları" konusunda uyarılırlar. Ayrıca "sağduyu" ile hareket etmeleri tavsiye edilir.[13]

İtalya'dan bir ağır kadırga figürü.

Batı Akdeniz'de korsanlık sadece Türkler ve Mağriplilere mahsus bir faaliyet değildi şüphesiz. Korsanlık, deniz eşkıyalığı ve ticaret her zaman iç içe geçmişti. Hıristiyan korsanlar da öyle çok denize çıkar olmuşlardı ki, Kral Fernando 1498 yılının ocak ayında Hıristiyanlara korsanlık faaliyetlerini yasaklayan bir kanun çıkarmış, ancak Kastilyalı ve Aragonlu gemiler saldırılarına bildikleri şekilde devam etmişlerdi. Her şeye rağmen, Akdeniz'de korsanlık denince ilk akla gelen kesim, Müslümanlar olacaktı.

Korsanlık ve deniz eşkıyalığı sosyal ve ekonomik hayatın temellerindendi. Küçük çapta korsanlık da dinler ve sahiller arası işlev görmeye devam ediyordu. Küçük bir çiftçi grubu bile Afrika sahillerine yaklaşarak insan, tahıl ya da hayvan çalarak ek gelir sağlayabiliyordu. Hatta Valencialı asillerden bazıları küçük bir geminin ve bu işi yapacak kişilerin masraflarını karşılayarak

korsanlığı teşvik edebiliyorlardı. Güney İspanya sahillerinden Valencia ve Endülüslü küçük gruplar Kuzey Afrika sahillerine deniz akınları tertipleyerek şeker kamışı kesiminde çalıştıracak adamlar ele geçirebiliyorlardı. Bu akınlar genelde yaz ve bahar aylarında, özellikle de çektiri türü, daha basit ve az tehlikeli

Avrupalı bir ressamın elinden Türk korsanı.

araçlarla yapılırdı. Savaş zamanında ise korsan gemilerinin başka misyonları olurdu.

Başka ilginç bir detay ise Riggio'nun verdiği örnektir. Tarihçi, Calabria'da hüküm sürmekte olan sınıf savaşının korsanlığı ister istemez teşvik ettiğini iddia eder. Buna göre, feodal beylerin köleleri kıyıdan geçen korsan gemilerini dört gözle beklerler. Ne de olsa bu gemiler onları yeni bir sosyal ve ekonomik hayata götürecektir.[14] Kule gözcüleri köylülere haber bile vermez. İspanyol asil sınıfına karşı ayaklanan halk, hayatını denizdeki bu kaos dünyasında aramaya başlayacaktır, tıpkı pikaresk roman kahramanlarının yaptıkları gibi.

Osmanlı donanmasının 1503 yılında Venedik donanmasını hezimete uğratmasını takip eden yıllarda bu bölge merkezi güç tarafından her seferinde daha fazla kontrol altına alınmış ve burayı yurt bilen korsanlar başka sahiller aramaya başlamışlardır. Bu korsanların bir kısmı resmi deniz kuvvetlerinden kaçarken, diğer bir kısmı da çareyi bu kuvvetlere hizmet etmekte bulmuştur. Deniz eşkıyalığından korsanlığa doğru kayan bu çizgide, korsanlar yavaş yavaş daha da batıya giderek Akdeniz sularını güvensiz bir yer haline getirmeye başlamışlardır.

18. yüzyılın başında, Merced tarikatına bağlı bir din adamı o zamana dek korsan saldırısına uğrayan sahillerin bir listesini yapar: Cartagena, Málaga, Balear Adaları, Kanarya Adaları, Alicante, Cádiz, Valencia, Katalunya, Portekiz, Galicia ve Asturias.[15] Liste pek tabii sıkça saldırıya uğrayan noktalara işaret eder. Ne de olsa korsanların bu sularda giremedikleri bölge yoktur. Daha çok Kuzey Afrika'nın orta şeridini üs olarak kullanan Mağripli ve Türk korsanların etki alanları Akdeniz'in Avrupa sahilleriyle sınırlı kalmıyordu. Özellikle 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında bu korsanlar kuzey denizlerini de faaliyet alanlarına katmışlardı.

1625'te Plymouth belediye başkanı Kuzey Afrikalı korsanların sahillerinden bin kişiyi esir alıp gittiklerini bildiriyordu. 1516 ve 1570 yılları arasında toplam 456 İngiliz gemisi ele geçirilmişti. Manş kanalı artık güven arz eden bir yer olmaktan çıkmıştı. 1624 yılında Cezayir gemileri Terranova'da morina balığı avlayan balıkçıları yakalamışlardı. Dahası, 1627'de Kuzey Afrikalı korsanlar İzlanda'ya kadar gelip burayı yağmalamışlardı.[16]

Akdeniz'in göbeği ise her zaman tehlikeliydi. Batı Akdeniz'de üç farklı noktadan aldığımız örneklerle Türk ve Mağripli korsanların ne sıklıkla sefere çıktığını gösterebiliriz. Çizmenin batısında kalan Sardinya Adası'nın 16. yüzyılda uğradığı saldırılardan birkaçı şöyledir: 1509'da Cabras, 1514'te Siniscola, 1520'de Carbonara ve Sant'Antioco Adası, aynı yıl ve daha sonra 1525 ve 1526'da Pula, 1534'te Porto Pino, 1535'te Quarto, 1537'de Castellaragonese, 1549'da Orosei, 1551 ve 1552'de Sarrabus'la Sulcis, 1553'te Terranova (bugünkü adıyla Olbia).[17] Katalunya topraklarında bulunan Salou kasabasının art arda uğradığı saldırılara bakıldığında gerçekten tedirgin edici bir dönem ortaya çıkar: 1515, 1522, 1527, 1543, 1547, 1549, 1550, 1558 (iki kez), 1562, 1582, 1584, 1587.[18] Tercih sebepleri gayet açıktır: Salou, Katalunya Prensliği'nin en güvenli limanıdır. Son olarak da İspanya'nın doğusunda bulunan Balear Adaları'nın 16. yüzyılda arka arkaya uğradığı saldırılara ve bu saldırıların niteliklerine göz atmak için Menorcalı araştırmacı Miquel A. Casasnovas Camps'ın çalışmasına bakalım:

"1531'de 6 gemilik bir flotilla, 500 adamla Mayorka Adası'ndaki Polença'ya çıkar.

1535'te Barbaros Hayreddin Paşa, V. Carlos karşısında uğradığı yenilginin akabinde 2.500 askeriyle Minorka'daki Mahón kasabasını ele geçirir, yağmalar ve 800 esir alarak gider.

1536'da 12 Türk ve Fransız kadırgası İbiza şehrini bombardımana tutar ve deniz kıyısındaki dış mahallesine saldırırlar.

1538'de 25 Türk gemisi yeniden İbiza şehrini bombardımana tutup adanın kuzeyindeki Santa Eulalia bölgesinden karaya çıkarlar.

1543'te 1000 kadar Türk Santa Eulalia'da karaya çıkıp İbiza şehrine saldırırlar, ama büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalırlar.

1544'te Mayorka Adası'nda Porto-Colom'da Berberiler karaya çıkar.

1546'da Mayorka sahillerinden Estellenes, Banyabufar ve Santanyí'den karaya çıkarlar.

1550'de Turgut Reis 1500 adamıyla Mayorka'da bulunan Pollença'ya saldırır ama bu saldırı yerel kuvvetler tarafından püskürtülür. Daha

sonra ise Cabrera'ya giderek kaleyi tahrip ederler.

1551'de Mayorka Adası'nın Alcudia kasabasına bir Berberi saldırısı yapılır, lakin o da geri püskürtülür.

1552'de aynı adanın bir kasabası olan Valldemossa'ya 10 kalyotalık

mübalağa olmaz: Askeri, sosyal, ticari, dini, ekonomik..

V. Carlos Almanya içlerindeyken, güzel eşi İmparatoriçe Isabel de Portugal'ın kendisine gönderdiği mektuplar korsanların askeri planları nasıl etkilediğini açıkça gösterir. Isabel, Barbaros tehlikesi yüzünden

durumdaysa. Resmi donanmaların bile küçük ya da ticari gemilere saldırarak korsanlık yaptığı olurdu, güvensizlik yaratmak Müslüman korsanların tekelinde değildi.

Türk korsanların da faka bastıkları oluyordu tabii. 1617 yılında bunun ilginç bir örneği yaşanır. Osuna Dü-

Müslümanların Reconquista'dan, yani İber Yarımadası'ndan kovulmalarından sonra onları yedi yüzyıl yaşadıkları bu topraklardan kovanlar için daimi ve neredeyse günlük hayatın bir parçasına dönüşen bir tehlike haline gelmeleri kaçınılmazdı. Korsanlık bir bakıma bu Müslümanların haksız yere yarımadadan kovulmalarına verdikleri sert bir cevaptı.

bir kuvvetle saldırılıp kasaba yağmalanır.

1553'te yine aynı adanın Andratx kasabası 24 gemilik bir Cezayir birliğin tarafından yağmalanır.

1558'de Piyali Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Mayorka'daki Ciudadela'yı tahrip eder.

1561'de Ochiali (Uluç/Kılıç Ali) 22 kadırga ve 1700 adamıyla Mayorka kasabası Sóller'de karaya çıksa da geri çekilmek zorunda kalır.

1571'de Berberiler Santani'de yeniden belirirler.

1578'de Andratx ve Llucmajor sahillerine çıkılır. Yine aynı yıl Hasan Paşa komutasındaki Cezayir filosu Ibiza marinasının dış bölgesine saldırır ve 125 esir alarak gider."[19]

Bu dönemde Akdeniz sahilleri yaşamak için hep tehlikeli bir coğrafya olmuştur. Her türlü hastalık ve bela denizden gelir. Veba, özellikle deniz eşkıyaları ve korsanları... Ama değişmeyen bir gerçek vardır: Gemiyle Akdeniz'e açılan birinin korsanlara yakalanma ihtimalinin, bu deniz kıyısındaki bir yerleşim biriminde ikamet eden birinden çok daha yüksek olduğu. Korsanların bu dönemde, Akdeniz'de hayatı her alanda felce uğrattıklarını iddia etmek hiç de

Barcelona'dan Genova'ya gidecek olan gemilerin beklemek zorunda kaldığını bildirir. Benzer şekilde, Ignacio de Loyola yapmayı çok arzuladığı Kudüs seyahatini Barbaros'un Valencia sahilleri yakınlarındaki faaliyetleri yüzünden iptal etmiştir.[20] Korsanların, hayatı boyunca imparatorun başına bela olacakları ise ta 1519 yılında, yani imparator seçilmeden önce, sadece İspanya kralıyken belli olmuştur. Carlos, Barcelona'da Madam Germana ve Brandeburg Markisinin düğününe katılmıştır lakin onu, gelecekten haber getiren kara kargalar gibi kötü bir sürpriz beklemektedir. Sandoval, Carlos'un hayatını anlattığı kroniğinde bu anı şöyle kaleme alır:

"Kralın bu kutlamalara katıldığı esnada yedi tane Mağripli fustası belirdi, akşamüstü bunlara altı tane daha eklendi. Bunları getiren bir Türk kaptandı ve adı Halymecen'di. (?) Barcelona şehrine gözle görülecek kadar yaklaştılar. Bunların karşısına çıkacak durumda değildi. Kral bu yüzden bu konuda şan kaybettiğini ve onu daha genç bir prens olarak göreceklerini düşünerek çok büyük üzüntü duydu."[21]

Ticaret malı taşıyan gemiler de zaman zaman dost olmayan bir ülkeye ait bandıra gördüklerinde korsanlara dönüşebiliyorlardı. Hele de kendi gemileri diğer gemiden daha üstün

Akdeniz'de Türk korsanlarla da mücadele eden Andrea Doria.

kü'nün kadırgalarındaki mürettebatı sarık (turbante), cepken, Türk usulü şalvar ve palalarla bir karnaval havasında yola çıkar ve Türk korsanları kandırırlar. Türk korsan gemileri mürettebatın Müslüman olduğunu sandığı için saldırmaz, ama gemiler birbirine yaklaştıklarında Türk kılığındaki İspanyol mürettebat saldırıya geçer ve "onları kolaylıkla teslim alır."[22]

Görüldüğü üzere, Türk korsanların şanslarının her zaman yaver gittiği söylenemez. Sardinya Enkizitörü Lorca, konseye yazdığı mektupta bu-

na bir örnek verir. Cartagena'dan Barcelona'ya kadırgayla yaptığı yolculuğu anlattığı mektupta bu güvensiz denizlerde yaşadığı maceraları kaleme alır. Bu şehrin limanında Sardinya'ya giden bir gemi görür ve hemen biner, gece saat on ikidir. Leon Körfezi'nde geçirdikleri üç gün içinde, yirmi kişilik mürettebatı ile batmış olan bir Türk fustası ele geçirirler. Hançer, yay, ok, çifte, hatta gömleklerini bile alırlar.[23] Türklerden kalan eşyalar arasında değerli bir gümüş hançer de vardır.

İtalyan fırçasından Türk amiralleri.

Başka bir bahtsız korsan örneği daha... 9 Şubat 1509'da Cabrera'ya iki Berberi korsan kadırgası gelip 22 balıkçıyı esir alır, ancak Kuzey Afrika sahillerine dönmeden önce hava muhalefeti yüzünden 11 gün boyunca burada kalmak zorunda kalırlar. Haber Mayorka'da duyulunca, kral naibinin emri üzerine 200 kişilik bir mürettebatla altı kadırga donatırlır. Jaime Burguès yönetimindeki bu kuvvetler ayın 13'ünde Cabrera'ya varırlar ve kanlı bir çatışma sonunda işgalci korsanlara galip gelerek Mağriplilerin kadırgalarını ele geçirirler. Bunun yanı sıra balıkçıları kurtarıp korsanlardan 85'ini tutsak alarak Palma'ya götürürler. Bunlar arasında bulunan bir dönmeyi yaralı bir halde şehir meydanına götürüp orada bir kazığa bağladıktan sonra taşa tutar, kılıçla işkence ederler.[24]

Emilio Temprano, yaklaşmakta olan Türk korsan gemilerini fırtına habercisi büyük deniz kuşlarına benzetir. Ne de olsa onlar karaya çıktıktan sonra korkunç fırtına karada devam edecektir. 1560 ve 1570 yılları arasında yazıldığı sanılan bir elyazması ise bu korsanları küçük boy ama zararlı av hayvanlarına benzetir.

Bir korsan saldırısı nasıl olur? Genelde korsanlar karaya çıkıp mal ve esirleri ele geçirdikten ve bölgeyi yağmaladıktan sonra sahilden kısa bir mesafe uzaklaşır ve yelkenlerini çekip esirlerin fidyelerinin ödenmesini beklerdi. Bu, yapılacak bir anlaşma için, özellikle fidye meselelerinde kıyı halkına son bir şans vermek anlamına geliyordu, dolayısıyla son bir gelir elde etme imkânıydı. Öldürmek rant getiren bir işlem olmadığından, esirlerin olabildiğince canlı kalmasına çalışılıyordu. Eğer fidyeler ödenmezse, korsan gemileri daha fazla oyalanmadan hemen ayrılırlardı. Bu saldırıların, bölge savunma kuvvetleri halkın imdadına yetişmeden yapılması gerekiyordu, dolayısıyla her şey büyük bir sürat içinde tamamlanıyordu. Bir de büyük çaplı korsan saldırıları vardı ki, bunlar büyük bir mürettebatın sadece yağma ve esir ele geçirmek için değil, savunma duvarlarını yıkarak yerleşim birimini ele geçirmek için yaptığı çıkartmalardı.

Korsanların saatleri yoktu. Günün herhangi bir saati ya da gece vakti saldırabilirlerdi. Yerleşim birimine saldırmadan önce, girintili çıkıntılı sahillerin gizli saklı koylarında kendilerince ortamın ve havanın uygun olmasını beklerlerdi ama belirli bir mevsimleri vardı. Genelde bahar aylarından sonbahara kadar süren bu korsan mevsimi bazı gemiler için geçerli değildi. Kuzey Afrika ve İspanya ile İtalya sahillerindeki mesafeye ve hava durumuna göre bu mevsim dışında da korsanlığa çıkıldığı olurdu.

Küçük saldırılar genellikle mahalli ya da bölgesel iletişim konusunda önem teşkil eden yerlere yapılırdı. Formül yine aynıdır: Bir şehirden ticaret geçerse, zenginlik de geçer. Dolayısıyla diğer yerleşim birimleriyle arasında can damarları, yani yolları olan birimler bir şekilde hem bu malların hareket halinde olduğunun, hem de ticaret sayesinde göreceli de olsa bir zenginliğin söz konusu olduğunun kanıtıdır. Genelde Tamarit gibi ticari önemi büyük olan yerler hedef alınıyordu. Burası aynı zamanda denizcilik açısından da önem teşkil ediyordu. Alfaque de Mallorca, Barcelona ve Valencia gibi önemli rotaların kesişme noktası olması açısından önemli bir yerdi.

1543 yılına ait bir vesika Türklerin İspanyol sahillerine çıkışını detaylı bir şekilde anlatır. Nakledilen bu saldırının özenli bir şekilde tasvir edilmesi ise hayli ilginçtir. Bugün Madrid Deniz Müzesi'nde bulunan bu belge belki de küçük ölçekli bir korsan saldırısını tüm detaylarıyla sunan en önemli bulgudur. Yer, korsanlardan en çok canı yanan Valencia ve Katalunya bölgeleridir:

Gözetleme kuleleri yukarıda sayılan bu işlevlerin yanı sıra halk arasında iletişim ve oryantasyon amacıyla da kullanılıyor, işaretler ve sinyallerle bir uyarı aracı olarak hizmet veriyordu. Gündüzleri duman, geceleri de ateş aracılığıyla haberleşiliyordu. Şehrin ya da kasabanın en uzak bölgesiyle bile irtibat halinde oldukları için, bir savunmayı çok kısa zamanda organize edebiliyorlardı.

"Fransa'ya gelen Türk donanmasından 36'sı kadırga olmak üzere 50 gemi İspanya'ya geçti ve kışı burada geçireceklerini belirtip Denia, İbiza ve Valencia arasındaki Formentera Adası'nda karargâh kurdular. İlk defa eylül ayının aslanında ortaya çıktılar.[25] Katalunya'da iki kasaba olan Sıllamas ve d'Rosa'yı ateşe verdiler. demi, 200 testi şarap almış, taşıyamadıkları her şeyi de tahrip etmişler ve oradan da Formentera'ya dönmüşlerdi. Dördüncü defa, kadırgaların yarısıyla Guardamar'da, diğer yarısıyla da Almaranon kırlarında kendilerini göstcrdiler. Bütün bu seferlerde savaşmak değil, yiyecek bir şeyler bulup hasar vermek niyehale getiriliyor. Bütün halk panik içinde. Türklerden duydukları korku bir yana, Valencia Krallığı 60 bin Mağripli hanc ve bunlar eski Hıristiyanlardan pek çekiniyorlar. Hıristiyanlar da onlardan çekindiğinden, köyleri tahliye edip kadınları ve çocukları Kastilya içinde bulunan sınır bölgelerine (...)"[29]

Korsan saldırılarına karşı savunma yöntemlerinden en etkilisi her daim nüfusu çoğaltmak, yerleşim bölgelerini boş bırakmamak olmuştur. Korsanlar kalabalıkla uğraşmak yerine nüfusun az olduğu yerleri tercih ediyorlardı. Yerli halkın birinci derecede rol aldığı savunma, genelde yönetim düzeyi bölünerek, en küçük yönetim biriminin başındaki resmi yöneticiler tarafından organize ediliyordu.

Deniz kenarından insan almadılar. Bunları bırakıp gittiler. Oradan aynı ay içinde[26] ayrıldılar ve ikinci durakları da İbiza oldu. Türkler burada bir hasar vermediler. Önce onları aldılar, çünkü içerde 200 savaşçı vardı. Bunların bazıları dışarı çıktı ve Türkleri tekrar gemilerine bindirdi. Birkaç Türk oracıkta öldü. Formentera'ya döndüler ve oradan da ekim ayının dolunayında üçüncü defa, bu sefer de Alicante'de karaya çıktılar. Limana girdiler ve burada bulunan bir karrakayla (caraca) savaşa tutuştular. Şehirden gelen yardım sadece savunma için değil, Türkleri geri püskürtmek için bile yeterli oldu. Türkler doğuda[27] yollarına devam ettiler ve manastırı olan, Verrica denen bir yerde karaya çıkmak istediler. Bu, din adamlarının bulunduğu bir manastırdı. Amaçları Galiçya'lı feligresia'larını andıran bir yerleşim olan Alicante'nin bahçeliklerini yağmalamaktı. Buranın halkı o kadar kararlıydı ki, Alicante'den gelen yardımla Türklerin gemilerine binip kaçmasını engellemek için limana gittiler. Aynı akşam Türkler denizin yakınında bir kasaba olan Loyoso'ya gittiler. Valencia kral naibi bu kasabanın halkına yardım göndermemişti. Onlar ise Türklerin kasabaya girip burayı yağmaladığı ve yağmanın üç gün sürdüğü haberini almışlardı. Türkler 1500 çuval un ve çok miktarda zeytinyağı, kuru üzüm, incir ve Tramarin batindelermiş. Guardamar'a gidenler 100 Türke zarar verdiler. Yaklaşık 200 at sahibi bir Origuela ve Elche'li Valencialı olan Don Pero de Maldonado'nun oğlu bu köyün (...)[28] arkasındaki tuzaktan haberdar oldu. Türkler, ne bir insan göründüğünden ne de sesi duyulduğundan kasabanın korumasız olduğunu sanarak buraya çıktılar. İçerdekiler ses çıkarmamak için elinden geleni yapsa da Türkler içerde insan olduğunu anladılar ve denize kadar geri çekildiler. O zaman atlılar bunların peşine düştüler ve Türk atlıları kadırgalardan inen diğerleriyle bir araya gelmeden önce yakaladılar. Bu çarpışmada yaklaşık 80 Türk öldü, diğerleri de yeniden denize açıldı. Docamara adında Origuelalı bir atlı öldü. Kırlara çıkanlar bir kuzu sürüsü yakalamaya gitti. Vélez Markisi de bunların peşine düştü ve yaklaşık 100 kişiyi öldürdü. Türkler buradan Formentera'ya döndüler. Ocak ayının dolunayında bir saldırıda bulunacakları ve baharda da bize yeniden hasar verecekleri biliniyordu.

Vélez Markisi, Murcia Krallığı'nın başkomutanı olarak yaklaşık 70 fersah uzunluğunda olan Lorca'dan Cartagena'ya kadar bütün sınır boyunca yol alarak kendilerine emredilen yere gitmeleri için 300 adamı evinden topladı. Valencia, Xatiba, Aljecira ve bütün bu sahil şeridi gözaltına alınıyor ve müstahkem bir

Görüldüğü üzere bir korsan saldırısının nasıl yapıldığı, nerelere kadar girildiği ve neler götürüldüğünün en canlı tasviridir bu belge. İlk bölümde kullanılan "Eylül ayının aslanı" ifadesinin, astrolojik olarak incelendiğinde 21 Eylül'e denk geldiği görülmektedir. Aynı şekilde, "aynı ayda (la misma luna) ayrılmak" da, "aynı gece ayrılmak" anlamına gelmektedir.

Kayda geçilmiş pek çok korsan saldırısından bazılarına göz atalım ve araştırmaya Katalunya'dan başlayalım. 1529 yılında yapılan bir korsan saldırısı Katalanca kaynaklarla belgelendirilmiştir. Mağripliler gelmiş, karaya adam çıkarmış, San Jordi düzlüğünden pek çok hayvan almış, "Majestelerinin vassalları ve şehir halkından binden fazla adam ele geçirmiş, bunları esir olarak almış" ve üslerine dönmüşlerdir.[30] Korsanların sadece esir ve mal değil, hayvan da götürdüklerini doğrulamak açısından ilginç bir belgedir.

1530 yılında korsanlar Salou Limanı'nda baş gösterirler. Aynı yıl 1 Şubat'ta üç gemiyle Tarragona Limanı'na girer, bir gemi ve mürettebatını ele geçirirler. Saldırılar bununla kalmaz, hem içeriye doğru girer hem de sahil şeridi boyunca geniş-ler. Tortosa şehri, Katalunya Prensliği'nin general vekiline bir yakınma mektubu yazar ve korsanların

karadan iki fersah içeri girerek Amposta kasabasına saldırdıklarını belirtir.[31] Bir korsan saldırısı için iki fersah hayli uzun bir mesafedir. El ve ayak çabukluğunun esas olduğu bu saldırı tipinde, korsanların karanın içine bu denli sokulmalarının pek çok nedeni olabilir: Kendilerine güvenmeleri, kalabalık olmaları, bölgenin direniş göstermemesi, savunma sisteminin zayıf olduğuna dair istihbarat almış olmaları. Söz konusu liman Katalunya değil, Moriskoların[32] yaşadığı Valencia olsaydı bir ihtimal daha söz konusu olabilirdi: Bu Mağripli ve Türk korsanların, krallık tarafından karanın en az iki fersah içinde yaşamaya zorlanan Morisko halkına güvenmeleri ya da Barbaros'un yaptığı gibi onları baskıdan kurtararak Müslüman Kuzey Afrika topraklarına götürmek istemeleri.

Böyle durumlarda bölgeyi basan korsanlara karşı saldırıda bulunmak da trajik sonuçlar doğurabiliyordu. Kayda değer olmamakla birlikte, bazen de korsan gruplarına küçük hasarlar verilebiliyordu. Söz gelimi Perelló'da korsanlara karşı kendilerini savunmuş, bir iki tanesini öldürmüş, bazılarını da sulara atıp boğulmalarını sağlamışlardır. Korsanlar da bu direnç karşısında bölge halkını cezalandırmak için mahalli kiliseyi yerle bir etmiştir.

Tarragona Bölge Arşivi ve Tierras de Ebro (Ebro Toprakları) arşivlerinden çıkan belgelerden, 1529 ve 1530 yıllarında bu bölgede çok sık korsan saldırısı olduğu belirlenmiştir. Sahil şeridinde bulunan bölge eskisinden çok daha ciddi sonuçlar doğuran saldırılara maruz kalmıştır. Bu faaliyetler gece saatlerinde gerçekleştiriliyordu. Korsanlar kıyıdan insan ve gemi kaçırıyorlardı. İmparatorun bu tarihlerde İspanya'da bulunmamasından ve Tarragona bölgesini büyük zarara sokan vebadan faydalanmayı ihmal etmemişlerdi.

Korsanlara karşı savunma yöntemlerine dair yazılı kayıtlar ortaçağa kadar uzanır. Söz gelimi 1152 ve 1157'de Tarragona sahillerinde kule yapılması istendiğine dair belgeler mevcuttur. Ama şüphesiz hiçbir devirde sorun 16. yüzyılda olduğu kadar büyük bir ciddiyet kazanmamıştır. Saldırgan ve kalabalık bir güce karşı bu yöntemler her zaman yetersiz kalmış, talep hiçbir zaman arzı karşılamamış, tehlikeye etkin bir set çekilememiştir. Devletin önceliklerini başka meselelere kaydırmasıyla sahil halkları mağdur olmuş ve çoğu zaman kendi başlarının çaresine bakmaya mecbur kalmışlardır.

Korsan saldırılarına karşı savunma yöntemlerinden en önemli ve etkilisi her daim nüfusu çoğaltmak, yerleşim bölgelerini boş bırakmamak olmuştur. Korsanların kalabalıkla başa çıkmak zorunda kalmak yerine nüfusun, dolayısıyla direncin ve gücün az olduğu yerleri tercih etmesi kadar doğal bir şey yoktur.

16. yüzyılda İspanya'nın en belirgin savunma yolu, ortaçağdan kalma yapılardır. En büyük ve geniş çaplı onarımlar bu yüzyılda yapılmıştır. Bunun yanı sıra hem eklerle hem de eskilerin yerine yenisini inşa ederek savunma hatlarını sağlamlaştırmışlardır. Pratik olarak savunmadan birinci derecede sorumlu olan kişiler, şehir ve kasabaların yerli halkıydı. Savunma genelde yönetim düzeyi bölünerek, en küçük yönetim birimi-nin başındaki resmi yöneticiler tarafından organize ediliyordu.

Valencia'da ise sahil şeridinde yaşayan halk için başka bir tehlike vardır. Moriskoların sahilden bir deniz mili içerde yaşamak zorunda bırakılması, sahilde yaşayan Hıristiyanları iki ateş arasında bırakmıştı. Ku-

Kilise-kaleler hem korsanların mimariyi nasıl değiştirdiklerine, hem de dini yapıların bile ihtiyaçtan nasıl savunma kaleleri haline dönüşebildiğine örnek teşkil eden yapılardır. 16. yüzyıldan kalma kiliselerin büyük bir kısmı aynı zamanda savunma amaçlıydı. Kale olarak inşa edilmeseler de, savunma özelliklerinin de ön planda olması nedeniyle tehlike anında ilk koşulacak yerlerdi.

Özellikle deniz şeridinin müstahkem bir hale getirilmesi en önemli ihtiyaçtı. Endülüs'te Nazariler devrinden beri korsanlara karşı bir kale sistemi vardı. Bu konuda şanssız olan iki bölge Katalunya ve Valencia'ydı. Bu sahillerdeki kale inşaatları ancak 16. yüzyılın ortalarında, yani artık tehlike doruk noktasına varmışken başladı. İşler her zaman çok yavaş yürüyordu. Mesela ta Carlos zamanında başlanmış olan Salou Limanı'ndaki kale inşaatı II. Felipe zamanında hâlâ devam etmekteydi. Verilen sözler kâğıt üstünde kalıyor, çoğu zaman da bürokrasi engeli aşılamıyordu. 1527'de Barbaros'un Salou'ya saldırıda bulunması üzerine dels Barenys kulesi inşa edilmişti. Birkaç yıl sonra gerçekleşen diğer saldırılar yeni müstahkem yapıların inşasına başlanmasını gerektirmişti.

Şehri koruyan surlardan başka, önemli bir diğer savunma yöntemi de gözetleme kulelerinin dikilmesiydi. Bunlar genelde görünüşe hâkim, ancak savunmaya uygun olmayan bir yerde bulunuyordu. Diğer taraftan, şehrin savunmasını sırtlayan kaleler olabildiğinde geniş ya-

pılardı. Bunların çoğu silindirik olmakla birlikte köşegen olan yapılar da mevcuttu. Yükseklikleri ve genişlikleri değişiyordu. İçlerinde genelde küçük silahlarla ya da farklı kalibrelik toplarla donanmış üç ya da dört kişilik bir garnizon bulunuyordu. Katalunya bölgesinde bulunan gözetleme kulelerinin isimlerine baktığımızda, bölge halkının bu somut savunmaya ruhani savunmayı da karıştırdığını görürüz. Sant Jordi (Aziz Jordi), La torre de l'ermita de Santa Maria el Cami (Aziz Maria el Cami Keşiş Kulesi), de la Marina (Marina Kulesi), Angel custodio (Koruyucu Melek), Sant Joan (Aziz Joan), Sant Pere (Aziz Pere)... Katalunya halkı, en sevdiği azizlerin yanı sıra diğer ruhani güçleri de "kâfir korsanlara" karşı yardıma çağırıyordu. Salou bölgesindeki gözetleme kuleleri neredeyse bölgeyle özdeşleşecek kadar çoğalacaktı. "Torre del Moro", yani "Mağripli Kulesi" terimi de bu kulelere sık sık verilen bir ada, daha ziyade bu kulelerin genel adı haline dönüşecekti. Cervantes, *Cezayir Muamelesi*'nde kilise kayyumunun dilinden Türk tehlikesine karşı kullanılan en klasik savunmayı şöyle edebileştirir:

"Türkler bunlar, nihayetinde
Ah kule, savunmam benim!"[33]

Gözetleme kuleleri yukarıda sayılan bu işlevlerin yanı sıra halk arasında iletişim ve oryantasyon amacıyla da kullanılıyor, işaretler ve sinyallerle bir iletişim aracı olarak hizmet veriyordu. Gündüzleri duman, geceleri de ateş aracılığıyla haberleşiliyordu. Şehrin ya da kasabanın en uzak bölgesiyle bile irtibat halinde oldukları için, bir savunmayı çok kısa zamanda organize edebiliyorlardı. Sinyal gündüz kulenin teras katındaki korların üzerine atılan taze otlarla verilirken, gece büyük ateşler kullanılıyordu. Ateşle haberleşme, 17. yüzyılda yerini güllesiz toplarla yapılan atışlara bıraktı. 1867 yılında Enciola kıyı fenerinin çalışmaya başlamasıyla bu eski sistem sona erdi.

Mayorka bütün sahillerinde savunma kuleleri ve ateşle haberleşme sistemi olan bir yerleşim bölgesiydi. Korsan saldırılarının Palma'dan önce ulaştığı ilk nokta olduğu için, yaklaşan tehlikeyi diğer bölgelere iletmekle yükümlüydü. "Cuerpo de Vigias" (Gözetleme teşkilatı) bu amaçla kurulmuştu. Cabrera kalesinden ateşle bir sinyal verildiği zaman sırasıyla S'Estalella, Torre de Cap Blanc ve Cap Enderrocat tehlikeden haberdar ediliyordu. Haberi en son Almudaina ve Puerto Pi alıyordu.

Bu statik savunma sisteminin yanı sıra, muhafızlar küçük koylarda korsan olup olmadığına bakmak için bölgeyi dolaşırlardı. Buralara yapılan keşif gezilerine "descubierta" denirdi. Bu muhafızlar tehlikeyi en yakındaki kuleye iletir, kule de işaretle halka ulaştırırdı. Bu muhafızların yaya olanlarına "escucha", atlılarına ise "atajador" denirdi.[34]

Bir savunma yöntemi olarak kilise-kalelerse hem korsanların mimariyi nasıl etkilediğine, hem de dini yapıların bile ihtiyaçtan nasıl savunma kaleleri haline dönüşebildiğine örnek teşkil eden yapılardır. Bütün bu sahillerde, özellikle 16. yüzyıldan kalma kiliselerin büyük bir kısmı aynı zamanda savunma amaçlıydı. Özellikle kale olarak inşa edilmemekle birlikte, savunma özelliklerinin de ön planda olmasıyla tehlike anında ilk koşulacak yerlerdi. Dönemin bir özelliği olarak büyük pencereli geç gotik yapıların aksine pencerelerin küçülmesi ve yerden çok yükseğe çıkarılması, oyukların sayıca çok az olması ve hayli yüksekte bulunması, mazgalların ortadan kalkması, korsan korkusunun yarattığı değişimin bu sahil şeridi kiliselerindeki en bariz göstergeleridir.

Savunma duvarları örülmesi söz konusu olduğunda, monarşi yardım elini uzatmayınca misyon din adamlarına geçiyordu. 16. yüzyılda din adamları tarafından organize edilen ve bütçesi toplanan pek çok yapı vardır. Bunun dışında, sadece bu sebeple kurulan tarikatlar da mevcuttu. Coll de Balaguer bölgesini korumak için kurulan Alfama tarikatı bunlara bir örnektir. Bu tarikat, ta ortaçağdan beri korsan saldırılarına açık olan bölgede San Jordi Kulesi'ni inşa etmişti. Montesa şövalyeleri tarikatının 16. yüzyılda, yani kurulmasından iki yüzyıl sonra bir çöküş yaşamasıyla kilise, kule ve manastırdan ibaret olan kompleksin yavaş yavaş kaderine terk edilmesini takiben durum kötüye gitmiş, bölge yeniden saldırıya açık bir hale gelmiştir. 1529'da Tortosa'dan prensliğin başkomutanına gönderilen mektup, korsanların ve Berberilerin karanın içlerine kadar nüfuz ettiklerinden dert yanmaktadır. Gerçekten de böyle bir külliyenin yok olması tehlikeyi davet etmekte gecikmez.

Osmanlı sancakları.

İspanya, Amerika'dan gelen altın ve gümüşü dış savaşlarda harcarken, özellikle II. Felipe döneminde sahil şeritlerinin savunması için yeterli silah sağlamaktan aciz kalmıştır. Katalunya'nın durumu buna örnek teşkil eder. 1582 yılında monarşi finans sorunlarını gündeme getirerek Katalunya başkomutanlarına halkın gücü doğrultusunda ya da kendi uygun gördükleri faydalı bir yöntemle sorunu halletmelerini önermiştir.[35] Bu durumda Katalunya örneği aslında İspanya için küçük bir model teşkil eder. Korsan saldırılarının çok görüldüğü sahillerde savunmadan sorumlu olanlar şehirler, köyler, hatta piskoposluklardı. Çoğu zaman kral tek bir duka bile vermiyor, sadece bu bölgelerdeki halkı vergiden muaf tutuyordu. Ayrıca halkın kendi para-

III. Murat.

sıyla küçük gemiler kiralayıp gözetleme yaptırdığı da bilinmektedir.

Korsan saldırıları sahil bölgelerinin folklorunda da derin bir iz bırakmış ve bugüne dek gelen kutlamalarda çarpıcı bir biçimde öne çıkmıştır. Tarragona'daki "Ball de Galeres" (Kadırgalar Dansı), Türk donanmasının İnebahtı'da yenilmesini konu alır. "Ball de Cavallets", Hıristiyan ve Müslüman filolarının karşılaşmasını canlandırır. "Moros y Cristians", adından da anlaşılacağı üzere Mağripliler ve Hıristiyanlar arasındaki çatışmayı dansa taşır. Bu tür danslara örnek olarak yine, "Marcos Vicente" (Valencialı Dönme Dansı) gösterilebilir. 1775'te III. Carlos, Ceuta kuşatmasının kaldırılması akabinde "kâfirlere karşı dualar edilip ayinler yapılmasını" buyurmaktaydı.[36]

Sahil halkının yaşadığı bu korku dolu günlerden bugün geriye bir dizi şenlik kalmıştır. "Moros y Cristianos" (Mağripliler ve Hıristiyanlar) olarak tabir edilen bu şenlikler, korsanların yaptıkları çıkarmaları dramatize eden sahne sanatlarının sunulduğu toplu kutlamalardır ve bugün İspanya'da yaklaşık 200 köyde hâlâ yapılmaktadır. Bunlardan bazıları okyanusu aşarak Yeni Dünya'ya kadar gelmiştir, hatta Filipinler ve Afrika'da Santo Tomé Adası'nda bile kutlamalar yapılır. Şenliklerde ana konu, Hıristiyan sahillerine saldıran korsanların verdikleri hasarlar ve bunları kasabadan kovan Hıristiyan halkın gösterdiği direnç, cesaret ve başarıdır. Zalim Müslüman ve mazlum Hıristiyanın temsili en çok tiyatroda görülür. Onu yine dramatizasyonun kullanıldığı danslar takip eder. Bandera de Katalunya (Katalanya'nın Bayrağı) adlı halk tiyatrosunda aynı öğeler hâkimdir.

Korsanlar hâlâ dilden dile anlatılarak canlılığını koruyan efsanelerde yerlerini almışlardır. Bugün Akdeniz'in batı sahillerinde Türk ve Mağripli korsanlara dair sayısız efsaneden biriyle makaleyi kapatalım. Yine Salou efsalerinden biri. Bir gece korsanlar gizlice sahile çıkarlar. Ertesi sabah köyün içine vardıklarında, bütün köyün kilisede bir düğünde olduğunu görürler. Çanlar çalmakta ve herkes kilisenin kapısından çıkmaktadır. Tam bu sırada korsanlar zehirli sarmaşıklar gibi kiliseyi sararak güzel gelini kucaklayıp kaçırırlar. Kızdan asla haber alınamaz. Ondan geriye kalan tek şey, köyde dolaşan bir söylentidir: kız, Kanunî Sultan Süleyman'ın sarayına götürülmüştür.[37] Salou belki de koskoca yarımadanın en çok korsan saldırısına uğrayan kasabasıdır. Ne de olsa bütün meşhur korsanlar bir kez buradan geçmiştir: Barbaros, Turgut Reis, Salih Reis, Morato, Olexi (ya da Armant Aymani)...

ÖZLEM KUMRULAR
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Mağriplilerin karaya çıkması, İspanyolcada aynı zamanda tehlikenin geldiğini işaret eden bir deyimdir.

2 Petrarca, *De los remedios contra adversa y prospera fortuna*, 1370, cit. Miguel Angel de Bunes Ibarra, "La frontera continua: el corso otomano-Berberisco y el Levante español", basılmamış makale.

3 Moro sözcüğü (İngilizce moor, Fransızca maure) İspanyolcada Arap veya Berberi kökenli Mağripliler tanımlar. Anlaşılır nedenlerle bu kelime İspanyolcada bütün Araplar, hatta bütün Müslümanlar için de kullanılagelmiştir.

4 Lope de Vega, *La gatomaquia*, ed. Celina Sabor de Cortázar, Castalia, Madrid, 1982. "Hakaretler ve çareler donanarak/Ronda'dan deniz kıyısına kadar geldi/sahilde Mağripliler var mı diye bakmaya." (Sahilde tehlike var mı diye bakmaya)

5 Rinaldo Panetta, *Pirati e Corsari: turchi e barbareschi nel Mare Nostrum*, Milano, 1981. s. 272 ve Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*, 1964, Torino, s. XXVIII. "Dikkat, dikkat! Çanlar çalıyor/Türkler sahile vardılar/bazıları lime lime olan ayakkabısını onarıyor/ben daha bu sabah onardım."

6 "Bu umutsuz yol ne kadar da uzun/ve tarih yüz defa tekrar ediyor/hepimiz çok uzaklara kaçıyoruz/çanlar çalınca /Dikkat, dikkat! Çanlar çalıyor/Türkler sahile çıktılar/kimi buğdayını değirmen taşından taşıyor/bembeyaz un gibi./Ama ne ün, ne eğlence, ne de daraşacı yeniyor/bu hayatında şiddet görmemiş insanlara/reis her zaman uzaktan gelir/çanlar çaldığında."

7 "Michelemma, Türkler dinlenmeye gelmiş." Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*. 1964. Torino, s. XXVI

8 Yeniden Fetih, 1492.

9 Miguel Angel deBunes Ibarra, *agm*.

10 F. Carorini, *Rayguaglio del viaggio compendioso*, Milano, 1805, s. 30

11 Emilio Temprano, *El mar maldito*, Madrid, 1989, s. 34

12 Bohdan Chudoba. *España y el Imperio*. Madrid, 1986, s. 123

13 Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*, 1964, Torino, s. XXVI, s. 93.

14 Salvatore Bono, *I corsari barbareschi*, op. cit., s. 7

15 Emilio Temprano, *El mar maldito*, op. cit, s. 215

16 Ramiro Feijoo, *La ruta de los corsarios I. Cataluña y Valencia*. Barcelona, 2000, s. 35.

17 Giovanni Sereli, "Sardinya Krallığı'nın Savunma Sistemleri ve Terranova'nın Turgut Reis tarafından Yağmalanması", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi (baskıda).

18 Ramiro Feijoo: *La ruta de los corsarios I. Cataluña y Valencia*, Barcelona, 2000, s 123.

19 Miquel Ángel Casasnovas Camps, "Las ataques turcos y Berberiscos contra las islas Baleares durante el siglo XVI", basılmamış makale.

20 Miguel Angel de Bunes Ibarra, "La frontera continua: el corso otomano-Berberisco y el Levante español", basılmamış makele.

21 Prudencio de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*. Madrid, 1955. III. Kitap, s. 144

22 Emilio Temprano, *El mar maldito*, op. cit, s. 209

23 F. Aguareles, "El reino de Cerdeña", op. cit., s. 944

24 A Campaner, *Cronicón Mayoricense*, 1881, s. 35.

25 1543 Eylül'ünde ay bir kez Aslan burcundan geçmiş. 5 Eylül'de Valencia saat'iyle 19.10 civarında Aslan burcuna girmiş ve 7 Eylül'ü 8 Eylül'e bağlayan gece 1.30 civarında buradan çıkmış. Metinde geçen aslan aynı (León de la luna) bu zaman dilimini ifade ediyor olmalı. Bu sıra dışı bilgi için Sabancı Üniversitesi öğrencilerinden Ezgi Dikici'ye çok teşekkür ederim. Y.n.

26 Aynı gece

27 Levante: İspanya'nın doğu sahilleri ve denizi

28 Belge okunmuyor.

29 Belge okunmuyor. "Gönderildi" ya da "nakledildi" diye devam etse gerek. Museo Naval de Madrid. "Relación de lo que hicieron los turcos en las costas de España en el año 1543" (Yarı Yunanca yazılmış olarak bulunmuştur), Colección de Documentos de Fernández de Navarrete. Cilt. IV, doc. 4.

30 Lucilla Tomás Dias, Julio Luis Quilez Mata, Ana Maria Mora Buil, "La piratería en el litoral Tarraconense durante el siglo XVI", *El Mediterráneo: hechos de relevancia histórico-militar y sus repercusiones con España*. V. Jornadas nacionales de historia militar, Sevilla, 1997, s. 559.

31 *Age*.

32 Katolik Hükümdarlar (Fernando ve Isabel) tarafından 14 Şubat 1502'de çıkarılan yasayla vaftiz edilen, İber Yarımadası'nda yaşayan Müslümanlar.

33 Cervantes, *Los baños de Argel*, 1. Bölüm.

34 Ramiro Feijoo, *La ruta de los corsarios I. Cataluña y Valencia*, op. cit., s. 43.

35 Lucilia Tomás Dias, Julio Luis Quilez Mata, Ana Maria Mora Buil, "La piratería en el litoral Tarraconense durante el siglo XVI", *El Mediterráneo: hechos de relevancia histórico militar y sus repercusiones con España*. V. Jornadas nacionales de historia militar, Sevilla, 1997, s. 559.

36 *Age*.

37 Ramiro Feijoo: *La ruta de los corsarios I. Cataluña y Valencia*, Barcelona, 2000, s. 123.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinden birinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Her iki dergi için ikişer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor.
Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Ay-Kim Kimya Ltd. Şti.

Barut Hotels

Bileşim Matbaacılık

Datagate A.Ş.

Despec A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

Evrim Bilgisayar

Index A.Ş.

Netex A.Ş.

Odeon Tours

Otium Hotels

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Vasco Turizm A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

İnşaat ve Ticaret A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 **F** (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

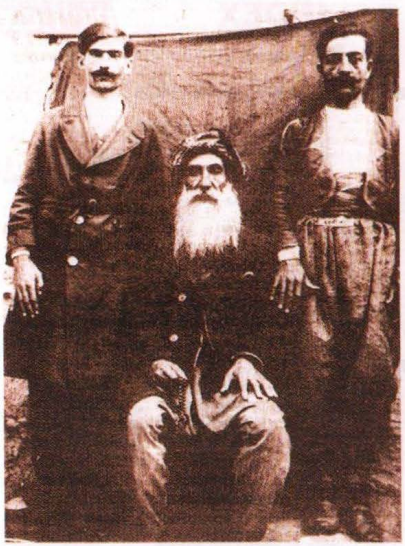
GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Tarihi Darphane Binaları, Osman Hamdi Bey Yokuşu
Arkeoloji Müzesi Karşısı, 34122 Gülhane İstanbul
T (0212) 513 50 82-(0212) 522 02 02 **F** (0212) 522 25 46

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN SON YÜZYILI (1920-1970)

CUMHURİYET VE KÜRTLER

DR. NACİ KUTLAY

Lozan'dan ve Cumhuriyet'in ilanından sonra "etnik Türk" görüşü devlete egemen olunca, Türk dışı kimlikler beklediklerini bulamadılar, varlıkları giderek "ret" edildi. Halifelik kaldırılınca, Müslümanlık bağında da bir gerileme yaşandı. Ardından bir dizi Kürt isyanı meydana geldi. Bu isyanlar bir yanıyla ret ve inkâra başkaldırıdır. Meselenin üzerinde pek durulmayan bir başka yüzü daha vardır ki, o da, Kürt önde gelenlerini, feodal ve dinsel önderleri batıya sürmekle sosyal yapıyı değiştireceklerini ve siyasal Kürt milliyetçiliğini engelleyeceklerini sanan M. Kemal ve arkadaşlarının esasında işin kolayına kaçmış olmalarıdır. Oysa sosyal gerçekler yine sosyal önlemlerle çözülür.

Dersim İsyanı önderi Seyid Rıza 15 Kasım 1937'de 6 arkadaşıyla idam edildi.

www.kulturevi.de/.../sr_sencanl...3268aebe6a.jpg

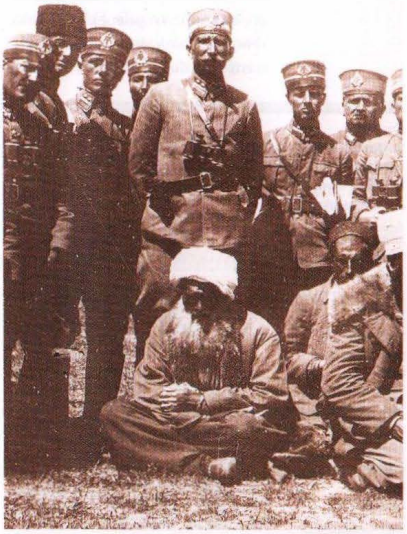
Kurtuluş Savaşı yıllarına ait anı eserlerden ve belgelerden anlıyoruz ki, M. Kemal ve arkadaşları Türk kimliğinin dominant olacağı, ancak başta Kürt kimliği olmak üzere diğer kimliklerin "Müslüman kardeş, eşit yurttaş" olarak tanınacağı ve bunun "gereğinin yerine getirileceği" sözünü vermişler,[1] bunun yanı sıra, ulus-devlet anlayışı gereği "milliyetçi" ve "laik" yaşam biçiminin oturtulmasına çalışmışlardır. Lozan'dan ve Cumhuriyet'in ilanından sonra "etnik Türk" görüşü devlete egemen ve sahip olunca, Türk dışı kimlikler bekledikleri bulamadılar ve varlıkları giderek "ret" edildi. Halifelik de kaldırılınca, Müslümanlık bağında bir gerileme yaşandı. Ardından bir dizi Kürt isyanı başladı. Şeyh Sait 1925, Ağrı ve Zilan 1930, Dersim 1936-38 isyanları bunların en önemlileridir. Ne var ki daha küçük çaplı başkaldırılar da eksik olmadı. Burada bir belirleme yapma zorunluluğu var: Bu isyanlar bir yanıyla ret ve inkâra başkaldırıdır, "kabullenmeme"ye karşı çıkıştır. Kürt milliyetçiliğinde bu nitelik belirtilir. Meselenin, üzerinde yeterince durulmayan bir başka yanı da, Kürt önde gelenlerini, feodal ve dinsel önderleri Batı Anadolu'ya sürmekle sosyal yapıyı değiştireceklerini ve siyasal Kürt milliyetçiliğini engelleyeceklerini sanan M. Kemal ve arkadaşlarının esasında işin kolayına kaçmış olmalarıdır. Oysa sosyal gerçekler yine sosyal önlemlerle çözülür. Kürt ağa, bey ve dini önderleri batıya sürülme korkusunu yaşadılar, değişik yörelerde bir araya geldiler ve "yerel isyanlar"ı gerçekleştirdiler. Yakın dönemde Ermenilerin başına gelenleri de biliyorlardı. İsyanların öncesinde, Kürt toplumunu aşağılayan girişimlerin belirtileri yeterince görülüyordu. Türkiye halkı yerine "Türk milleti" ve "Türk kültürü" ifadeleri kullanılmaya başlanmıştı. Topluma tek dil, tek kültür ve tek kimlik dayatılıyordu. Kürt milliyetçiliğini araştıran yazarların bir kısmı yerel feodal önderlerin yalnızca "milli" yanını öne çıkarırlar. Resmi anı ve söylemlerde ise Kürtlerin uygarlaşmaya karşı çıktığı, çapulcu, talancı bir topluluk, fanatik dindar, kişiliksiz "sürüler" oldukları ve dış güçlerin kışkırtmalarına kandıkları vurgulanır. Etnik Türke ise tüm iyi hasletler ve yetenekler atfedilerek, medeniyete giden yolu aydınlatanların başında geldikleri söylenir. Kürt milliyetçiliğinin duygusal olarak gelişmesini sağlayan da bu ortamdır. İnsan onurunun bunu ka-

bul edemeyeceği görülmedi; yöneticiler "küçük görme ve inkâr etme"nin kalıcı hale getirilmesi ile sonuç alacaklarını düşünürken, aslında Kürt milliyetçiliğinin oluşumunda etken oldular.

Kürt isyanlarını irdeleyenlerin sayısı son yıllarda arttı. Araştırmacı ve sosyologların paylaştıkları bir kanı var; Cumhuriyet dönemindeki bu başkaldırılarda iki grup insan yer alıyor. Biri, Osmanlı döneminde II. Meşrutiyet sonrası kültürel Kürt milliyetçiliğinin siyasileşen akımı, bunun temsilcileri ve bundan etkilenenler; ikincisi ise kırsal ve yerel Kürt feodalitesi ve dinsel önderlerdi. Birinci gruptakiler Kürt aydınlarıdır. Aşiret okullarında okumuşlardır, Hamidiye subaylarından ve büyük kentlerdeki serbest meslek sahiplerinden oluşurlar. İkinci gruptakilerse kırsal alanlarda ve kenar illerdeki aşiret başkanları ve dinsel önderler olarak biliniyor. İsyanların tümünde bu iki grup yer alıyor, ancak isyanların yönetiminde birlik ve beraberlik olmadığı gibi, genellikle feodal önderlikler egemendir.

Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmeyen (1922-24) "Azadi"[2] örgütü bu iki grubun da damgasını taşıdı. Adı var, fakat eylem ve etkinliği yok. Kürtlerin hemen hemen tüm aydın, feodal ve dini önderleri bu örgütün üyesi olarak gösterilir, ancak 1925 İsyanı'nda harekete geçenleri göremezsiniz. İstem ve anlayışları farklı ve gevşek yapılı bir örgüttür, üstelik henüz oluşum halindedir. Hamidiye Alayları'nın başında olan Kürt subaylarının ağırlığı vardır ve başkanı, tüm Kürtlerin önder olarak kabul edebilecekleri bir kişilik; Kürtlerin çok saygı duyduğu, dindar bir kişi olan, ancak örgütçülüğü beklentilere yanıt veremeyen Miralay Cibran'lı Halit Bey'dir. Azadi'nin üyelerini saymam gerekmiyor, o günlerde bulundukları yörelerde sözü geçen tüm Kürt aydın, feodal ve dini önderler var; Diyarbakır'daki örgütte Dr. Fuat, Av. Hacı Ahti (Bavê Tûjo) ve Cemil Paşa'nın çocukları da. 1925 Şeyh Sait İsyanı ve sonuçları bilinıyor, bu nedenle makalemizin sınırları dışında tutup geneline değinmekle yetinmek istiyorum. Cibranlı Halit Bey'in Erzurum'daki Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na başvurusu ve istemleri, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ortaya çıktı. Stockholm'de çıkan *Çira* dergisinde Ahmet Ferit bunları yazdı.[3] Anlıyoruz ki, özellikle Diyarbakır'daki Kürt aydınları zamanlama, yönetim ve öne çıkarılan kimi konularda Şeyh Sait'le aynı görüşü paylaşmıyorlardı.

Batı Anadolu'ya sürülen Kürtlerden Suriye'ye kaçanlarla Şeyh Sait yenilgisinden sonra güneye iltica edenler ya da 1922'nin ardından durumun gittikçe bozulduğunu görüp Ortadoğu'lı laik ilkeleri olan bir programa sahipti. Şeyh Sait hareketinde devletin yanında yer alan Haco Ağa'nın örgütte itibarlı bir konumu vardı.

Şeyh Sait ve maiyetindekiler, yakalandıktan sonra.

Fotoğraf *Zend Dergisi* Arşivi'nden alınmıştır.

Başkaldırılarda iki grup insan yer alıyor: 1- 1908 sonrasında kültürel Kürt milliyetçiliğinin temsilcileri ve ardılları; 2- Yerel Kürt feodalitesi ve dinsel önderleri. Birinci gruptakiler Kürt aydınlarıdır ve bu grupta aşiret okullarında okumuş olanlar, Hamidiye subayları ve kentlerdeki serbest meslek sahipleri yer alır. İkinciler ise aşiret başkanları ve dinsel önderlerdir.

1925 İsyanı'nda harekete geçenleri göremezsiniz. İstem ve anlayışları farklı ve gevşek yapılı bir örgüttür, üstelik henüz oluşum halindedir. Hamidiye Alayları'nın başında olan Kürt subaylarının ağırlığı vardır ve başkanı, tüm Kürtlerin önder olarak kabul edebilecekleri bir kişilik; Kürtlerin çok saygı duyduğu, dindar bir kişi olan, ancak örgütçülüğü beklentilere yanıt veremeyen Miralay Cibran'lı Halit Bey'dir. Azadi'nin üyelerini saymam gerekmiyor, o günlerde bulundukları yörelerde sözü geçen tüm Kürt aydın, feodal ve dini önderler var; Diyarbakır'daki örgütte Dr. Fuat, Av. Hacı Ahti (Bavê Tûjo) ve Cemil Paşa'nın çocukları da. 1925 Şeyh Sait İsyanı ve sonuçları bilinıyor, bu nedenle makalemizin sınırları dışında tutup geneline değinmekle yetinmek istiyorum. Cibranlı Halit Bey'in Erzurum'daki Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na başvurusu ve istemleri, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ortaya çıktı. Stockholm'de çıkan *Çira* dergisinde Ahmet Ferit bunları yazdı.[3] Anlıyoruz ki, özellikle Diyarbakır'daki Kürt aydınları zamanlama, yönetim ve öne çıkarılan kimi konularda Şeyh Sait'le aynı görüşü paylaşmıyorlardı.

Batı Anadolu'ya sürülen Kürtlerden Suriye'ye kaçanlarla Şeyh Sait yenilgisinden sonra güneye iltica edenler ya da 1922'nin ardından durumun gittikçe bozulduğunu görüp Ortadoğu'lı laik ilkeleri olan bir programa sahipti. Şeyh Sait hareketinde devletin yanında yer alan Haco Ağa'nın örgütte itibarlı bir konumu vardı.

Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmeyen (1922-24) "Azadi"[2] örgütü bu iki grubun da damgasını taşıdı. Adı var, fakat eylem ve etkinliği yok. Kürtlerin hemen hemen tüm aydın, feodal ve dini önderleri bu örgütün üyesi olarak gösterilir, ancak 1925 İsyanı'nda harekete geçenleri göremezsiniz. İstem ve anlayışları farklı ve gevşek yapılı bir örgüttür, üstelik henüz oluşum halindedir. Hamidiye Alayları'nın başında olan Kürt subaylarının ağırlığı vardır ve başkanı, tüm Kürtlerin önder olarak kabul edebilecekleri bir kişilik; Kürtlerin çok saygı duyduğu, dindar bir kişi olan, ancak örgütçülüğü beklentilere yanıt veremeyen Miralay Cibran'lı Halit Bey'dir. Azadi'nin üyelerini saymam gerekmiyor, o günlerde bulundukları yörelerde sözü geçen tüm Kürt aydın, feodal ve dini önderler var; Diyarbakır'daki örgütte Dr. Fuat, Av. Hacı Ahti (Bavê Tûjo) ve Cemil Paşa'nın çocukları da. 1925 Şeyh Sait İsyanı ve sonuçları bilinıyor, bu nedenle makalemizin sınırları dışında tutup geneline değinmekle yetinmek istiyorum. Cibranlı Halit Bey'in Erzurum'daki Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na başvurusu ve istemleri, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ortaya çıktı. Stockholm'de çıkan *Çira* dergisinde Ahmet Ferit bunları yazdı.[3] Anlıyoruz ki, özellikle Diyarbakır'daki Kürt aydınları zamanlama, yönetim ve öne çıkarılan kimi konularda Şeyh Sait'le aynı görüşü paylaşmıyorlardı.

Batı Anadolu'ya sürülen Kürtlerden Suriye'ye kaçanlarla Şeyh Sait yenilgisinden sonra güneye iltica edenler ya da 1922'nin ardından durumun gittikçe bozulduğunu görüp Ortadoğu'lı laik ilkeleri olan bir programa sahipti. Şeyh Sait hareketinde devletin yanında yer alan Haco Ağa'nın örgütte itibarlı bir konumu vardı.

Hamit Bozarslan'ın, Hoybun içindeki değişik kesimlerden insanların nasıl bir arada durduğunu da anlamamıza yarayan çok ilginç ve bir o kadar da düşünce zenginliği kazandıran bir saptaması vardır: "(...) Kürd entelijensiyası 1919-1920 yıllarında bir ulus-devlet kurabilmeyi başarabilseydi, büyük bir ihtimalle, gücünü aşiret ve tarikatlardan alan bu içtimai muhalefet kaynağını ortadan kaldırmaya çalışacaktı. Ne var ki, entelijensiyanın Kemalizm dönemindeki zayıflığı, bu kırsal muhalefetle ittifakı kabul etmesini kaçınılmaz kıldı. (...)"[5] Sonunda yeni bir noktaya gelindi; aşiretlerde, Kürt medreselerinde ve dinsel tüm düşünce yapılarında Kürtlük duygu-

su ve söylemleri güçlendi. Tüm sınırlı gücüne karşın Hoybun, bildiri ve kitapçıklarında ve diplomatik ilişkilerinde modern, uygar ve burjuvaziye yönelik istemlerde bulundu. Kürtlerin de dünya ulusları arasında özgür, kültür ve geleneklerini geliştirecekleri bir yaşama sahip olmaları isteniyordu. Dayatılan ret ve inkâ-

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın etkili isimlerinden Dersimli Diyap Ağa ile birlikte.

Özgür Baku Kürtler Albümü 2000 s. 22

Şikak Aşireti Reisi İsmail Han (Simko) İran hükümetiyle çatışmalarında defalarca Türkiye'ye ve Irak'a geçti. 1930'da afla İran'a dönmesinin ertesinde öldürüldü.

http://ku.wikipedia.org/wiki/Simkoy%C3%AA_%C5%9Eikak

ra karşı çıkmaktı amaç. 1924 Anayasası öncesinde verilen sözlerin yerine getirilmesi ve Kürt kültürünün gelişmesine olanak tanınması öne çıkarılıyordu. Demokratik taleplerdi çoğu. Bunların arasında çok az da olsa, Türklerden kurtulmayı ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını dile getirenler oldu.

İlginç ama doğal bir konumla karşılaşıyoruz. Hoybun Örgütü'nün kuruluş ve çabalarının en yoğun olduğu yıllarda Türkiye'de, Orta Asya'da köken arama, dünya medeniyetlerinin Türklerden kaynaklandığı, Türkçenin en zengin dil olduğu savlarının ortaya atıldığı yıllarda, Suriye ve Lübnan'da Türkiye'den kaçan ya da daha önce orada bulunan Kürtlerin Kürt dili ve tarihi üzerine yaptıkları çalışmalar yoğunluk kazanacaktır. Batılı modern ve pozitivist milliyetçilik *Ronahi*, *Roji Nû* ve *Sterk* dergilerinde işlendi, üstelik Arap alfabesi değil de Latin alfabesi kullanılarak. Bu yayınlarda da tarihi Kürt medeniyeti, klasik Kürt edebiyatı ve tarihteki Kürt ünlüleri konu ediliyordu.

Bu dergileri; Bedirhanilerden Celadet ve Kamuran kardeşler, Nurettin Zaza, Cigerxwin, Osman Sabri ve Kadrican başta olmak üzere birçok Kürt aydını çıkardı.[6] Celadet Bedirhan, M. Kemal'e yazdığı mektubu[7] broşür şeklinde yayınlayarak Kürtlere yapılanları dile getirdi, Kürt dilinin zenginliğinden örnekler verdi.

Mülteci durumuna düşmüş demoralize Kürt feodalleri yetersizliklerini bu yıllarda daha açık olarak fark ettiler. Tarihin yeni bir dönemece vardığını az da olsa tartıştılar.

1930 yılındaki Ağrı İsyanı'nda da yine Kürt aydınları ve feodalite yer aldı. Hoybun Örgütü'nün katkıları vardı isyanda, ancak feodalleri Ağrı İsyanı'na iten nedenler arasında Batı Anadolu illerine sürgün edilme korkusu da vardı. İsyanın önderi İhsan Nuri, Hoybun Örgütü'nün gönderdiği kurmay yüzbaşıydı.[8] İsyan, Şeyh Sait İsyanı'na oranla daha iyi organize edilmişti ama daha dar bir alanda etkili oldu. Siyasi söylemleri, Kürt demokratik hakları ve Kürt kimliğinin kabulü şeklinde formüle edildi. Dağda *Agiri* adında bir gazete çıkarıldı.[9] Feodal yöneticilerden akla ilk gelenler Broyê Hessikê Telli, Şeyh Abdükadir, Temmur Ağa, Hesenanlı Ferzende, Sipkanlı Halis Bey ve Kör Hüseyin Paşa'nın çocukları Mehmet ve Nadir beylerdir.

Daha küçük çaptaki başkaldırıları saymazsak, 1936-1938 yıllarında devam eden Dersim İsyanı'nda da yine aydınlarla feodalleri ve din önderlerini görürüz. Baytar Nuri Dersimi ve Alişer bu aydın önderlerden ikisidir, ayrıca Seyit Rıza ile dinsel ve feodal önderlerin de adı geçer. Bir ara milletvekili olan subay kökenli Hasan Hayri'nin de isyana yakınlık duyduğunu biliyoruz.

1921, 1925, 1930, 1936'da silahlı başkaldırılar olurken, özellikle 1930'lu yıllarda Kürt kültür araştırmaları hız kazandı. Silahlı başkaldırıların başarısızlığına karşın, Kürt milliyetçiliğine ilişkin duygularda ani bir sıçrama yaşandı; önceleri görülmeyen kültürel, düşünsel ve folklorik çalışmalar yapıldı. Bu dönemde dikkat çeken, Kemalizmin kültürel ve tarihsel söylem ve araştırma yöntemlerine benzer çalışmalar yapılmasıdır. Kürt dilinin ve tarihinin Türk dil ve tarihiyle karşıtlığı çoklukla öne çıktı. Kürt uluslaşmasının argümanları, milliyetçi slogan, efsane ve semboller sık sık kullanıldı. Kürtlerin kahramanlığı, Kürtçenin zenginliği ve Kürt milletinin tarihteki yeri abartılarak nakledildi.[10]

1926 yılında Musul ve çevresini, pratikte Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtlerin büyük bir bölümünü Irak Devleti'nin yönetimine bırakan Cemiyet-i Akvam kararı, Kürtlerin yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır. Kürtler buraların Türkiye'ye ve dolayısıyla Türk ve Kürtlere bırakılacağı beklentisi içindeydiler. Musul'suz yaşamayı düşünemeyen Kürtler kendilerini aldatılmış hissettiler. Lozan Anlaşması'yla tüm hayallerinin boşa gitmesinin ardından gelen Musul'a ilişkin karar Kürtleri demoralize etti.[11] Bu karar, 1925 Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra ikinci bir yıkım olmuştu.

İSYANLARIN ARDINDAN

Prof. Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow'un ortak görüşleri şöyle: "(...) Kürt milliyetçileri, birleşik bir ulusal hareket oluşturmayı başaramadılar. Bunun en büyük nedeni, Kürtlerin ortak bir etnik özbilinçliliğe sahip olamamasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası, kendisini

daha çok dini temelde tanımlıyordu. (...)"[12] Kürtler yüzyıllardır Osmanlı Devleti'nin iyi vatandaşları ve inançlı Müslümanlarıydı. Bu konumları onların rahatlıkla Kurtuluş Savaşı'na katılmalarını sağladı, 1918 sonlarında kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti Koçgiri, Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanlarını kısmen etkilemişti. Bu etki Alevi, Sünni tüm Kürtlerde, özellikle aydın ve önderlerde gözlenebilir. Kürtlerde ulusal bilincin zayıflığı ve aşiret kimliğinin "ulusal" kımlıkten güçlü olması, Kürt feodal ve dinsel önderliğindeki başkaldırıların yerel kalmasına neden oldu. Bu durum günümüzde de bütünüyle aşılmış değil. Şeyh Mahmut, Simko ve Şeyh Ubeydullah hareketleri ve sonrasındaki isyanlarda da böyleydi.

1940'lı yıllar tek partinin baskıcı ve Kürtlere yönelik asimilasyon politikalarının sürdüğü yıllardır. 1946'da çokpartili yaşama geçiş, önceleri devletin Kürt politikasında büyük bir değişikliğe neden olmadı. 1948'den sonra kısmi yumuşamadan söz edilebilirse de açık bir iyileşmeye rastlayamıyoruz. Bu yıllarda on beş günde bir çıkan *Dicle Kaynağı*[13] adlı yayında Kürt sorunu, "Doğu Sorunu" şeklinde dile getirildi. Jandarma ve vergi toplayan tahsildarlardan şikâyet edildi, baskılar ve yasa dışı uygulamalara karşı çıkıldı; yoğun anti-demokratik ve özgürlüğü kısıtlayıcı koşullara rağmen faaliyetlerini sürdürmeye çalıştılar. *Dicle Kaynağı* ve benzeri dergi girişimleri uzun süre yaşayamadı.

Suriye, Lübnan ve Irak Kürtleri arasında solcu ve Kürt milliyetçisi şairlerin şiirleri sınırları aşıp Türkiye Kürtlerinden aydın ve din hocaları arasında elden ele dolaştı. Bunların başında Cigerxwin[14] geliyordu. Ayrıca Mardin'in Derik ilçesinden Suriye'ye göçmek zorunda kalan Kadrican ve amcası Şeyh Sait İsyanı'nda idam edilen Kahtalı Osman Sabri, Madenli Dr. Nurettin Zaza, Kamuran ve Celadet Bedirhani kardeşlerin adlarını saymak gerekir.

Türkiye'deki Kürtler arasında eşraf ve feodallerden başka, artık az sayıda da olsa memur ve orta halli ailelerin çocukları İstanbul'da eğitim görebiliyorlardı; sonraki yıllar için Ankara'yı da eklemek gerekir. Güçlükleri çok olsa da bölge çocukları Dicle ve Fırat talebe yurtlarında okuyabildiler.[15] Kürt muhalefeti "Doğu" sorununu konuşmaya başladı. 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimlerinde Kürtlerin o günlerin muhalefet partisi olan Demokrat Parti'yi destekleyeceğini bekleyenler ihtiyatlıydı. Sindirilmiş Kürtlerin bu hareketini riskli bulanlar vardı, ancak Kürtlerin büyük kısmı muhalefete oy verdi ve 27 yıllık CHP iktidarı yıkıldı.

Orta Asya'da köken arama, medeniyetin Türklerden kaynaklandığı, Türkçenin en zengin dil olduğu savlarının ortaya atıldığı yıllarda, Türkiye'den Suriye ve Lübnan'a giden Kürtler, Kürt dili ve tarihi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Batılı modern ve pozitivist milliyetçilik **Ronahi, Roji Nû** *ve* **Sterk** *dergilerinde işlendi, üstelik Arap alfabesi değil de Latin alfabesi kullanılarak.*

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

Tek parti döneminde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerdeki yöneticilerin sertliği ve bölgeye "müstemleke"leri anımsatan gözle bakılması halkı korkak, konuşmayan ve dertlerini dile getiremeyen bir konuma sokmuştu. Bu bölgelere ilişkin incelemelerde toprak mülkiyet ilişkileri ya da etnik yapı öne çıkarıldıysa da, demokratik bir ortamın olmaması nedeniyle ciddi tartışma ve araştırmalar yapılamadı. Siyasiler çok şey bilmelerine karşın açıkça tartışmadan uzak durdular.

1950'den sonra *İleri Yurt* ve *Sarkın Sesi*[16] gazeteleri yayınlandı, ancak uzun ömürlü olamadı. Kürt illerinin adını taşıyan öğrenci dernekleri folklorik geceler düzenledi. Bu gecelerde yılda bir kez yayınlanan küçük yayınlar çıkarıldı ve Kürt folkloru, edebiyatı ve tarihi ele alındı. Üniversite öğrencileri yan yana gelip folklorik ve fikirsel eylemlerde bulunma ve tartışma olanakları bulamayınca kır gezileri, piknik ve çığ köfte âlemleri gibi değişik çarelere başvurdular. Bir zaman parmakla sayılan aktif Kürt milliyetçilerinin sayısı arttı ve dünyaya açılan Kürt aydın ve öğrencilerde giderek niteliksel bir değişim oldu. Irak, Suriye ve İranlı Kürt öğrenciler Avrupa'da solcu Kürt öğrenci örgütleri kurdular. Öğrenci örgütlerinin sınırlarını aşan siyasi görüşler tartışıldı. Türkiyeli Kürt öğrenciler ise, gecikerek de olsa giderek bu eylemlerden etkilendi.[17]

1958'de Irak'ta krallığı deviren bir başkaldırı oldu. Buna, monarşiye karşı asker ağırlıklı bir burjuva hareketi denebilir. Mahabat Cumhuriyeti'nin yıkılışından sonra Sovyetler Birliği'nde yaşayan ve saygın Kürt önderi olarak kabul gören Molla Mustafa Barzani, 12 yıllık sürgün yaşamından sonra 1958'de Irak'a döndü. Bu olay Kürt milliyetçiliğinde bir sıçramaya neden oldu. Türkiye Kürtlerini, özellikle aydınları etkileyen bu değişim günlerinde, Türkiye olası gelişmeleri önlemek üzere 49 Kürt aydınını tutuklayarak[18] askeri cezaevlerinde hapsetti. Tutuklananlar örgütlü bir grup değildi ama demokratik Kürt kültür haklarını ve eşit vatandaşlığın uygulanmasını istiyorlardı.

1950'li yıllarda yeniden kıpırdamaya başlayan Kürt hareketi, 1920-30'lu yılların havasından farklı bir ortamda serpildi. İki dönemin kadroları birbirinden kopuktu. Elbette etkilenme söz konusuydu ama eski kuşağın deneylerinden yararlanarak oluşan bir gelişme değildi bu.

1950'lerde milliyetçi duyguları paylaşan "hemşehri", arkadaş ve dost Kürtlerin arayışı vardı. İnsanlar birbirlerini buluyor, bildiklerini ve duygularını aktarıyorlardı. "49'lar Olayı" böylesi arayışların ürünüdür.

Birinci dönem dediğimiz suskunluk ve sindirilmişlik döneminin sonunda adı popüler olan Dr. Yusuf Azizoğlu, M. Remzi Bucak, Faik Bucak, Mustafa Ekinci, Musa Anter, Ali Karahan ve Ziya Şerefhanoğlu 1950'den kısa bir süre sonra ayrıştılar. 1950'de Demokrat Parti listelerinden milletvekili olanlar görece rahatlamayla yetindiler, suskunluğa, ittidal ve devletle uyuma önem verdiler. Bunların dışındakiler, özellikle de Musa Anter, Faik Bucak, Ali Karahan ve Ziya Şerefhanoğlu yollarına devam ederek kuşaklararası bir köprü olmaya çalıştılar.

49'lar Olayı'nda sınırlı söylemleri olan insanlar tutukevinde değiştiler. Hapishane bir okul işlevi gördü ve geleceğin Kürt düşünsel yapısının şekillenmesinde önemli bir durak oldu. Sosyalist Kürt söylemlerini sürdüren Musa Anter, Canip Yıldırım, Naci Kutlay ve Yaşar Kaya daha sonra Türkiye İşçi Partisi'nde yer aldılar. Medet Serhat ve Yaşar Kaya ilerici, burjuva demokrat ve koşullar el verdiği ölçüde milliyetçi temaların işlendiği *Deng* dergisini çıkardılar. Yıllar sonra Kürdistan Demokrat Partisi'nin yöneticileri olan Sait Elçi ve Sait Kırmızıtoprak da öyle. Bir kısmı örgütsüz olarak sosyal demokrat çizgiyi takip etti. 49'lar değişik kesim ve çizgiden insanlardan oluşuyordu, çoğu küçük burjuva aydınlardı. Asgari ortak çizgi, Kürt demokratik haklarıydı. Kürt sağ ve solunun tohumları da bir ölçüde orada atıldı dense, bu abartı olmaz. 49'lar argüman olarak mahkemelerde; 1919-1923 yıllarının "Müslüman Türkiye halkı" ya da "Müslüman Türk-Kürt kardeşler" tezini, 20-22 Ekim 1919'da İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal ve arkadaşlarının imzaladığı Amasya Protokolü'nü ve *Nutuk*'ta[19] yer alan M. Kemal'in Kürt feodallerinden dayanışma isteyen mektuplarını kullandılar. Savunmalarda ayrılıkçılığı çağrıştıran düşünceler yoktu.[20]

1958'de Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği'nden Irak'a dönüşü, bölge basınından başka dünya kamuoyunda geniş yer aldı ve Kürt milliyetçiliği ivme kazandı. Türkiyeli Kürtler de bu durumdan oldukça etkilendiler. 1961'lere gelindiğinde Barzani'nin Irak yönetimiyle savaşa girmesi Kürt milliyetçiliğini yeni bir aşamaya taşıdı. Irak ordusunun yenilgileri İran, Irak, Suriye ve Türkiye Kürtlerinde yeni umutların belirmesine neden oldu. Batı'nın ilgisi Kürtler için bir moral kaynağıydı.

KDP'yi, Şeyh Sait İsyanı'nda ona sekreterlik yapan Liceli Fehmiyê Bilal'ın özendirdiği insanlar kurdu. İlk başkan olan Faik Bucak'ın Urfa'da

Sınırlı gücüne karşın Hoybun modern, uygar ve burjuvaziye yönelik istemlerde bulundu. Kürtlerin de dünya uluslarının arasında özgür, kültür ve geleneklerini geliştirecekleri bir yaşama sahip olmaları isteniyordu. Hoybun inkârcı politikalara karşı çıkıp, 1924 Anayasası öncesinde verilen sözlerin yerine getirilmesini ve Kürt kültürünün gelişmesine olanak tanınması amaçlıyordu.

Ağrı İsyanı esnasında Ağrı gazetesini (1929-1930) çıkaran İhsan Nuri Paşa, eşi Yaşar Hanım'la.

Özgür Bakış Kürtler Albümü 2000 s. 29.

1960 SONRASI

27 Mayıs 1960 askeri hareketi kısmi bir özgürlük getirdi. Cezaevinden çıkan Medet Serhat ve Yaşar Kaya *Deng*[21] adlı dergiyi bu dönemde çıkardılar. Kürtler için daha demokratik olanaklara kavuşmak kolay değildi. *Deng* ancak üç sayı çıkabildi ve kapatıldı, yayınlayanlar tutuklandı. Dergi burjuva demokrat ve sosyal demokrasiye açık bir yapıdaydı. Kürtçe şiir ve radikal olmayan söylemlere yer veriyordu. Askeri yönetimin şefleri Kürtlüklerini açıklayanları sert bir şekilde uyardılar ve tehdit ettiler. Cemal Gürsel, "(...) Size Kürt diyenlerin yüzüne tükürün (...) Siz özbeöz Türksünüz, Türklerin bir boyusunuz (...)"[22] diyordu. Milli Birlik Komitesi Üyesi Muzaffer Özdağ, Siirt yöresinde toprak talebini içeren dilekçeyi veren köylü Türkçe konuşamayınca, topluluğun içinde dilekçesini yırtıp yüzüne fırlattı.[23] Bu koşullarda bile Kürt değil, "Doğu sorunu" vardı.

27 Mayıs 1960 askeri hareketi sosyal, hukuksal ve siyasal değişimlere ve kısmi bir demokratikleşmeye yol açtı, ancak bunların Kürtlere ilişkin yanı çok kısıtlıydı dedik. 1950'de siyasi elitlerin, sivil-asker bürokrasinin, başka bir deşiyle devletin par-

tisini seçimle iktidardan uzaklaştıran DP; ticaret burjuvazisinin, eşrafın ve toprak sahiplerinin partisiydi. Feodal kökenli bir grup otel, petrol, bayilik ve ticaret işlerine el atarak devletin de kollamasıyla hem güçlenmiş ve hem de yapısal bir değişime uğramıştı on yıl içinde. Kürt ağa ve beylerinde de bu yönde değişim vardı, ancak "feodal" yanları daha belirgindi. Çoğu "Kürtlük"lerini inkâr etmiyordu. DP karşıtlığı ile oluşan 27 Mayıs darbesi modernleşme uğruna ağa, bey ve şeyhleri vurmakla bunlardan kurtulacağı yanlışına düştü, üstelik Cumhuriyet'i kuranlar da bu yolu denediler. Oysa köklü sosyal değişimler ve toprak reformu gerekiyordu ve bu yapı Anadolu'nun başka bölgeleri için de geçerliydi. Halbuki 27 Mayısçılar ağalık, beylik ve şeyhlik yalnız Kürtlerde varmışçasına 380'den fazla Kürdü Sivas'ta topladı ve tutukladı, "Sivas Kampı"ndaki ayıklamadan sonra 55'ini Batı Anadolu'da değişik yerlere sürgüne yolladı.[24] O yıllarda Bafa, Adana ve diğer yörelerin ağaları daha güncel bir konu iken, düzenin bozukluğunun faturası 55 Kürt feodaline çıkarıldı. Üstelik CHP'li Kürt feodallerine dokunulmadı, yalnız DP'liler sürgün edildi. Gelecek yıllarda geçici TBMM başkanlığı yapacak olan Vanlı Bruki aşiret lideri Kinyas Kartal, Şeyh Sait'in oğulları Ali Rıza ve Selahattin Fırat'lar, Bucak'lar ve önde gelenlerinden Av. Faik Bucak da bunların arasındaydı. Geçmişlerinde ve o dönemde Kürtçü olarak tanınıyorlardı. Aralarında "ağa" diye getirilen ama gelişmelerden bihaber insanlar da vardı.

Görece özgürlük ortamında Mısır'daki Abdülnassır hareketinden esinlenen, devrimci çizgideki *Yön*[25] dergisi özellikle aydınlar arasında yeniş yankı buldu. Kürt sorununun adı yine "Doğu sorunu"ydu ama zaman zaman "Kürtlük" de ifade ediliyordu. Liberal eğilimli *Barış Dünyası*'nı[26] Ahmet Hamdi Başar çıkardı ve Kürt kültürel haklarını asgari düzeyde ve Türkiye'nin bütünlüğü içinde değerlendirdi. Ahmet Hamdi, Atatürk dönemi aydınlarındandı. Oysa burjuvazi, devletin korkusundan böyle konulara ilgi duymuyordu ve bu ilgisizlik sonucu *Barış Dünyası* da konuyu bir kenara itti. Kürtler de bu kaliteli dergide kültürel ve siyasi yazılar yazdılar. *Yön*'ün solculuğu ve *Barış Dünyası*'nın liberalliği polemiklere neden oldu ve bu, Kürtlere de yansıdı. Musa Anter *Barış Dünyası*'nda ve Dr. Sait Kırmızıtoprak *Yön*'de bu polemiğe bir

Sonraları Diyarbakır'da belediye başkanlığı da yapan Mehdi Zana 12 Mart 1971 darbesi ertesinde bir DDKO davasında.

Özgür Bakış Kürtler Albümü 2000 s. 49

süre devam ettiler.[27] Ardından M. Ali Aslan *Yeni Akış*[28] dergisini çıkardı. Aslan, Kemal Burkay ve derginin sorumlu müdürü Abbas İzol tutuklandı ve dergi 3. sayıdan sonra kapandı. *Dicle Fırat*[29] ve *Deng* de aynı akıbete uğradı ama Kürtlerin yayına ve Kürt edebiyat, dil ve tarihine eğildikleri bir dönem yaşandı. Kürtlerin baş argüman eseri *Mem ü Zin* 1919 yılında Arap alfabesiyle basılmıştı ve 1968'de Latin alfabesiyle M. Emin Bozarslan tarafından yeniden yayınlandı. Kürtlüğü ve Kürt kimlik mücadelesini çağrıştıran "Dibace"deki -ön bölüm- dizeler çıkarılmıştı, ancak yine de ne söylenmek istendiği anlaşılıyordu. Sol akımlar güçlenince *Sosyal Adalet*, *Ant*, *Türk Solu*[30] ve birçok yayında artık Kürt demokratik söylemleri ve sorunları esas adıyla dile getirildi. Sosyalizmin "Ulusların kendi kaderlerini belirleme" ilkesi sıkça kullanılan bir argüman haline geldi.

TİP'Lİ YILLAR

13 Şubat 1961 tarihinde 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Aydınlarla beraberlik kararından sonra parti gelişti ve ideolojik yönünü belirledi. Aybar ve arkadaşları Behice Boran, Sadun Aren ve diğerleri partiyi işçi partisine dönüştürdüler, ancak tüm çabalara karşın homojen bir sol parti oluşturulamadı. Başından beri sendikacılar, aydınlar ve "Doğuluların" -Kürtlerin- oluşturduğu üç ana kesim TİP yönetimini paylaştı.[31] "Doğulular"dan Tarık Ziya Ekinci, Canip Yıldırım, Naci Kutlay, Kemal Burkay, Mehdi Zana, Doç. Burhan Cahit Ünal, Tahsin Avcı ve Zülfikâr Tigrel yönetimde yer aldılar, Yaşar Kemal ise "Doğulular"la uyum sağlayan bir aydın olarak tanındı. TİP'in 1966 Malatya Kongresi'nde, ki 2. büyük kongredir, alınan kararlarda; "O güne dek Türkiye'de hiçbir sol partinin ortaya koyamadığı bir cesaretle, TİP'in emekçi halkımızın, sosyalist aydınlarımızın, her ana davamızda olduğu gibi, maddi ve manevi alanda sömürülen Doğu'nun meselelerini de çözmek için birleşecekleri yegâne siyasi kuruluş olduğunu vurguluyor, Türkiye'de sanayileşemeye yönelik kapitalist olmayan bir düzeni kurmak için emekçileri ve sosyalist aydınları ırk, dil, din ve mezhep gözetmeden birleşmeye çağırıyordu..."[32]

Bunun ardından Doğu Mitingleri, DDKO'lar, Dev-Genç ve FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu) gibi örgütlenmeler yaşanacak, Doğu Mitingleri'nde Kürt kökenli sağcı ve solcuların birlikte kültürel ve demokratik istemleri ilk kez kitleselleşecektir. TİP'liler ve Kürdistan Demokrat Partililer bu mitinglerin yürütücüleriydi.

1965 yılında muhafazakâr, küçük esnaf, dinsel yanları ağır basan Kürtler ve bu arada din hocaları ve kü-

çük bir aydın grubu Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurdular. Eldeki belgelerden, Kürt kimliğinin kabullenilmesinin ve kültürel hakların istendiği anlaşılıyor. KDP'nin Antalya'da görülen yargılamalarında öne çıkan bazı belgeleri Şakir Epözdemir yakın yıllarda kitaplaştırdı. Bazı aşiret önde gelenleri de KDP'ye ya-

Kürt hareketinin önemli isimlerinden Musa Anter gençlik yıllarında eşi Hale Anter ile birlikte.

Fotoğraf Zend Dergisi Arşivi'nden alınmıştır.

kınlık duydu. KDP'liler Türkiye siyasi yaşamında TİP'ten çok, önderleri arasında Yusuf Azizoğlu'nun olduğu Yeni Türkiye Partisi'ne ilgi duydular. KDP, halk arasında Kürt milliyetçiliğinin örgütü olarak tanındı.

TİP'in 1968 yılındaki 3. Büyük Kongresi'nde de "(...) Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşların horlanmaları, ezilmeleri, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri (...)" kınandı. 1970 Kongresi'nde ise, "(...) Kürt halkının varlığı ve demokratik hakları" kongre kararı olarak açıklandı. Parti, 12 Mart 1971 askeri darbesinin sıkıyönetim mahkemeleri tarafından bu nedenle kapatıldı ve yöneticileri cezalandırıldı.[31]

1965-70 yılları arasında Kürdistan Demokrat Partisi, TİP ve soldaki Kürt üniversite gençlerinin örgütü DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) ile TBMM'de Kürt milliyetçisi olarak bilinen parlamenterler vardı. Kürt demokratik ve kültürel haklarını savunan bu örgütlerdeki aktivitelerde KDP'nin etkisi gelişmedi ve soldaki Kürt söylemler giderek belirginleşti. Türk kökenli üniversite gençlerinin Dev-Genç, FKF ve benzeri örgütlerinde de Kürt milli istemleri dile getirildi, Kürtlük ve solculuk birlikte gelişti. Bu yıllarda Kürtlerde "hak arama" eğilimi gelişti. Solda TİP'teki ve sağda da KDP'deki Kürtler Doğu Mitingleri düzenlemek istedi. Bu nedenle Doğu Mitingleri diye anılan bu mitingler iktidarı tedirgin etti. Bunlar daha çok TİP'li Kürtlerin çabalarıyla gerçekleştiyse de, KDP'li ve örgütsüz insanların da katıldığı, hatta yer yer birlikte düzenledikleri mitinglerdi ve siyasi partilerden TİP'in yerel ve merkezi kadroları da mitinglerde yer aldı. M. Ali Aybar, Behice Boran ve T. Ziya Ekinci konuşmalar yaptılar. Bu yasal toplantılar, devlet yöneticileri tarafından anayasal bir hak olarak değil, "Kürtlerin hak arayışları" olarak algılandı.

Mitinglerde Kürtlerin ayrıma tabi tutulup ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördükleri, bölgenin özellikle geri bırakıldığı, fırsat eşitliğinin olmadığı, jandarma ve emniyet güçlerinin yöre halkına baskı yaptığı vurgulandı. Silvan, Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı, Ankara, Suruç, Hilvan ve Lice mitingleri yapıldı. Buralarda uzun yıllar suskun kalan Kürtler konuşmaya ve istemlerini dile getirmeye başladılar. Bu mitingler, o dönem için önemli bir olaylar zinciridir. Kürt aydınları bu mitinglerde ağa, şeyh ve Kürt beylerine karşı olan tavırlarını sergilediler; Azizoğulları, Ramanlılar, Öncel, Karageçi, Paydaş ve Bişarê Çeto aileleri gibi bazı feodal ve köklü Kürt ailelerin ve Cumhuriyet döneminde sürgün edilen kimselerin çocukları da mitinglerde yer aldı. Kürt milliyetçiliğinde sağ ve sol çizgiler bu yıllarda daha da derinleşti. 1967-68 yıllarında Doğu Mitingleri'ni birlikte yürüttüler ve dayanışarak Diyarbakır'da günlük bir gazete çıkarmak üzere harekete geçtilerse de, başarılı olamadan 12 Mart 1971 askeri darbesi oldu.

1971-72 yıllarında Irak'ta Mustafa Barzani önderliğindeki Kürtler silahlı bir savaşım içindeydi. 1970 Anlaşması'nın uygulamada yetersiz kalması ve çözümsüz kalmış olan Kerkük sorunu da güvensizliği artırınca, savaş yeniden başlamıştı. Barzani, Irak KDP'nin başkanıydı. Sınırın güneyinde bunlar olurken, kuzeyindeki Kürtler Barzanilere şeker, lastik ayakkabı, çay ve elbise gibi eşya yardımında bulundular ve bunlar gazetelere de yansıdı. Sınırdan sırtta geçirilen bu tür eşyalar, doğaldır ki, çok azdı. Güvenlik güçleri Şırnak ve Silopi yöresinden pek çok kişiyi Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Mahkemeleri'ne verdi, işkencelerin ardından bu kişiler tutuklandı. Bu insanların bir kısmı sınır ötesindeki akrabalarına yardım etmişlerdi, bir kısmı da kaçakçıydı, ancak bir siyasi parti organizasyonu şeklinde, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi sanıkları olarak cezalandırıldılar. Oysa Irak KDP ile somut ilişkileri yoktu. Sonraları milletvekili ve bakan olan Şerafettin Elçi de bu dosyadaki tutuklulardan biriydi. Çok yakınlarındaki sınırın ötesinde Mustafa Barzani önderliğindeki Irak KDP'nin silahlı hareketinden, Dengê Kürdistan radyosunun yayınlarından etkilenmiş, Barzani ve hareketine sempati duymuşlardı, ancak ileri bir ilişkilerinin olduğu söylenemezdi.

Türkiye-Irak ve Türkiye-Suriye sınırları hiçbir zaman iki taraftaki Kürtlerin ilişkilerine engel olmadı. Suriye sınırı mayınlı olmasına karşın, kaçakçılık başta olmak üzere ilişkiler hep sürdü. İki taraftakiler çoklukla ya aynı aşirettendir ya da akrabadır. Bu nedenle siyasi ve sosyal gelişmeler ve buna ilişkin değerlendirmeler halk arasında hep konuşuldu. Irak KDP'ye ve lideri Mustafa Barzani'ye sempati ile bakıldı, Türkiyeli ve sınıra yakın köylerdeki

Kürtler, Irak Kürtlerini ve Barzani'yi yakından izlediler, benzeri bir örgüte sahip olmak istediler; hatta kendilerini Irak KDP'nin üyesi kabul edenler oldu. Bu nedenle Türkiye'de illegal KDP kurulurken, bunu Irak'taki partinin bir seksiyonu gibi görenler oldu, ancak hiçbir dönemde ileri derecede ilişki kurulmadı.

1969 yılında, önce Ankara ve İstanbul'da, daha sonra 1970'te Kürt yoğunluklu il ve ilçelerde; Erganı, Silvan, Kozluk, Diyarbakır ve Batman'da kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları 12 Mart 1971 askeri hareketinin sıkıyönetim kararıyla kapatıldı, kurucu ve üyeleri tutuklanarak yargılandı. DDKO'lar Kürt kökenli aydınların ve küçük burjuva okumuşların siyasal ve sosyal olaylarda ön alma girişimleri olduğu kadar, Kürt kimlik sorunu mücadelesinde geleneksel kadroların yerine modern ve laik kişilerin önderlik etme çabasıdır aynı zamanda.

1971-72 Diyarbakır-Siirt İlleri Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri'nde yargılanan çoğu DDKO'lu gençler ve TİP'liler savunmalarında; Kürtlerin farklı bir dil ve kültür yapısına sahip olduklarını, Kürt halkının varlığının ret değil kabul edilmesi gerektiğini, feodalizmden kapitalizme dönüşüme uğrarken Kürtlerdeki sosyal-siyasal ve düşünsel değişimin özelliklerini, Kürt edebiyatı ve kültürünün tarihi sürecini, demokratik birlik ve beraberliğin yararlarını dile getirdiler. Sanıkların ezici bir çoğunluğu ağır cezalara çarptırıldı.

Önemli bir belirleme olarak şunu söylemekte fayda var; TİP'in yasal ve temkinli çabaları, başta FKF'li gençler olmak üzere üniversite gençliğini artık TİP içinde ya da buna paralel bir anlayışta tutmakta yetersiz kaldı. Gençler giderek radikal arayışlara yöneldi ve bu nedenle TİP'le olan ilişkileri ve disiplinli yapıları giderek bozuldu. Kürt öğrenciler bir süre daha partiye yakınlık duydularsa da onlar da giderek partiden uzaklaştılar. TİP'i Kürt sorununa yanıt vermekte yetersiz buluyor, ancak FKF'deki arayışla da beraberlik sağlayamıyorlardı. Kürt milliyetçiliği ve sosyalist anlayış onları "ayrı örgütlenme"ye götürdü, DDKO böyle kuruldu. 1969 yılında, Kürt illerindeki kırsal alanlarda yaptıkları çalışmaları ve görüşlerini rapor halinde cumhurbaşkanına sundular. Türk ve Kürt sosyalistleri uzun süre "ayrı örgütlenme" nedeniyle polemiklere girdi.

Sosyalist anlayış ve Kürt demokratik hakları konularındaki hızlı radikalleşme TİP'i de etkiledi ve daha önce yazdığım gibi, 1970'teki 4. Kongre'de Kürt halkı konusunda önemli kararlar alındı. TİP, kongre kararlarıyla Kürtlerin varlığını kabul etti, anayasal demokratik haklar üzerindeki baskıları Türkiye'nin bütünlüğü için zararlı buldu ve kınadı.

Aynı dönemde DDKO'da, Kürtlerin kültürel haklarını savunmaktan başka devrimci bir söylemle, ilerici ve demokratik talepler öne çıkıyordu. Bu dönem aynı zamanda DDKO ile Türk solunun kısmen de olsa yakınlaştığı bir süreçtir. Bu gelişmeleri birçok parti, dernek ve yayın organının kapatıldığı 12 Mart 1971 askeri darbesi ile başlayan anti-demokratik bir dönem böler. Yaşanan birçok acı olaydan sonra darbenin etkisinin zayıflamaya başladığı 1974 yılından itibaren sol ve Kürt hareketi için artık başka bir dönem başlamıştır.

DİPNOTLAR

1 Tarih Vesikaları. MEB. Kültür Eserleri Bürosu. 1961. İst.

2 Hasretyan, M.A., *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketleri*, 1991. Jina Nû Yay., Ballinge İsveç

3 Bu belgeleri, *21. Yüzyıla Girerken KÜRTLER* adlı kitabıma aldım. s. 278-280. Ahmet Fenî. Çıra Derg sayı 8, s. 3-13. 1996 Stockholm. İsveç Kürt YazarlarıDergisi.

4 Ermeni sehcirinden Suriye'ye kaçmış Ermenilerle Şeyh Said İsyanı'nda yenilen Kürt önderleri bir kuşak öncesindeki anlaşmazlıkları tartışarak örgütlenmie gereği duydular.

5 Bozarslan, Hamit.

6 Kutlay, N., *21. Yüzyıla Girerken KÜRTLER*, Peri Yay., 2002. s. 160-165.

7 Bedirhan, Celadet, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup*, Özgürlük. Yay 1973

8 *Hêvi* dergisi, Paris Kürt Enst Yay. s. 2.

9 *Hêvi*, Agd. s. 2.

10 Suriye ve Lübnan'da 1932-45 yılları arasında çıkan *Ronahi*, *Hawwar*, Sterk dergileri

11 O dönem Kürt kamuoyu ve folkloruna yansıdığı kadar

12 Kirişçi, K-Winrow, G., *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yay. 1997.

13 1949-50 yıllarında İstanbul'da aralıklı olarak yayınlandı

14 Cigerhun (Cigerxwin) aslen Mardın-Gercüşlü olup, dini eğitimini Suriye'de sürdüren Kürt yurtseveri ve sosyalisti. 1980'li yıllarda İsveç'te mülteci olarak yaşadı ve orada öldü. Birçok Kürtçe şiir kitabıvar

15 Dicle Talebe Yurdu, doğu ve güneydoğu illerinin özel idare ve belediyelerinin yardımlarıyla oluştu

16 1950'li yılların başında İstanbul'da yayınlandı. Uzun süreli olamadı. demokrasiyi ve ileri bir toplumu savundu. Kürtlerin geri kalmışlığına karşıçıktı

17 O dönem gazetelerinde Irak ve Suriyeli öğrencilerin derneklerine ilişkin pek çok haber yer almıştır. Yurtdışı edilmeler ve Avrupa gençlik festivallerine ilişkin yayınlar da oldukça geniş yer bulur.

18 Kutlay, N., *49'lar Doayası*, Fırat Yay. 1994 İst

19 M. Kemal Atatürk, Nutuk, C3 Maarif Basımevi, Vesikalar Bölümü

20 *49 lar Doayası*, "Savunmalar" bölümü.

21 İstanbul'da. 1962'de yayınlandı, üniversiteli gençler arasında kabul gördü. Anadolu'yla ilişkisi sınırlı kaldı

22 O dönem basını homojen uzun süre elde aldı. Gazetelerin birinci sayfaları böyleydi haberlerle doluydu.

23 O dönem basınında çok yer aldı ve aylarca siyasi ve sosyal bir konu olarak işlendi.

24 bkz *Nokta* dergisi (18.01.2007).

25 Aralık 1962'de Ankara'da yayınlandı ve 60'larda geniş bir etki alanı vardı. Doğan Avcioğlu, Mümtaz Soysal, Sadun Aren ve birçok sol görüşlü aydının yazı yazdığı ve desteklediği ilerici haftalık dergi

26 İstanbul'da yayınlandı. 1960'lı yıllarda Yön dergisi ile polemikleri oldu. Kürt sorununu burjuva bir bakış açısı ile ele aldı. Ancak o günün ilerici gençlerinin beğenisini kazanamadı ve kendiliğinden kapandı

27 Bu yazıların *21.Yüzyıla Girerken KÜRTLER* kitabına aktardım. O dönemi yansıtmaları bakımından ilginç yazılardır

28 1966 yılında Ankara'da yayınlandı ise de yayınını sürdüremedi.

29 İstanbul'da, 1960'lı yılların ilk yarısında yayınlandı, ancak yayınını düzenli olarak sürdüremedi.

30 1960'larda Ant, TİP'e yakın haftalık bir dergi olarak sosyalizmi savundu. Yine TİP'e yakın olan *Sosyal Adalet* hem aktüel ve hem de araştırmacı bir dergiydi, *Türk Solu*'nda ise milli demokratik devrim çizgisindeki yazarlar çoğunluktaydı. Üç dergi de İstanbul merkezli yayınlardı.

31 Artan, Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Tarih Vakfı Yurt Yay. 2002. s. 4

32 Artan, Ünsal, *agç*. s. 8.

33 Oysa "Kürdistan" terimini ve hatta bu adla anılan bir eyaleti hem Selçuklu ve hem de Osmanlı Devleti'nde görüyoruz. 1930'larda Kürt ve Kurdistan kelimeleri hangi amaçla olursa olsun kullanılmadı, günümüzde bile hâlâ "Kürdistan" diye bir sözcüğün olmadığı ileri sürülür.

Büyük Selçuklu Sultanı Sancar Bey'in, merkezi günümüzdeki İran'da. Hemedan kentine yakın "Bahar" kenti olanbir "Kürdistan Eyaleti" kurduğunu biliyoruz. Kanuni Sultan Süleyman'ın 18 Ekim 1525 ve 1 Agustos 1533tarihli fermanlarında "Kurdistan" coğrafi bir terim olarak geçer. Sultan I. Ahmet de 20 Mayıs 1604 tarihli fermanında "Umum Kürdistan" terimini kullanır. Burada belirtilen "Kürdistan", Kürtlerin yaşadıkları topraklardı.

Batılılaşma yanlısı, Osmanlı Devleti Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa 1847 yılında, bir yönetim birimiolarak "KürdistanVilayeti"ni kurdu.

13 Aralık 1847 tarihli *Takvim i Vekayi*'de yayınlanan düzenlemedeki vilayetin merkezi Ahlat'tı ve Diyarbakır, Muş, Van, Hakkari, Cizre, Botan ve Mardin'i kapsıyordu. Merkez sonra Van'a, Muş'a ve Diyarbakır'a taşındı. 1866'da Kürdistan Eyaleti'nin sınırları yeniden düzenlendi ve 1864'te Diyarbakır ve Van vilayetlerine bölünerek son buldu. Bkz., V. Minorsky, İA cilt 6, "Kürtler" maddesi, s. 1089-1113.

İVAN İVANOVİÇ'İN SAHNELENMESİ, VATANDAŞLIK SORUNU-II

POLİTBÜRO NÂZIM'I İZLİYOR

NİYAZİ DALYANCI

Geçen sayımızda Nâzım Hikmet'in Sovyetler Birliği'nde kendisine karşı takınılan olumsuz tavra karşı dostu Boris Polevoy'a yazdığı mektubu ve Nâzım'a Sovyet vatandaşlığı verilmemesinin gerekçeleri ile ilgili gizli belgeyi yayımlamıştık. Nâzım, mektubunda kendisine Sovyet vatandaşlığı için başvuruda bulunmasını salık verdiklerini yazıyor, ama gerekli formları doldurmasına karşın yetkililerden herhangi bir yanıt alamadığından yakınıyordu. Tefrikamızın bu bölümünde yer alan belgeler hem Sovyet hiyerarşisinin Nâzım'a nasıl baktığını değerlendirmek hem de Nâzım'ın fikirlerini öğrenmek açısından önem taşıyor.

Nâzım, "İvan İvanoviç" oyununun ilk oynanışından sonra oyuncularla birlikte, Moskova 1955.

Bütün görsel malzemeler, "Fotoğraflarla Nâzım Hikmet" kitabından alınmıştır (Yayınahazırlayanlar: Kıymet Coşkun, Turgay Fişekçi, Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları)

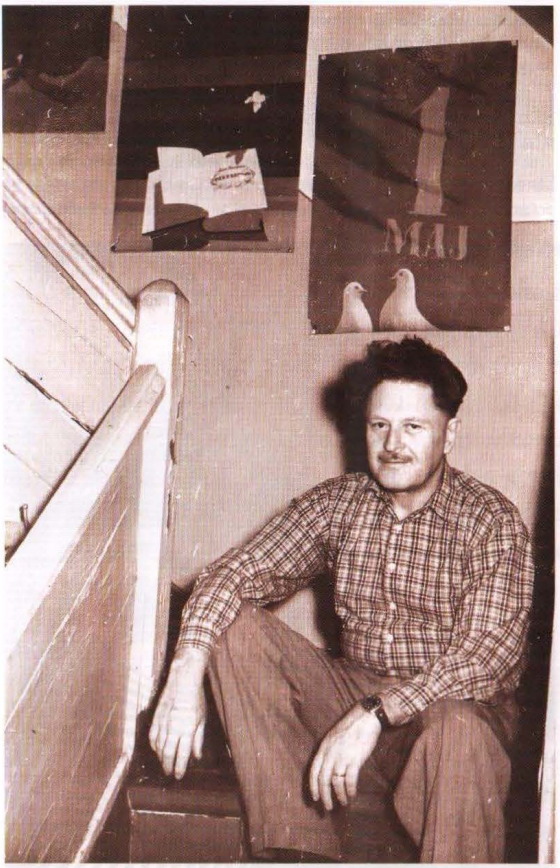
Toplumsal Tarih'in Mart sayısında yayınlanan belgeleri destekler bir şekilde, daha 25 Ağustos 1955 tarihinde SBKP Merkez Komitesi'ne yazılan gizli bir raporda Sovyetler'in Nâzım'a hiç de olumlu gözle bakmadıkları anlaşılıyor. SBKP Sekretaryasından P. Tarasov ve I.. Vinogradov imzalı raporda, Budapeşte'deki Sovyet elçiliğinin, "Türk şairi Nâzım Hikmet'in kapitalist ülkelere, özellikle de Avusturya'ya gitmek için Macar yoldaşlara bir Macaristan pasaportu almak üzere başvuruda bulunduğu duyumunu aldığı," bildiriliyor.

Raporda Yoldaş Rakoşi'nin verdiği bilgilere göre, Nâzım'ın "Çekoslovak ve Romanyalı yoldaşlardan da aynı talepte bulunduğu" Merkez Komitesi'ne iletiliyor. Polonya'dan da, zamanın başbakanı Jozef Cyrankiewicz'in Varşova'daki Sovyet elçiliğine Nâzım'ın Polonya vatandaşlığı talebinde bulunduğunu haber verdiği ve Cyrankiewicz'in "Sovyet yoldaşların bu konudaki tutumlarını sorduğu," raporda yer alıyor. Raporun bundan sonraki bölümü Sovyet hiyerarşisinin Nâzım'a nasıl baktığını değerlendirmek için hayli ilginç. Alıntı şöyle: "Nâzım Hikmet 1951 yılından beri Sovyetler Birliği'nde yaşamak-

tadır. Yazarlar Birliği tarafından edebiyat alanında yaratıcı eserlerini ortaya koyması için kendisine her türlü olanak sağlanmıştır: Moskova'da lüks bir apartman katı, Peredelkino'da beş odalı bir daça, otomobil sahibi olması için gerekli yardım, Barviç hastanesinde tıbbi yardım. Hikmet'in eserleri edebiyat dergilerinde yayımlanmakta, yayıncılar tarafından basılmakta ve radyolardan yayımlanmaktadır. Oyunları Moskova ve diğer kentlerde sergilenmektedir. Hikmet'e toplumsal yaşamda ve Dünya Barış hareketi içinde etkinliklerde bulunması için eksiksiz olanak tanınmıştır. Nâzım Hikmet Sovyet vatandaşı değildir ve bu konuda gerekli makamlara başvuruda bulunmamıştır.

Varşova'daki Sovyet Elçisi Yoldaş Ponomarenko, Hikmet'in onur konuğu olarak katıldığı Dünya Gençlik Festivali'nde Polonya'daki son sanat akımlarının yoğun biçimcilikleriyle Sovyet sanatını olumsuz etkilediklerini dikkate almadan bunları alkışladığını bildirmektedir. Hikmet Varşova'dayken Sovyetler Birliği'nin hiç de hoş karşılamadığı Polonyalı yazar Kristina Jivulska ile de dostane ilişkiler kurmuştur."

Raporun sonunda da, Nâzım Hikmet Moskova'da bütün bu konular üzerine

1951 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nde yaşamaya başlayan Nâzım Hikmet'e vatandaşlık, ancak 1961 yılında verilmişti. Nazım Hikmet, 1957.

"Varşova'daki Sovyet Elçisi Yoldaş Ponomarenko, Nâzım'ın onur konuğu olarak katıldığı Dünya Gençlik Festivali'nde Polonya'daki son sanat akımlarının yoğun biçimcilikleriyle Sovyet sanatını olumsuz etkilediklerini dikkate almadan bunları alkışladığını bildirmektedir. Hikmet Varşova'dayken Sovyetler Birliği'nin hiç de hoş karşılamadığı Polonyalı yazar Kristina Jivulska ile de dostane ilişkiler kurmuştur."

bir açıklama yapana kadar, Varşova ve Budapeşte'ye kendisine pasaport verilmemesi talimatının iletilmesi salık verilmekte, hatta bu başkentlerdeki Sovyet elçilerine gönderilmesi gereken telgrafların metin taslakları sunulmakta. Telgraflarda, Nâzım Hikmet'in yaptığı başvurular konusunda Sovyet makamlarına bilgi vermediğinin altı çizilmekte, "Bu konunun çözümünün Nâzım Hikmet'in Moskova'ya dönüp kendisiyle konuşulana kadar ertelenmesi," önerilmekte.

Rusya Devlet Arşivleri'ndeki "Çok Gizli" kayıtlı SBKP Merkez Komitesi belgelerine göre, Nâzım'ın Sovyet vatandaşlığı konusu ilk kez 29 Haziran 1956 tarihli Prezidyum toplantısında ele alınıyor ve burada, "Merkez Komitesi Prezidyumunda yapılan görüşmeler çerçevesinde Nâzım Hikmet'in vatandaşlık talebine sekreteryanın bir yanıt vermesi" kararlaştırılıyor. Gene Merkez Komitesi belgelerine göre, Nâzım Hikmet'e Sovyet vatandaşlığı verilmesi Prezidyumun 28 Aralık 1961 tarihinde yaptığı toplantıda kabul ediliyor. Nâzım'ın vatandaşlık sorunu, nedense beş yıldan uzun bir süre çözümlenemiyor. Leonid Brejnev her iki toplantıda da var. Vatandaşlığın verilmesi kararını im-

zalayanlar arasında, Brejnev'den başka Kosigin, Ponomaryov gibi ünlü Sovyet yöneticileri bulunuyor.

NÂZIM İLE SÖYLEŞİNİN GİZLİ BELGESİ

SBKP Merkez Komitesi belgeleri arasında, 23 Kasım 1957'de Sovyet Barışı Koruma Komitesi'nde Nâzım ile yapılan bir söyleşinin raporu da var. SBKK Sekreter Vekili M. Kotov imzalı bu gizli belge 27 Kasım 1957 tarihinde SBKP Merkez Komitesi'ne iletiliyor.

Peredelkino'da, 1957.

Belgede şu bilgiler veriliyor:
"Dünya Barış Konseyi üyesi Nâzım Hikmet, 23 Kasım'da Sovyet Barışı Koruma Komitesi'ni ziyaret etti. Söyleşimizde Polonya ve Bulgaristan'a yaptığı gezilerden ve yaratıcı çalışmalarından söz etti. Son zamanlarda halkların barış savaşımına adadığı bir tiyatro oyunu ve bazı şiirler üzerinde çalıştığını bildirdi."

Belgede Nâzım'ın, senaryosunu kendisinin yazdığı ve Prag'da çekilmekte olan bir film konusunda da bilgi verdiği ve film yapımcılarının kendisini Prag'a çağırdıklarını söylediği, bu konuda SBKK'den yardım istediği de belirtiliyor. Ardından Nâzım'ın başta Sovyet Yazarlar Birliği olmak üzere bazı örgütlerin kendisine karşı takındıkları tavırdan tedirgin olduğu kaydedilerek şu bilgilere yer veriliyor:

"Hikmet, Yazarlar Birliği ve bazı diğer örgütlerin kendisine karşı giriştikleri tutum değişikliğinden alındığını söyledi. Özellikle, Polonya'da geçirdiği süre ve bazı konulardaki tutumu ile ilgili çıkarılan söylentilere çok üzüldüğünü belirtti.

İvan Ivanoviç Var Mıydı? oyununu SBKP'nin XX. kongresinden önce yazdığını, amacının bazı aksaklıklara parmak basmak olduğunu anlattı. Anlaşılan yabancı ülkelerdeki bazı çevreler bu oyunu kendi çıkarlarına hizmet etmek için kullanmışlar. Hikmet, oyununun Sovyetler Birliği karşıtı yalanlar yayan bu çevrelerin elinde bir araç olarak kullanılmasına izin vermeyeceğini belirtti.

Hikmet, Yazarlar Birliği'nin kendisine önyargılı davrandığı kanısında. Özellikle iki olay kendisini kaygılandırmış. Gençlik Festivali sırasında Arap ülkelerinden bazı gençlerle karşılaşmış ve bu toplantılar duygu yüklüymüş. Toplantılardan birisi televizyondan yayımlanacakmış ama son anda iptal edilmiş. Kendisine, 'fikirleri pek açık olmadığı' için yayının iptal edildiği söylenmiş. Yakın zamanda da şiirlerinin bir konser programından çıkarıldığını öğrenmiş. Bu olaylar kafasını karıştırmış. Kendisi, konuşmak için Yazarlar Birliği'nden davet bekliyor, özellikle şu ana kadar kendisine kimse 'İvan Ivanoviç' hakkında bir şey söylemediği için. Hikmet, barış için savaşımını sürdüreceğini ve Türk ve Sovyet halklarını yakınlaştırma çabalarına devam edeceğini belirtiyor."

İVAN İVANOVİÇ SORUNU

Nâzım'ın bu yazışmalardan haberi oldu mu bilinmiyor ama Sovyet hiyerarşisinin "İvan Ivanoviç Var Mıydı?" oyunu üzerine bir hayli yazışmış olduğunu da Merkez Komitesi'ne sunulan gizli raporlar ortaya koyuyor.

Nâzım'ın oyunu ilk kez, *Noviy Mir* (Yeni Dünya) adlı edebiyat dergisinde 1956 yılı Nisan ayında yayımlanıyor. Bu konudaki ilk belge ise Temmuz 1956 tarihini taşıyor (Bkz. Toplumsal Tarih Mart 2007 sayısı). Nâzım Hikmet'in şahsi dosyasındaki bu ilmühaberde SBKP Kültür Şubesi'nin oyun ile ilgili eleştirilerinin *Noviy Mir* dergisine iletildiği ve Nâzım Hikmet'in oyunda bazı düzeltmeler yaptığı belirtiliyor.

Ancak Nâzım'ın yaptığı "düzeltmeler" yeterli görülmemiş olmalı ki, 26 Eylül 1956 tarihli ve SBKP Merkez Komitesi Kültür Şubesi Sekreteri D. Polikarpov ve yardımcıları B. Ryurikov ile B. Yarustovskiy imzalı ikinci bir raporda, 'Ivan Ivanoviç Var Mıydı?' oyunundaki "ciddi ideolojik kusurlara SSCB Kültür Bakanlığı'nın dikkatinin çekilmesi" isteniyor. Oyunun Sovyetler Birliğinde Moskova ve Leningrad da dahil olmak üzere 30 kadar tiyatronun repertuvarına alındığı, Stalinabad'da sahneye konulduğu ve Letonya'da da sergilenmek üzere olduğu bildiriliyor. Ayrıca oyun konusunda "merkezi gazetelerden birisinde eleştirel bir değerlendirmenin" yayımlanması salık veriliyor.

Bu belgede ilginç olan nokta, Nâzım'ın aslında bir yabancı olduğunun vurgulanması. Oyunun Stalinabad, yani bugünkü Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'deki temsili sırasında yönetmenin sahneye dev bir Nâzım portresi getirdiği ve bu yüzden, "Seyircilerin bilinçaltında bu ünlü yabancı konuğun Sovyet realitesindeki gizli gerçekleri ortaya koyabilecek gücü kendinde bulmuş tek kişi olduğu izlenimi veriliyor." (Belgenin aslında da "tek kişi" sözcüklerinin altı çizili.)

"Ivan Ivanoviç Var Mıydı?" ile ilgili tüm bu olumsuz yazışmalara ve raporlara karşın, 11 Mayıs 1957 tarihinde Moskova Hiciv (Satir) Tiyatrosunda oyunun galası yapılıyor. 14 Mayıs 1957 tarihinde de SBKP Merkez Komitesi'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Bilim, Okullar ve Kültür Şubesi Sekreteri İ. Kazmin oyunun gösterime "uygun" olmadığı konusundaki yazıyı Merkez Komitesi'ne gönderiyor.

Kazmin'in belgesindeki değerlendirmeler şöyle:
"Bildiğimiz gibi, oyun Kişiye Tapınma ile ilgili sorunları ve Sovyet kurumlarındaki bürokrasiyi ele alıyor. 1956 yılı sonunda SBKP Merkez Komitesi Sekreterliği bu oyunu tartışmış ve Kültür Bakanlığı'na oyunun sahnelenmesini denetlemesi için direktif vermiştir. Oyunun Moskova Hiciv Tiyatrosundaki prodüksiyonunun değerlendirilmesi, içerikte bazı önemsiz değişikliklerin yapıldığını göstermektedir. Ancak, oyun eskiden olduğu gibi toplumumuzun Kişiye Tapma ile ilgili bazı kusurlarının abartılı ve düşmanca eleştirisi niteliğindedir. Bazı replikler çifte anlamlı ve parti karşıtıdır.

Oyunun yönetim biçimi kasıtlı olarak Sovyet kurumlarının yöneticilerinin profesyonel çalışmalarının yalnızca olumsuz yanlarını vurgulamakta ve Sovyet yaşamının bozukluklarını abartmaktadır.

SBKP Merkez Komitesi'nin Bilim, Okullar ve Kültür Şubesi, SSCB Kültür Bakanlığı ve Moskova Kültür Ofisi'nin söz konusu bu oyuna karşı sorumsuzca davrandıkları kanısındadır. Oyunun açılışından önce Moskova Kültür Ofisi oyunu gözden geçirmeden geniş bir duyurma kampanyası yapmış ve oyunun biletleri açılıştan önce satılmıştır. Üstelik, oyun önceden onay alınmadan Moskova Güz Tiyatro Festivali'nin programına dahil edilmiştir."

Kazmin'in 14 Mayıs'ta yazdığı rapordan sonra yazıldığı anlaşılan ama üzerinde tarih olmayan, SBKP MK Kültür Şubesi Sekreteri B. Ryurikov ve yardımcısı B. Yarustovski'nin Merkez Komitesi'ne hitaben kaleme aldığı belgede, 'Ivan Ivanoviç Var Mıydı?' oyunun tiyatrolarda sahneye konulmaması için Kültür Bakanlığı'nın sıkı bir denetim yapması isteniyor.

Bu belgede yer alan değerlendirmeler de hayli ilginç. Nâzım'ın oyununun yasaklanması için Merkez Komitesi'nin karar alması talep edilen bu yazıdan anlaşıldığına göre, oyun Moskova'da hayli rağbet görmüş.

Belgede şöyle deniliyor:
"SBKP MK Kültür Sekreterliği, 'Ivan Ivanoviç Var Mıydı?' adlı oyunu Sovyet ve parti önderliğinin çarpık bir karikatürü olarak görmektedir.

Belgede ilginç olan bir nokta, Nâzım'ın aslında bir yabancı olduğunun vurgulanması. "İvan İvanoviç Var Mıydı?" oyununun Stalinabad'daki temsili sırasında yönetmenin sahneye dev bir Nâzım portresi getirdiği ve bu yüzden, "Seyircilerin bilinçaltında bu ünlü yabancı konuğun, Sovyet realitesindeki gizli gerçekleri ortaya koyabilecek gücü kendinde bulmuş tek kişi olduğu izlenimi veriliyor."

Oyun, iktidar sahibi olmanın kaçınılmaz olarak insanları yozlaştırdığı gibi yanlış bir fikri işliyor ve Devlet ile Parti'nin bilim ve sanatla ilgili konulardaki yetersizliğinden söz ediyor.

Oyunun baş karakteri bale ve bilim konularında cahilce konuşmalar yapıyor..

Bu oyun Sovyet tiyatro izleyicilerinin eğitimine ciddi bir biçimde zarar vermektedir. Oyundaki politik pasajların çoğuna izleyiciler gülerek ve alkışlayarak tepki vermektedirler."

Rapor, Kültür Bakanlığı'nın oyunu, bu tür gösterilerin yol açacağı "korkunç zararları ortaya koymak için toplumun yaratıcı üyeleri" arasında tartışmaya açmasını öneriyor.

Geriye Nâzım'ın dostu Boris'e sorduğu soru kalıyor: "Öfkelenmekte haksız mıyım kardeş?"

NİYAZİ DALYANCI
BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAK. ÖĞR. GÖR.

RUSÇA METİNLERİ İNGİLİZCEYE ÇEVİREN,
KOSTA TSCHİLİNGİROV.
İNGİLİZCEDEN ÇEVİRİ,
NİYAZİ DALYANCI.

DİPNOT

1 Matyas Rakoşi; Macaristan'da, 1950'lerde Sovyetler'in güçlü adamı.

KEMALİSTLER, İTTİHATÇILAR VE BOLŞEVİKLER-II

MUSTAFA KEMAL'E KARŞI ENVER KARTI (1920-1922)

DOÇ. DR. ARSEN AVAGYAN

M. Kemal'e karşı Enver Paşa'nın kullanılması ve M. Kemal'le değiştirilmesi planında en kritik ve belirleyici an, hem Bolşevikler hem de M. Kemal tarafından önlenen, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek için fiili adımlar attığı Batum seyahatidir. M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme macerasından vazgeçilmesinde ise, Türkiye'den alınan bilgiler önemli rol oynadı. Envercilerin konumunun ve ulusalcı hareketin başına Enver Paşa'nın geçmesi durumunda Sovyet Rusya'nın kazanımları ve kayıplarının tahlili, Bolşeviklerin lider değişimi projesinden vazgeçmesini sağladı.

Kara Fatma ve oğlu silahlarıyla beraber Trabzon'daki Sovyet konsolosluğunda misafirlikte.

RGASPI f 532, op 4, d. 426

1921 yılında Enver Paşa ve diğer Jön Türk liderleriyle başlayan siyaset üç doğrultuda yürütülmekteydi: a) Enver Paşa, Bolşeviklerin maddi desteğiyle faaliyetlerini Moskova'da yürütmekteydi ve bu destekle yurtdışında ve Anadolu'da bulunan yandaşlarını birleştirip örgütlenme ve propaganda faaliyetlerine hız vermeye çalışıyordu; b) Bolşevikler Enver Paşa'yı ve şöhretini, yürüttükleri Doğu siyaseti yönünde kullanmaktaydılar; c) Türkiye'de bulunan Rus diplomatik temsilcilikleri ve istihbarat ağı aracılığıyla, Enver Paşa'nın ulusalcı çevrelerdeki gerçek etkisini doğrulamaya çalışıyorlardı ve yandaşlarına destek olacak belli hazırlıklar içindeydiler.

Enver Paşa kendisini Ruslara Bolşevik olarak göstererek onların dikkatini çekme yönünde birkaç girişimde bulundu. 1920 yılından itibaren

Enver Paşa'nın komünist ve Bolşevik görünme gayretlerine M. Kemal'in liderliğindeki Türk komünistleri tepki gösterdi. Eylül 1920'de Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları Kongresi'nde Türk komünistleri Enver Paşa'nın konuşma yapmasını engellediler. Bolşevikler Enver Paşa'nın komünist olup olmamasına önem vermiyorlardı; onun Türkiye ve Müslüman dünyadaki etkisi ve Sovyet Rusya'nın Doğu siyaseti yönünde kullanılması daha önemliydi.

yurtdışı ve Ankara'daki Enver Paşa taraftarları Bolşevizmin ilkelerinin incelendiği ve Türkçe olarak hazırlanan "Bolşeviklik Bilgisi" hakkında kitapçıklar bastılar.[1] Fakat Enver Paşa'nın komünist ve Bolşevik görünme gayretleri, ilk elde M. Kemal'in liderliğini yaptığı Türk komünist grubunun tepkisiyle karşılandı. Bunun en dikkat çekici kanıtı, 1920 yılının eylül ayında Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları Kongresi'nde Türk komünistlerin Enver Paşa'nın konuşma yapmasını engellemeleri oldu. Bolşevikler Enver Paşa'nın komünist olup olmamasına kendilerince o kadar önem vermiyorlardı. Onları ilk elde, onun Türkiye ve Müslüman dünyadaki etkisi ve Sovyet Rusya'nın Doğu siyasetinin gerçekleştirilmesi yönünde kullanılması ilgilendiriyordu.

Sonuç alıcı işlemlerin artırılması için Enver Paşa Bolşeviklerden öncelikle maddi yardım istemişti. Enver Paşa grubuna maddi destek verilmesi zorunluluğu, V. Çiçerin tarafından 22 Nisan 1921 tarihinde Rusya Komünist Partisi MK'sine sunulan mektupta ifade edilmektedir. Burada Çiçerin, "Kemalist olmayan Türk ulusalcıları örgütünün varlığının devamı için bu destek gereklidir,"[2] demektedir. Çiçerin bu meblağın tahsisinin zorunluluğunu şöyle gerekçelendiriyordu: "(...) Kemalistler dışında, paralel olarak Türk merkeziyle bağı korumak faydalıdır. Enver daha çok emperyalist gruba meyletmesine rağmen, usta bir siyaset adamı olarak, var olan siyasi durumu ve bizim rolümüzü Kemalistlerden daha iyi idrak ediyor. Bizim kuşkusuz hâlâ onun siyasi hizmet ve desteğine başvurmaya ihtiyacımız var. Onunla dostane ilişkileri korumak ve bize bağlamak zorunludur."[3]

Cepheden dönerken, Konya, 1922 sonları. (Soldan sağa: İsmail İsmailov, S. Aralov, Mustafa Kemal, ve İbrahim Abilov)
www.ataturk.az/az/

Çiçerin, Enver Paşa'nın daha çok emperyal niyetleri olduğunu net bir biçimde vurgulamakla birlikte, genel hatlarıyla onun Kemalistlere karşı kullanılmasının zorunluluğunu da ifade ediyordu.[4] RKP MK Siyasi Bürosu 23 Nisan 1921'de, Çiçerin'in Enver Paşa grubunun finanse edilmesine ilişkin teklifine onay verdi. Enver Paşa'nın finanse edilmesi, Türkiye ve yurtdışındaki Envercilerin faaliyetlerinin aktifleşmesi yönünde nihai bir rol oynadı. Aydemir'e göre, "Karakol Teşkilatı"nın faaliyetleri de aynı şekilde, Enver Paşa tarafından Moskova'dan yollanan paralarla finanse edilmekteydi.[5]

Bakü Kongresi sonrasında Enver Paşa Moskova üzerinden Berlin'e, bir "İslam İttilali" örgütü kurmak için gitti, fakat aynı dönemde esas amaçlarından biri, Anadolu'ya geçtiğinde ve ilerde kendisine asıl desteği verecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tekrar canlandırılmasıydı. Enver Paşa'nın biyografisini yazan Şevket Süreyya Aydemir onun bu doğrultudaki çalışmalarını tasvir ederken şunları belirtmekte: "Enver Paşa için, Dünya Müslümanlarının ihtilali, İran, Turan, Hindistan davaları, Şark milletlerinin kurtuluşu; aslında, hem anlaşılmamış, hem iyi yerleşmemiş, hem de içten ve samimiyetle alınan işler değildi. Onu hedefi Anadolu idi."[6]

Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nın yeniden yapılanmasına ilişkin düşüncelerini 20 Mart 1921'de eşine yazdığı mektupta belirtmekte: "Artık eski ayrılık gayrılığı bırakarak, bütün eski İttihat ve Terakki arkadaşlarını toplamaya karar verdim. Bu hususu Bedri, Naim Cevat için de. Dr. Nâzım, Rüsuhi, Baha Şakir'e mektupla bildirdim."[7]

İttihat ve Terakki'nin tekrar canlanmasıyla Enver Paşa, M. Kemal'in etrafında toplanmış olan eski İttihatçıların ondan ayrılarak kendi tarafına geçmesini planlıyordu. Fakat İttihat ve Terakki'nin canlandırılmasına yönelik çabaların hayata geçirilmesinden önce başarısızlıkla sonuçlanan başka bir girişimde bulundu ve bu durum onu, İT'nin tekrar canlanması konusunda başka bir yola sevk etti. Bu, Türkiye'de "Enverci" Komünist Partisi'nin kurulmasıydı.

Bolşeviklerle başarılı bir işbirliğinin sürdürülebilmesi açısından hem Enver Paşa hem de M. Kemal için en azından sosyalist görünmek ve ko-

münist fikirlerin kullanılması zorunluluğu açıktı. M. Kemal Enver Paşa'ya olduğu gibi, Mustafa Suphi'nin liderliğini yaptığı Türk komünistleri grubuna da şüpheyle bakmaktaydı. Bakü Kongresi'nin acı deneyimini göz önünde bulunduran Enver Paşa, Türkiye'deki yandaşları aracılığıyla bir komünist partisi kurma deneyi-

"Alaturka Çiçerin"
Pravda, 14 Aralık 1922

mine girişiyordu, ancak daha başarılı durumda olan M. Kemal de benzeri düşüncelere sahipti. Böylece, M. Kemal'in girişimiyle Türkiye'de, Hakkı Behiç başkanlığında "resmi" bir Komünist Partisi kuruldu ancak bu, M. Kemal'in Bolşeviklerle olan ilişkilerde kullanacağı bir oyun kartından başka bir şey değildi. Surits bu partinin kurulmasını, "Eğlencemiz için M. Kemal tarafından kurulmuş resmi Komünist Partisi" şeklinde ifade ediyordu. Diğer taraftan, bu adımla M. Kemal, Anadolu'da bulunan ve Rusya'ya bağımlı durumdaki gerçek komünistleri etkisizleştirmiş oldu.

Komünist Partisi'nin kurulmasıyla beraber yaşanan fiyasko Enver Paşa üzerinde hissedilir bir etki bıraktı; M. Kemal'in İttihat ve Terakki'nin tekrar canlanması konusunda ciddi engeller oluşturacağı açıktı ve bu çok rahatsız ediciydi. Enver Paşa Anadolu'da bulunan taraftarlarına 6 Eylül 1921'de Batum'dan yolladığı mektupta özellikle şu uyarıda bulunuyordu: "Farklı kaynaklardan Refet Paşa aleyhine bilgileri esas alarak dikkatli olmanızı ve Komünist Parti'nin teşkilatlanmasında olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın pençesine düşmemenizi rica ediyorum."[8] Enver Paşa aynı zamanda, ülkede çokça taraftarı olan "Yeşil Ordu" için çalışıyordu.

ENVER'İN DÖNME ÇABASI

Enver Paşa 1921 yılının şubat ayında Türkiye'ye dönme çalışmalarına hız verdi ve bu noktada ışın en önemli kısmı, Anadolu'daki yandaşlarının hazırlığıydı. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinde ve başlangıç döneminde ona destek olma meselesinde, Trabzon'daki Yahya Kahya'ya önemli bir rol tahsis edilmektedir. Ankara'daki Sovyet Rusya elçiliğinden Dışişleri Komiserliği'ne sunulan raporda Yahya Kahya, "Zamanında gemici ve korsan, şimdi ise Trabzon'daki gemi ve kayıkların hemen hemen yarısının ve birçok evin sahibidir. Onun için Türk kanunları, muazzam miktarda sahip olduğu yandaşlarından ötürü aynı şekilde etkisizdir. Örneğin mal ithalatı esnasında ondan vergi alınmamaktadır. Evinin karşısına kendi limanını inşa etmiştir, askere sevk meselelerinde ona danışılmaktadır,"[9] şeklinde tasvir edilmektedir. Raporda Yahya Kahya'nın Topal Osman'la karşılaştırılmasıysa dikkat çekicidir.

M. Kemal'e karşı Enver Paşa'nın kullanılması ve M. Kemal'le değiştirilmesi projesindeki en kritik ve belirleyici an, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmek için fiili adımlar attığı Batum seyahatidir ve bu adımlar hem Bolşevikler hem de M. Kemal tarafından önlenmiştir. M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme macerasından vazgeçilmesinde ise, Türkiye'den alınan bilgiler önemli rol oynadı. Bunun dikkate alınması ve Envercilerin konumunun, ulusalcı hareketin başına Enver Paşa'nın geçmesi durumunda Sovyet Rusya'nın kazanımları ve kayıplarının tahlili, Bolşeviklerin lider değişimi projesinden vazgeçmesini sağladı.

Sovyet Rusya iktidarı bir yandan Enver Paşa'nın Türkiye'deki taraftarlarıyla iletişimini kolaylaştırmak için tüm olanaklarını kullanırken, diğer yandan da bunlara ilişkin bilgi toplamaya çalışıyordu.[10] Enver Paşa'nın yandaşlarına ilişkin her ayrıntı Moskova'yı ilgilendiriyordu. Örneğin 19 Mayıs 1921 tarih ve 488 nolu telgrafla Lev Karahan'a, "Dün Trabzon'da Halil Paşa'nın dostu Talat Bey tutuklanmıştır. Onun Türkiye'den sınır dışı edilmesi öngörülmektedir,"[11] bilgisi verilmişti. 27 Mayıs 1921'de Trabzon Rus Konsolosu Bagirov'a Ankara Rus elçiliğinden gelen telgrafta, "Küçük Talat'ın nerede olduğunun tespiti ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu,"[12] sorulmaktaydı.

Kemalist hükümet içinde meydana gelen her bir değişiklik kaydedilip Moskovaya bildirilmekteydi. 15 Ekim 1921'de Natsarenus'un[13] V. Çiçerin'e M. Kemal hükümeti ve genel duruma ilişkin sunduğu raporda net olarak özellikle şu husus belirtilmekteydi:

"Hükümetin konumu zayıflad. Ordu, daha doğrusu M. Kemal'in asıl tabanını oluşturan subaylar da memnuniyetsizliklerini ifade etmeye başladılar. Bunda subay çevrelerinde güçlü konumları olan Jön Türkler önemli rol oynadılar. Tabii ki hükümet tedbir aldı ve cephede başkomutan sıfatı aldığı ilk günden itibaren M. Kemal, konumlarını suiistimal ettikleri gerekçesiyle 30'a varan subayı kurşuna dizdirdi, ancak garip bir rastlantıyla, hepsi de Jön Türktü.

Jön Türkler aktifleşmiş. Onların adayı olan Refet Paşa, etrafında hat safhada şikâyetçi olanları, kendisine sadık askeri birlikleri ve jandarmaları toplayarak Anadolu için önemli bir güç oluşturdu.

Ancak savaş cephesindeki hissedilir iyileşme onların ihtiraslarının hareketlenmesine izin vermezken, şimdi 'sivil barışın' tekrar tesis edildiğini görmek mümkündür, çünkü Türkiye'de siyasal partiler rejimi yok, şa-

his rejimi/sistem/mevcut, halihazırdaki durumuyla M. Kemal'in rejimi."[14]

İTTİHATÇILAR ÖRGÜTLENİYOR

Bolşevikler, Enver Paşa tarafından kurdurulan Türkiye Halk Şuralar Fırkası'nı ve onun örtüsü altında Anadolu'da bir "şube" olarak faaliyet gösteren "Şura" eklentili İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tekrar diriltilmesine yönelik gayretleri özel bir dikkatle izliyorlardı. İT'nin diriltilmesine yönelik bu girişimin amaçları, 6 Eylül 1921'de Enver Paşa tarafından Batum'da, Türkiye'deki yandaşlarına yazılmış mektupta ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Mektupta şu dikkat çekici noktalar yer almaktadır:

"(...) 2) Ülke içinde faaliyet yürütülmemesi sebebiyle, ülkenin tehlikeye her geçen gün biraz daha maruz kaldığını dikkate alarak, cemiyetin saflarında birleşmeye ve kongrenin toplanıp tüzüğün kabul edilmesine dek, ülke içinde verili durumdaki taleplere daha uygun bir programla çalışmaya karar verdik.

Böylece İttihat ve Terakki, Türkiye'de bulunan tüm Müslüman ihtilalci kuruluşların organı haline geldi. İlerde bütün raporlar 'Ali' ve 'Rüstem' imzalarıyla yollanacaktır. Bizim tüm merkezlerle mektuplaşmalarımız bu şekilde gerçekleştirilmektedir.

4) Ulusal güçlerin bugünkü liderleri, 'Müdafa-i Milliye' Partisi'nin önderleri ne yazık ki ülkeyi kendi mülkleri gibi görmekteler. Bu alçak ve dar görüşlü insanlarla ne siyasette ne de savaşta hiçbir başarıya ulaşmak mümkün değildir. Ne yazık ki, teşkilatın eksikliği sebebiyle bugüne dek bulunduğunuz çevrede bu gerçeği anlatamamaktaydınız.

5) Ülkeye ziyaret zamanını, bir dizi merkezle fikir teatisinde bulunduktan sonra ayrıca bildiririz.

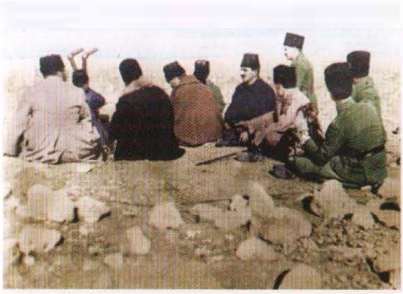
7) İstanbul Merkezi Komitesi çok sıkı bir şekilde örgütlüdür. Komite'de eski arkadaşlardan Hasan ve Edhem çalışmaktadırlar. Bu arkadaşların deneyim ve akıllarının kullanılacağına şüphe yoktur. Böylece İstanbul'daki tüm gruplar tek bir kuruluş etrafında birleşmişlerdir. Orada 29 şube bulunmaktadır. Birkaç gün önce Küçük Talat orayı ziyaret etmiştir. Onlarla beraber çalışmaktadır. Sözün kısası, İstanbul teşkilatı çok güçlüdür.

8) Halihazırda Moskova'dan Ankara'ya seyahat eden Tevfik Rüşdü'nün orada (Ankara'da-A.A.) başka renklere bürünmüş olması üzerimizde kötü bir intiba bıraktı. Rica ediyoruz, onlara yönelik çok dikkatli olun, Komünist Partisi'nin teşkilatlanması sırasında olduğu gibi olmasın."[15]

Mektubun sonunda Enver Paşa, kendisiyle mektuplaşmanın Trabzon'daki "bilinen adres" aracılığıyla gerçekleşeceğini kaydetmektedir. Bu, muhtemelen Yahya Kahya veya Halil Paşa'dır.[16]

İT'nin tekrar yapılanmasını Envercilerin Türkiye'de yaydığı deklerasyon izledi. Bu deklerasyon Kemalist basında büyük eleştirilere uğrarken, basında çıkan tüm yazılar tercüme edilerek Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği'ne sunuldu. Basındaki yazılarla beraber sunulan yorumlarda, halkın büyük bir kısmının İT'nin geri dönüşü fikrine olumsuz baktığı, mahrumiyet ve yenilgileri bu partiye bağlayarak, Türkiye'nin var olan tesellisiz durumundan dolayı İT'yi suçladığı belirtilmektedir.[17]

Enver Paşa Batum'da bulunduğu dönemde, Türkiye'deki yandaşlarıyla mektuplaşmalarını, yapacağı ziyareti hazırlamak üzere hızlandırdı. Mektuplarda olası ziyaret tarihlerinden dahi bahsedilmekteydi. Bu mektuplar hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında pek çok kere yayımlandığından dolayı burada bir kez daha tekrarlamaya gerek görmüyoruz. Ancak M. Kemal'in eline geçen ve Natsarenus'a teslim ettiği, muhtemelen henüz yayımlanmamış birkaç mektubu sunmayı uygun buluyoruz. Bazı yazarların, Natsarenus'un M. Kemal'e yönelik Enverci bir komplo hazırlığında olduğunu kaydetmeleri dikkat çekicidir.[18] Bu

Mustafa Kemal ve maiyeti Sakarya Muharebesi'nde. Muharebeyi Yunan ordusu kaybedince, Enver Paşa'nın Türkiye'ye dönme ümitleri sona erer.

Enver Paşa'nın biyografisini yazan Şevket Süreyya Aydemir, onun bu doğrultudaki çalışmalarını tasvir ederken şunları belirtmekte: "Enver Paşa için, Dünya Müslümanlarının ihtilali, İran, Turan, Hindistan davaları, Şark milletlerinin kurtuluşu: aslında, hem anlaşılmamış, hem iyi yerleşmemiş, hem de içten ve samimiyetle alınan işler değildi. Onu hedefi Anadolu'ydu."

Mustafa Kemal Azerbaycan'ın ilk büyükelçisi İbrahim Abilov ile.

www.ataturk.az/az/

iddialar ışığında, M. Kemal'in kendi istihbaratıyla elde ettiği mektupları Natsarenus'a neden teslim ettiği daha anlaşılır olmaktadır. Enver Paşa, Türkiye'deki Şükrü, Nuri Paşa ve Eyup Sabri'ye yollanmış 25 Ağustos 1921 tarihli mektupların birkaçında, Batum'da illegal durumda olduğuna ve Anadolu'ya geçme yönünde çalış-

Kardeşi Nuri Paşa'ya yazılmış (25.VIII.21 tarihli) mektubunda ise Ankara'da kalması, kendisinin Anadolu'ya geçişini temin için çalışmaya devam etmesi diretkifi verilmekte: "Eğer vatanın içinde bulunduğu ağır koşullarda Ankara'daysan oradan ayrılmamalısın. Bu mektubu sana getiren Hilmi Bey'le beraber, di-

Zannediyorum faaliyetlerinizi Anadolu sınırları dışında, İslam dünyasında genişletmeniz daha iyi olurdu.

Ben Sizin ve burası arasında var olan gerginliğin ortadan kaldırılmasını zorunlu görüyorum. Bu, Anadolu için olduğu gibi, aynı şekilde İslam dünyası için de faydalı olurdu.

15 Ekim 1921'de Natsarenus'un V. Çiçerin'e yazdığı rapor: "Hükümetin konumu zayıfladı. Ordu, daha doğrusu M. Kemal'in asıl tabanını oluşturan subaylar da memnuniyetsizliklerini ifade etmeye başladılar. Bunda (...) Jön Türkler önemli bir rol oynadı. (...) Hükümet tedbirler aldı (...) 30'a varan subayı kurşuna dizdirdi, ancak garip bir rastlantıyla hepsi de Jön Türktü."

Mustafa Kemal, İbrahim Ahilov ve Sovyetler'in Türkiye'deki ticari temsilcisi S. Aralov.
www.ataturk.az/az/

malar yaptığına dair bilgiler vermektedir, Şükrü'ye yazılmış mektubunda şunları kaydetmektedir:

"Yunanlıların ileriye hareketine kadar, 'Hâkimiyet-i Milliye'de Paşamızın tavsiyesiyle benim hakkımda yazılmış olan satırları okuduk. Paşa'nın ülke içinde çalışmamıza karşı olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Fuad Paşa Moskova'da bize, 10 yıl zarfında ülkeye gelme hakkımız olmayacağını söyledi. Şimdi son gelişmelere bağlı olarak Dr. Nâzım'la Batum'a geldik ve burada gizli bulunmaktayız. Son karara göre İç teşkilat, illegal adı yerine, İttihat ve Terakki 'Halk Şuraları' olarak adlandırılacaktır.

Şimdi böyle çalışıyoruz.
Kanımızca Rusya tarafından herhangi bir tehlike yok, mamafih işler bizim kontrolümüzde olursa Rusya'nın azami yardımı göstereceğini tahmin etmek mümkündür."[19]

ğer arkadaşlarla ortak, ülke içinde çalışırsınız."[20]

Enver Paşa, Eyüp Sabri'ye yazdığı mektupta şunları belirtmekte: "Eğer oradaki işlerin gidişatına dair haber vermek istiyorsan, bu mektupları sana teslim eden kişi aracılığıyla Batum'daki Halil Paşa'nın adresine yaz ve yolla. Çok müteşekkir oluruz. Teşkilat'ta ismim Ali'dir."[21]

Nuri, cevabi mektubunda Enver Paşa'ya Anadolu'ya geçmemesini ve çalışmalarını Türkiye sınırları dışında, İslam dünyasında yaygınlaştırmasını tavsiye etmektedir. Böylece Nuri, fiilen Envercilerin komplosuna katılmaktan feragat etmetedir:

"Ben ülke iç siyasetine katılmak istemiyorum. İlki, mizacım buna meyilli değil. İkincisi, herhangi bir olumlu iş yapmak için siyasetle bağı olmamak gerekir.

Zaten burada iki ay önce, Sizin Batum'a geldiğinize ilişkin haberdar oldular. Bolşevikler sadece kendi ilkelerine sadıktırlar. Onlar kendi amaçlarına ulaşmak için tüm araçları mübah saymaktadırlar. Belki de Sizin Batum'a geldiğinizi onlar haber vermiştir.

Anadolu'da Sizi sevenlerin sayısı çoktur, ancak gelmenize karşı olanlar da var.

Ben Sizinle burası arasında görüş birliği ve dostluğun muazzam sonuçlar vereceğine tamamiyle eminim."[22]

M. Kemal tarafından Natsarenus'a teslim edilmiş mektuplar arasında Enver Paşa'ya yazılmış, ne yazık ki tarih ve yazarının kimliği belli olmayan bir mektup ilginçtir. Mektupta, yeniden yapılandırılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programının değiştirilmesinden bahsedilerek; "Komünizmin ilkeleri ülke için en tehlikelileridir," deniyor ve şöyle devam ediliyor: "Bizim için en uygun program, hükümet yönetiminde halkın yavaş yavaş ülke yönetimine dahil edilmesidir. Bize göre benzeri bir program için en uygun isim 'Demokratik Gelişim Partisi'dir. Milli Terakki ismi de kabul edilebilir, zira biz daha çok milli esaslar üzerine kurulmalıyız. Meclis'te benzeri bir partinin yapılanmasına dek, ülkenin bugünkü savunucularının hoşnutsuzluğundan kaçınmayı bir vatanseverlik ilkesi olarak telakki ediyoruz.

Ben Sizden mektup almış arkadaşlarla ortak çalışırım."[23]

M. Kemal'in eline geçen mektuplar arasında, Enver Paşa tarafından esas yandaşlarından Hilmi Bey'e yazılmış bir mektup (25.VIII.21) ve cevabı dikkat çekicidir:

"Kardeşimiz Talat'ın ölümünden sonra Ankara her tür şantajı uygulayarak bana ve ülke dışında bulunan diğer arkadaşlarıma saldırmaya başladı. Fakat biz, ülkenin birlikteliği için, senin de bildiğin gibi benzeri şeylere dikkat göstermemekteyiz. Ardahan'ı ziyaret ettiğine ilişkin haberler aldık. Fakat sen Ankara'ya hareket ederek en doğrusunu yaptın. Trabzon'da Halil'e ve Küçük Talat'a nasıl muamele ettiklerini biliyorsun. Biz her zaman özellikle sessizliğimizi koruduk ve bazı şahsiyetlere dikkat ettik, yeter ki o sarı köle sakinleşsin.[24] Ama o bizi istememekte ve ülke dışında çalışma olanağı vermemekte. O, ülke dışında yoğunlaşmış faaliyetlerimizi kıskanıyor ve bunun için Fuad Paşa'yı Moskova'ya, bizi izlemeye yolladı, 700 lira aylık tayin edip özel masrafları için sınırsız meblağlar tahsis etti.

Biz ona karşı herhangi bir kusur işlemiş olsaydık .. Asla! O her yerde bize zarar vermeye gayret ediyor ve Anadolu'daki başarılara katılmaya hakkımız olmadığını ilan ediyor.

Roma'da adadan kaçmış birkaç arkadaşa rastladım.[25] Eski Eğitim Bakanı Şükrü en cesur ve sadık arkadaşlardandır. Diğerleri -Halil, Nâzım vd.- korktular ve Ankara'ya gitmediler. Biz muhtemelen Batum'da buluşuruz. Yakında bulunan arkadaşlarla buluşmalarımız esnasında taktiklerimizi değiştirmeye karar verdik. Zannımızca Moskova hem bilgi hem de zamanında işin başına geçmek açısından, uzaklığından ötürü uygun değildir.

'İttihat ve Terakki' adıyla fakat Halk Şurası programıyla emekçi kitlelere dayanıp, komünizmden uzak kalmak kaydıyla ülke içinde çalışmaya karar verdik. Yurtdışında ve yurtiçinde bulunan tüm arkadaşlarımız bizimle hemfikirdir. Şimdi senden Şükrü'yle ve eğer uygun görürsen Eyüp Sabri'yle de buluşarak, bizi genel duruma ilişkin bilgilendirmeni rica ediyoruz. Biz savunmanın; İstiklal Mahkemeleri, daraağaçları ve kurşuna dizmeler şeklinde devam edemeyeceği kanaatindeyiz. Benzeri savunmaya halk her zaman düşmanca yaklaşır. Sanıyoruz yüksek maaşlar tayin edilerek değil, iyi teşkilatlanarak ve büyük kurbanlar pahasına çalışmalara devam etmek mümkündür. Rusların işlerimize karıştırılmaması ve aynı zamanda kızdırılmalarından ve öfkelenmelerinden kaçınmak lazım düşüncesindeyiz. Onlar işlerimize her şekilde yardım edebilirler."[26] Enver Paşa mektupta Şükrü'yle beraber Ankara'da partinin diriltilmesi girişimleri için direktif veriyor ve M. Kemal'in Tuapse'de bulunan Türk konsolosluğuna, kendisi ve kendisi tarafından yürütülen faaliyetlerin izlenmesi için 3000 lira yolladığı bilgisini iletiyordu.[27]

Ankara'da hayal kırıklığına uğramış olan Hilmi Bey'in 4 Ekim 1921'de Enver Paşa'ya yazdığı mektup tamamen M. Kemal'e yönelik eleştirilerle doludur. Hilmi Bey mektupta şunları yazmakta:

"Hatırlıyor musunuz, bir seferinde Doktor Baha Merkezi Umumi'de, Mustafa Kemal'in 'eğer bir gün iktidarı ele geçirirsem, ben onların tümünü asarım' açıklamasında bulunduğunu söylemiştik. Biz o zaman buna dikkat etmedik. Gerçekte bakın, o bugün ne yapıyor ve ne yapabilir. O cümle bugün ve yarın onun özünü teşkil etmektedir. Zannediyorum benzeri bir çalışma tarzı devam edemez. Kırdığı cevizlerin tanesi bini geçiyor. Yunan süvari saldırıları Ankara'ya yakın olduğunda, çokları vatan derdiyle tasalanıp susmak durumundaydı. Şimdiyse başarılı askeri operasyonlara rağmen, yapılan her tür temelsiz atama ve işlem derin iz bırakmakta. Ben bu adamın neye dayandığını anlamıyorum. Bu ülkede hiçbir sadık arkadaşı yok. Buraya geldiğimde, farklı yerlerde ve ona yakın olanların çevresinde 'tek avantajımız bizim ahlakımız ve vatanseverliğimizdir. Eğer Paşa isterse, vatan namına her fedakârlığı yapmaya hazırız' diyordum. Ve biz bunu işle gösterdik. Bunu kendisi de biliyor. Bizi işe kabul etmek, güçlü olmak demektir. Fakat kimse bunu dinlemedi. Zafere kadar Meclis'in mücadele kararlılığını devam ettirmek ve zorunlu savunmanın tertiplenmesi için, Sakarya Muharebesi'ne kadar beni Milli Savunma Komisyonu üyesi olarak seçmeleri ilginçtir. Bana herhangi bir görev vermediler. Fakat unutmadılar.

Biz arkadaşlarla beraber bu adamın yumuşayacağı ve gerçeği anlayacağı zamana kadar beklemeye başladık.

Cumhuriyet'in ilanından 6 yıl sonra, Ankara-Sovyet ilişkileri en iyi dönemindedir. "Sovyetler İttihadı büyükelçisi Suriç hazretlerine" imzalanmış bir fotoğraf. Ankara 1929.

www.turkey.mid.ru/01mg/20-30gu/foto%201.jpg

Ancak bu gerçekleşmeyecek bir hayaldi. Fakat bir kez daha çalışmaya başlamak için uygun zamanı bulmayı bekleriz. Başka araçlar da var. Sonuna kadar oynarız. O sadece son kozuna kadar oynasın ve sorumluluk onların üzerinde kalsın.

Şimdi Fethi de burada. İçişleri bakanı adayıdır. Ne yapacağını henüz bilmiyoruz. Ancak bariz olan o ki, ikisinin birleşiminden olumlu sonuç çıkmaz.

Mektuplaşmanın bu şeklini güvenli bulmuyoruz. İstanbul aracılığıyla olması daha iyidir."[28]

Enver Paşa ve taraftarlarının aktifleşmesi, harp cephesinde Türk birliklerinin yenildiği bir döneme denk geldi ve bu Kemalist saflarda memnuniyetsizliği artırarak M. Kemal'i zor duruma soktu. M. Kemal'in yakınlarından Mareşal Fevzi (Çakmak), "Gazi'nin o sırada herkesten

ve her şeyden şüphesi vardı"[29] diyerek bunu itiraf ediyordu.

ENVER YANLILARINA OPERASYON

Şüphelerle beraber, M. Kemal ülke içinde bulunan Envercilerin saflarını gevşetmek için bir dizi önleme başvurdu. Bunlardan ilki, Enver Paşa'nın emir binbaşısı Nail Cevad'ın tutuklanması oldu. Buna ilişkin olarak Enver Paşa Hilmi Bey'e yazdığı 25 Ağustos 1921 tarihli mektubunda şunları anlatmakta: "Ankara'da Genelkurmay subayı Nail Cevad'ın tutuklanmasından haberdarız. Bana onun sağlığına ilişkin yaz. Ben onu Vrangel Ordusu askeri üniformasıyla, Anadolu'ya yardım etmesi için İstanbul'a yolladım ve Moskova'da Ali Fuad Paşa'ya, onun Anadolu'da kullanılmasını söyledim. Bütün bunlara rağmen onu Amasra'da tutukladılar. O sözde, Erzurum'dan izin almadığı için tutuklanmış. Ancak Halil'de, Nail Cevad'ın Halil'e gitmesi için izin verildiğini gösteren Karabekir'in mektubu vardır. Fakat asıl sebebin, onun bir süre benim yanımda kalması olduğunu zannediyorum."[30]

Nail Cevad'ın tutuklanmasını, ülkeden uzaklaşması için Halil Paşa üzerine uygulanan baskı izledi ve Trabzon'daki Yahya Kahya'nın desteğine rağmen Halil Paşa ülkeyi terk edip Batum'a geçmek zorunda kaldı. Bunu, Enver Paşa taraftarlarının tutuklanmaları takip etti. Natsarenus, Sovyet Rusya Dışişleri Komiser Muavini Lev Karahan'a 22 Eylül 1921'de yazdığı gizli raporda özellikle şunu belirtiyordu: "Diğer yandan, Mustafa Kemal ve grubunun Enver'den çok korktukları kimsenin bilmediği bir sır değildir. Onun Anadolu'da görülmesi sivil savaşın başlangıcı ve M. Kemal'in yenilgisi anlamına gelebilir."[31] Trabzon Rus Konsolosu Trabun ise, 2 Kasım 1921'de Natsarenus'a yazdığı şifreli telgrafta şunları yazıyor: "Goltsman,[32] Envercilerin tutuklanmasına dair aldığı bilgilerin teyit edilmesini rica ediyor. Trabzon'da Enver taraftarı sadece birkaç kişi tutuklanmıştır. Bizi, bildiğiniz Envercilerin tutuklanmasına ilişkin bilgilendirmenizi rica ediyoruz."[33]

Enverci komploda Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden de sorumlu olan Yahya Kahya'nın özel bir yeri vardı. Ona karşı operasyonlar, birliklerinin sayısı ve gücü dikkate alınarak dolaylı yoldan başladı. Önce Enver Paşa'nın kara yoluyla Batum'dan Trabzon'a geçmesine engel olmak üzere, Trabzon'un güneyinde bulunan ve Yahya Kahya'yla ilişkisi olan çete gruplarının faal olduğu alanların denetim altına alınması gerekiyordu. Trabzon Rus konsolosunun verdiği bilgilere göre, bu alanlarda Yahya Kahya'yla "doğrudan ve yakın bağı olan farklı çeteler" faaliyette olup, bunlar arasında özellikle Süleyman İlfi, İlyas ve Hasan Sataroğlu'nun elebaşı olduğu çete grupları vardı. Ankara'dan alınan direktif üzerine 23 Kasım 1921'de başlayan bir askeri operasyon sonunda bu çete grupları dağıtıldı.[34] Yahya taraftarlarının yok edilmesini, Yahya'nın öldürülmesi izledi. Bunu, M. Kemal'in direktifiyle Topal Osman gerçekleştirdi.

M. Kemal aynı zamanda, Millet Meclisi'ndeki Envercilerin saflarını zayıflatmak amacıyla da girişimlerde bulundu. Gerekli hallerde karşıtlarını fiziken yok etmekten bile geri durmuyordu. 3 Mayıs 1921'deki Ankara Rus Elçiliği raporunda şu belirtilmekte: "Kemal'in tertibiyle Ankara'da Yozgat mebusu İsmail Fazıl boğdurulmuş, Üsküdar mebusu Selaheddin Bey öldürülmüştür. Resmi ölüm sebepleri intihar olarak açıklandı. İkise de Kemal'in düşmanlarıydı. Böylece nisan ayı boyunca olanlarla beraber, Kemal tarafından TBMM'nin 11 mebusu asılmış, boğdurulmuş ve öldürülmüştür."[35] [Elbette bu iddiaların aslı yokturl- Toplumsal Tarih]

Enver Paşa yandaşlarına karşı girişilen operasyonların verimliliğini değerlendiren Natsarenus, 16 Ekim 1921'de V. Çiçerin'e yolladığı raporunda şunları kaydetmekte: "Son dönemde Enver Paşa, Nâzım Bey ve Halil Paşa'nın Batumda, Nuri Paşa'nın geçici olarak Anadolu'da bulunması ve bir dizi önemli Envercinin Malta'dan geri dönmesinden sonra, Enverci grup belli ölçüde aktifleşmiştir. (...) Envercilerin siyasi gücü, usta siyaset adamı M. Kemal'in elinde hissedilir ölçüde oyuncak olduklarından, kuşkusuz zayıflamaktadır. Bir kısmını şahsi nüfuzuyla, kimini de doğrudan verdiği rüşvetler aracılığıyla kendi tarafına çekmeyi başardı. Mükemmel teşkilatlanmış ve doğrudan kendi emrinde bulunan bir istihbarata (var olan resmi istihbarat teşkilatları dışında) sahip olarak M. Kemal, ki bu durum kendisiyle yapılan son görüşmelerde anlaşıldı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki işlerin gidişatından tamamen haberdardı. Enver tarafından yandaşlarına yazılmış orijinal mektuplara, Envercilerin merkez komitesinin direktiflerine ve diğer belgelere sahiptir. M. Kemal, Envercilerin mektup telgraflarını elinde bulundurarak, onların cenahındaki hâkim duruma ayrıntılı bir biçimde vakıf olarak hatasız çalışabilmektedir. Envercilerin Meclisteki Fransız-Türk Anlaşmasının görüşmeleri esnasındaki tavrı, M. Kemal'in Enver taraftarları üzerinde gizli etkisi olduğunu teyit etmektedir. Envercilerin için önemli bir meselede hizip yaratarak, bir kısmının Fransız-Türk Anlaşmasının kabulü safında açıkça yer almalarını sağladı."[36]

M. Kemal, Enver Paşa'nın yakın çevresinde de hizip yaratma girişimlerinde bulundu. Bu amaçla 25 Ocak 1922'de Ali Fuad'a (Cebesoy) yazılmış mektubunda, Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile ilişkilerini kesmesi yönünde ikna edilmesi için direktif veriyordu.[37] Cemal Paşa'nın Bolşeviklerin nezdindeki kıymeti dikkate alındığında, hatta Çiçerin'in "Afganistan'la anlaşma bu sonuncu sayesinde gerçekleşti"[38] yönündeki ifadesi düşünüldüğünde, bu adımın gerçekleşmesi durumunda Enver Paşa'nın Bolşeviklerin gözündeki kıymeti hissedilir ölçüde düşecekti.

M. Kemal Türkiye'deki Envercilerin saflarını zayıflatmak konusunda ne ölçüde başarılı olursa olsun, Enver Paşa'nın kendisine karşı kullanılma kozunun aslında Moskova'nın elinde olduğunun bilincindeydi ve ancak Bolşevikleri ikna ederek onları Enver Paşa'ya siyasi destek ver-

mekten geri durmaya zorlayabilirdi. M. Kemal'in, Sovyet Rusya'yla ilişkilerin derinleşmesi halinde bile Enver Paşa üzerine oynadıkları bahisten vazgeçmemeleri durumunda ilk elde Fransa ile anlaşmaya yönelerek Bolşeviklerin dikkatini çekmek gibi bir yol denemesi ilginçtir. M. Kemal Natsarenus ve Upmal'le yaşeten hassas bir anda Batum'u ziyareti, Anadolu'ya geçme düşüncesi, bütün bunların hepsi ateşe körükle gitmek anlamına gelebilir ve Rus-Türk ilişkilerini tehdit etmektedir.

Bence son ana dek M. Kemal'e siyasi koz vermemeli ve zamanından önce kartlarımızı açmamalıyız.

lirlerse, Kemalistler gibi finansal zorluklarla karşı karşıya geleceklerdir. Büyük maddi yardımlar olmadan Envercilerin idaresi varlığını sürdüremez ve sonuçta itibar kaybı olur. Ancak biz çok altın verecek durumda değiliz. Envercilere yönelik başka itirazlar da var. Hem de, Kemalistler Panislamizm ve Pantür-

Eylül 1921'de Enver Paşa Batum'dan yazıyor: "(...) Ülke içinde faaliyet yürütülmemesi sebebiyle, ülkenin tehlikeye her geçen gün biraz daha maruz kaldığını dikkate alarak, cemiyetin saflarında birleşmeye ve kongrenin toplanıp tüzüğün kabul edilmesine dek, ülkenin verili durumdaki taleplerine daha uygun bir programla çalışmaya karar verdik."

yaptığı görüşmeler sırasında, Bolşeviklerin Enver Paşa'yı destekleme siyasetinin, Fransa ve genel olarak siyasi çizginin antanta yönelik eğilimi konusunda kendisi ve meclis üzerinde etkili olduğunu kaydetmiştir. Natsarenus raporunda, V. Çiçerin'in dikkatini özellikle bu nokta üzerine çekiyordu. Kasım 1921 tarihli mektupta şunları kaydetmekte: "Şimdi ben, M. Kemal'in arkasında Sovyet Rusya'nın olduğunu zannettiği Enver'den duyduğu korkunun, M. Kemal'in Batı'ya açıkça yönelmesini tahrik eden son sebep olmadığını özellikle belirtmek istiyorum. M. Kemal, özellikle cephedeki zor günlerde Enver'e desteğimizin sıradan misafirperverlik normlarını aşmış olduğuna tanıklık eden bilgilere sahipti, ama kuşkusuz bu bilgiler onun Fransa'yla müzakerelere hazırlanması işinde son rolü oynamadı."[39]

Bir başka mektupta (16.X.21) Natsarenus:

"M. Kemal'in, Kafkasya'daki yoldaşlarımızın Enver'e sıradan muameleyi aştıklarına ilişkin ayrıntılı bilgilere sahip olması beni çok rahatsız etmektedir. Goltsman tarafından Enver'e gösterilen misafirperverlik (M. Kemal, Enver Paşa'nın Bagirov takma adını kullandığını bilmektedir), Anadolu'yla ilişkilerinde Goltsman'ın Enver'e desteği, Enver'in siBenim son dönem olaylarına ilişkin genel intibam şu şekildedir: Rus-Türk ilişkileri ve onlarla beraber Doğudaki tüm işimiz büyük tehlikeyle karşı karşıyadır. Şu anki durum, Londra Konferansı zamanındakinden daha ciddidir. Hızlı ve kesin araçlarla, mümkün olanı tekrar tesis etmek zorunludur.

Gün be gün sizin düzenlemelerinizi beklemekteyim."[40]

Natsarenus'un M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirmeye ilişkin düşüncesi ve Bolşeviklerin bu doğrultudaki hazırlıklarından haberdar olduğu şüphesizdir. Bolşevik liderliğinin Goltsman üzerinden Enver Paşa'ya gösterdiği ilgi ve Enver Paşa'nın Batum'u ziyareti de Bolşevik liderliğinin bu projeyi gerçekleştirmeye başladığına işaret etmektedir, fakat Natsarenus'un asıl endişesinin "zamanından önce kartları açmamak ve M. Kemal'e ek siyasi koz vermemek" olması dikkat çekicidir. Ancak M. Kemal'in Enver Paşa ile değiştirilmesi düşüncesi, Bolşevik liderliği ve Doğu siyasetinin doğrudan sorumlusu Stalin ve Çiçerin'i ciddi şekilde kaygılandırıyordu. Çiçerin tarafından Natsarenus'a yazılmış 1 Kasım 1921 tarihli "çok gizli" direktifi buna tanıklık etmektedir. Burada özellikle şu belirtilmektedir: "Özellikle Envercilere destek ihtiyatlılık gerektirmektedir. Eğer iktidara gekizm projeleri konusunda Envercilerden daha az hevesli gözükmektedirler."[41]

BOLŞEVİKLER ENVER'DEN VAZGEÇİYOR

Bolşeviklerin, Enver Paşa'ya verilecek desteğin Ankara hükümetini Antant Blok'u yönünde tahrik edeceği konusundaki M. Kemal deneyimi beklenen sonucu vermez. V. Çiçerin'in 20 Ekim 1921 tarihinde V. Lenin'e yazılmış ve buna tanıklık eden mektubunda özellikle şu kaydedilmekte: "Eğer Meclis anlaşmayı[42] kabul ederse, biz Enverciler meselesiyle karşı karşıya kalırız. Enver'e büyük meblağlar vermezsek, onun bütün gayretleri boşa gider. İktidara gelirse, Kemal'in karşılaştığı türden finansal güçlükleri olacaktır, hatta daha büyük çapta ve eğer bizim tarafımızdan büyük destek veya krediler olmazsa iktidarını uzun süre koruyamaz. Eğer Enver'e destek olmaya karar verirsek, önce biz kendimiz için bu bedeli ödemeye hazır olup olmadığımızı ve buna değip değmeyeceği konusunu açıklığa kavuşturmalıyız. Bunu ayrıntılı olarak araştırmak gerekir. Enver'le daha fazla yakınlaşmak, ancak Kemalistlerle ilişkilerimizi dondurmamız sonucunda olur."[43]

Deneyin ters sonuçlar doğuracağını anlayan M. Kemal taktik değiştirir ve

Türk-Fransız Anlaşması'nın gerçekte Sovyet Rusya ve Rus-Türk ilişkileri için bir karşıt denge olmadığı yönünde Bolşevikleri temin eder. Bu sırada kazanılan Sakarya zaferi ise M. Kemal'in konumunu güçlendirmekte olduğunu ve onun Enver Paşa ile değiştirilmesinin daha da zor bir hale geldiğini Bolşeviklere göstermiştir.

Mustafa Kemal, İbrahim Abilov, S. Aralov ve Sovyetler'in Türkiye'deki ticari temsilcileri.

www.ataturk.az/-tr/

M. Kemal'in Enver Paşa'ya karşı kullanılması ve gerektiğinde değiştirilmesi siyasetinden vazgeçilmesinin sebeplerinin analizi, Sovyet Rusya hükümeti tarafından dikkate alınan bir dizi durumu ortaya çıkarmaktadır. İlk olarak, eldeki bilgiler ayrıntılı olarak incelendikten ve Türkiye'deki durum tespit edildikten sonra, Bolşevikler için benzer bir programın gerçekleştirilmesi, Enver Paşa'nın sadece iktidara getirilmesi için değil, iktidarda tutulması için de her şeyden önce büyük bir maddi destek tahsis edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Ancak Bolşevik hükümetinin olanakları çok sınırlıydı. Ocak 1922'de Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında M. Frunze'nin, ek maddi destek yönünde verdiği sözün Bolşevik hükümetini oldukça zor durumda bıraktığını hatırlatmak yeterlidir.[44]

İkincisi, Bolşeviklerin Enver Paşa'ya itimatlarının olmaması, özellikle Pantürkist ve Panislamist görüşlerinden rahatsız olmalarıdır. O dönemde Afganistan'da meydana gelen değişikliklerdeki pro-Bolşevik havanın antı-Bolşevik bir hal alması da M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme planında engelleyici bir rol oynamıştır. Enver Paşa'nın, M. Kemal'in yerine geçtiği takdirde Afganistan senaryosunu tekrar etmeyeceği yönünde hiçbir garanti yoktu, dahası, Bolşevikler Enver Paşa'nın yandaşlarıyla mektuplaşmalarından haberdardılar ve iktidarını sağlamlaştırdığında Sovyet Rusya'dan sapacağına ikna olmuşlardı.

Üçüncüsü, Bolşevilerin M. Kemal hükümetiyle yaptıkları işbirliği son derece pragmatikti ve iki tarafın menfaatlerine dayanmaktaydı. Bu, Kemalistler için olduğu kadar Bolşevikler için de önemliydi. Komünist ideoloji, sosyalist düşünceler ve ülkenin bu fikirler temelinde yeniden inşası daha çok bir dış unsurdu ve Bolşevikler buna fazlaca önem vermiyorlardı. 15 Ekim 1927'de Surits'ın V. Çiçerin'in dikkatine sunduğu Milli Kurtuluş Hareketi Analizi raporu buna tanıklık etmektedir. Raporda şu belirtilmekte:

"(...) Türkiye'de Milli Devrim silahlı mücadeleden doğdu. Milli güçler burada başlangıçtan itibaren askeri unsurlar başkanlığında birleşmişlerdi. Halk, devrimde çok pasif bir rol oynuyordu.

Türk devrimini harekete geçiren unsurlar arasında sadece örgütsel bağımız kapsamında değil, güçlü ideolojik etkimiz altında kalmayan hiç kimse yoktu. Komünist unsurlar (bizim keyfimiz için M. Kemal tarafından bizzat kurdurulmuş sahte komünistleri hesaba katmazsak) Türk devriminde çok az rol oynamaktaydılar. Milli harekete desteğimiz daha çok devlet yardımı şeklinde gerçekleşmekteydi. Maddi yardımımız çok azdı (Fransa'nınkinden çok daha az). Biz Türklere, emperyalistlere karşı mücadele ettikleri an yardım ettik, ancak bu yardım sayesinde emperyalizmin Kafkasya'ya nüfuz etmesini önlüyorduk. Bu yardımlar sadece sempati ve Milli Kurtuluş mücadelesini tasvip etmemizden değil, aynı zamanda kendi topraklarımızdaki askeri güvenlik menfaatlerinden de kaynaklanmaktaydı. Doğru davranıp davranmadığımız konusunda iki ayrı görüş olabilir mi? Tabii ki doğru davrandık."[45]

Bu çerçevede, belli dalgalanmalara rağmen M. Kemal'in yürüttüğü siyaset temelde Bolşeviklere destek niteliğindeydi. Kafasya'da nüfuz alanlarının paylaşılması ve Antant'a karşı yürütülen mücadele Bolşeviklerin yürüttüğü siyasetle uyumluydu. 28 Kasım 1922'de Aralov, Çiçerin'e yolladığı telgrafta şunu belirtmekte: "M. Kemal Bolşeviklerle işbirliği konusunda kesin kararlıdır ve Türk-Bolşevik ilişkilerinde sadece iki küçük anlaşmazlık meselesi vardır: Molokanlar ve Çoroh meseleleri."[46]

Bu meseleler ve hatta Antant eğilimli dalgalanmalar Bolşevikleri rahatsız etmiyordu, Ankara hükümeti üzerindeki etkilerinden emindiler. 8 Ekim 1922'de Karahan, Aralov'a yolladığı direktifte şunu kaydetmekte:

"Türk siyasetindeki bize yönelik dalgalanmaları sakin karşılıyoruz. Onlar bize göstereceksiz soğuklukla Avrupa emperyalizminin iyi niyetini kazanıp Avrupa'yı kandıracaklarını zannediyorlar. Bu saflıktır. Bu dalgalanmalar sonucunda Rusya'dan başka sadık dostları olmadığını anlayacaklardır.

Türklerin dalgalandığı, bir taraftan diğer tarafa savrulduğu bu esnada, bizim siyasetimizin muhtemelen, belirtiyorum muhtemelen, değişmesi için sebep yoktur. Değişmeden kalacaktır."[47]

O koşullarda, büyük maddi desteklerle bile olsa benzeri bir maceraya sürüklenmek, sonuçlarının tahmin edilemez oluşu nedeniyle Bolşevikler için uygun değildi. Ayrıca M. Kemal de, daha sonraları Bolşevikleri Ankara üzerinde etkili olduklarına ikna etmek için küçük jestler yapmaktaydı. 14/15 Ocak 1922'de Savunma Bakanı Refet Bey ve İktisat Bakanı Celâl Bey (Bayar) görevlerinden uzaklaştırıldı. M. Kemal, Natsarenus'la olan görüşmesi sırasında, "Eğer Rusya hükümeti isterse, Cemal Bey'in tekrar eski görevine döndürülebileceğini,"[48] belirtmiştir.

M. Kemal'in Envercilere karşı girişimleri ve bu girişimler sonucunda hem meclis hem de hükümette Enver taraftarlarının hissedilir ölçüde azalması Bolşevik hükümeti üzerinde etkili olmuştur.

Enver Paşa'nın Batum'dan Anadolu'ya geçmesinin engellenmesi, M. Kemal'i Enver Paşa ile değiştirme siyasetinden vazgeçilmesinin ilk işareti oldu. Bu. Moskova'dan alınan telgraf üzerine yapıldı. Bununla beraber, Enver Paşa'ya destek olmaktan vazgeçen Bolşevik hükümeti. Ali Fuad (Cebesoy) aracılığıyla iletilen M. Kemal'in "Enver'e yönelik sert tedbirler alınmasına" ilişkin ricasını reddetti. Çiçerin, konuyla ilgili olarak Natsarenus'a yazdığı mektupta şunları belirtmekte: "Düşük ikbalperestlere ilişkin olarak kendimizi Enver'e karşı sert tedbirler almaya yetkili görmüyoruz. Biz herhangi bir şekilde onun ikbalperest niyetlerine, eğer varsa, destek vermiyoruz, fakat ona karşı jandarma rolü de oynayamayız. Biz, milletlerarası hukuk ve Türk hükümetiyle komşuluk ilişkilerini zedeleyecek her şeyden kaçınmaktayız. Enver gibi popüler Müslüman bir lidere karşı sert tedbirler alınamaz. Müslüman dünyayla ilişkilerimizi gözden geçirmekteyiz ve Enver Müslüman ülkelerin geniş kitleleri arasında çok popülerdir."[49]

SONUÇ

Tarih yazınında, M. Kemal'e karşı Enver Paşa'nın kullanılması veya değiştirilmesi siyasetinden vazgeçilmesinde Sakarya Muharebesi'nin belirleyici rol oynadığı. M. Kemal'in bu zaferle konumunu güçlendirdiği kabul edilmektedir. Ancak Bolşevik liderliğindeki mektuplaşmalarda, bu tarihe kadar da benzeri bir siyasetin verimliliğine ilişkin ciddi şüpheler olduğu ve bu meselede kesin bir tavırlarının olmadığı net bir şekilde görülmektedir. Bolşevikler; M. Kemal'in Enver Paşa ile değiştirilmesini son çare olarak görüyorlardı ve buna ancak, Türkiye'nin yönünü tamamiyle Antant'a çevirmesi durumunda başvurulabilirdi ki bu, Bolşeviklerin Doğu siyasetinin fiyaskoyla sonuçlanması anlamına gelirdi. Hatta Bolşevikler haklı olarak, iktidara gelmesi durumunda Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya bağlı kalmayacağı kanısını taşımaktaydılar. Böylece, sadece bir proje olan ve sonuna dek işlenmeyen M. Kemal'in Enver Paşa ile değiştirilmesi meselesi Bolşevikler tarafından hiçbir zaman ciddiyetle takip edilmedi; sadece M. Kemal'e karşı bir baskı unsuru olarak kullanıldı.

Enver Paşa'nın büyük siyasi amaç ve gayretleri dikkate alınmış olsa bile, onun sırf M. Kemal'e karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmayı uzun süre kabullenmesi beklenemezdi, zira o özgün bir rol oynamaya gayret ederdi. Türkiye'de iktidara gelmesi yönünde Bolşeviklerin kendisine destek olmayacağını anlayan Enver Paşa, hayatının son macerasına atıldı ve Buhara'ya geçerek Türkistan seferine teşebbüs etti ki, bu da ölümüyle sonuçlandı. Bülent Gökyay'ın değerlendirmesiyle, Enver Paşa'nın 1922 yılı Ağustos'undaki ölümüyle "Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir kuşku kaynağı kendiliğinden ortadan kalkmış oluyordu."[50]

Türk-Bolşevik ilişkilerinde Envercilerin fonksiyonuna ilişkin gerilimin ortadan kalkması muhtemelen Enver Paşa'nın ölümünden öncesine dayanıyordu. Bu gerilime son noktayı koyan olayın, Enver Paşa'nın Buhara'ya gitmesi ve Bolşeviklere karşı isyan bayrağı çekmesi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gerilimin büyük kısmı, Ocak 1922'de M. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi ve yeni işbirliği anlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştu. Bu, Natsarenus'un 4 Ocak 1922'de V. Çiçerin'e sunduğu raporunda şöyle belirtiliyordu: "Yoldaş Frunze'nin Türkiye ziyaretinin ve oradaki bir aylık çalışmasının Türkiye'yle ilişkilerimizde önceden var olan pürüzleri çözdüğünü varsayabiliriz."[51]

DİPNOTLAR

1 Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara 1994, s. 215.
2 RTXIIDNI, f.2, dosya 2, b. 612, s. 1
3 Aynı yerde
4 Aynıyerde.
5 Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s 524.
6 Aynı yerde. s. 554.
7 Aynıyerde, s. 553.
8 AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b 52992, s. 41
9 AVP RF, f. 132 Türkiye üzerine referanslar, op 3, dosya 102, b. 15, s. 143.
10 Örneğin 24 Mayıs 1921'de Trabzon Rus Konsolosu Başirov'un verdiği N. 492 belgede: "Bu belge sahibi FaikBey, eşiyle beraber Moskova'ya Enver Paşa'yı ziyaret için seyahat etmektedir. Sovyet yönetimi ona yolda gerekli tum desteği göstermelidir," yazmaktadır. Bakınız AVP RF, f. 0301, Trabzonda Konsolosluk, op. 1, dosyo 2, b 17, s. 85
11 AVP RF, f. 0301, Trabzonda Konsolosluk, op 1, dosya 2, b 17, s. 79
12 Aynı yerde, s. 78.
13 Natsarenus, 1921-22 yıllarında Ankara'daki Sovyet Rusya Elçiliğin birinci sekreteri olarak görevi yapmış. (O dönemde Sovyetler diplomatik unvanları kullanmıyorlardı ama bu kişi elçi sayılmıştır.)
14 AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası. op. 39, dosya 232, b. 52992, s. 24.
15 Aynı yerde; s 41-42
16 Aynıyerde.
17 AVPRF, f. 0301, Trabzonda Konsolosluk, op 1, dosya 1, b. 10, s.230-232.
18 Bülent Gökay, age, s 146
19 AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b 52992, s. 44
20 Aynı yerde, s. 45.
21 Aynı yerde, s. 46.
22 Aynı yerde, s. 47.
23 Aynı yerde. s. 48.
24 M Kemal hakkında.
25 Burada İngilizler tarafından tutuklu İttihatçıların nakledildiği Malta Adası'ndan bahsedilmekte.
26 Aynı yerde, s. 49.
27 Aynı yerde
28 Aynı yerde, s. 51
29 Hüsamettin Ertürk, age, s. 442.
30 AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b 52992 s. 50.
31 AVPRF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b 53020, s. 180.
32 Sovyet Rusya'nın Komünist Partisinin Kafkasya şube başkanı
33 AvPRF, f. 0301, Trabzonda Konsolosluk, op 1, dosya 2, b.16, s. 390.
34 Aynı yerde.
35 AVP RF, f 132 Türkiye üzerine referanslar, op. 3, dosya 2, b. 16, s. 390.
36 AVP RF, f. 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 52992, s. 38-39
37 Şevket Sureyya Aydemir, age, s 562
38 RTXIIDNI, f.5, op. 1, b. 2059, s. 2
39 Aynı yerde, s. 36.
40 Aynı yerde, s. 39.
41 AVP RF, f. 0148, Referentura NKID po Zakavkazyu (Trans-Kafkasya'da Dışişleri Bakanlığının Referentleri), op 5, dosya 10, b 80, s. 2.
42 Burada 1921 yılında Franklin-Bouillon ile yapılan Türk-Fransız Antlaşması'ndan bahsedilmektedir.
43 RTXIIDNI, f 5, op. 1, b 2059, s. 6.
44 AVP RF, f 04 Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 233, b. 53021, s. 8-9.
45 AVP RF, f 08, Karahan Sekreteryası, op. 10, dosya 38, b. 265, s. 23-27.
46 AVP RF, f. 04, Çiçerin Sekreteryası, op 39, dosya 233, b 53021, s. 3.
47 Aynı yerde, s 40
48 AVP RF, f. 04, Çiçerin Sekreteryası. op 39, dosya 232, b. 53020, s. 14.
49 AVP RF, f. 04, Çiçerin Sekreteryası, op 39, dosya 232, b 52994, s. 32.
50 Bulent Gökay, age, s. 154.
51 AVP RF, f. 04, Çiçerin Sekreteryası, op. 39, dosya 232, b. 53020, s. 1.

BEÇİN DEFİNESİ

III. MEHMED AKÇELERİNİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

AYDOĞAN DEMİR

Menteşe Beyliği'nin (1280?-1424) önemli merkezlerinden biri olan Beçin'deki kazılar 1995 yılından beri Prof. Dr. Rahmi H. Ünal başkanlığında Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinin değerli katkılarıyla sürdürülmektedir. 2000 yılı kazı çalışmaları sırasında bir yangın tabakasının altından çıkarılan ve 1600'lü yılların başlarına tarihlediğimiz defînede yaklaşık 60000 sikke bulundu. Çoğu gümüş 822 adet Avrupa kökenli paralar Hollanda, Avusturya, Polonya, İspanya, Almanya ve İtalya şehir devletlerine aittir. Sikkelerin yüzde ellisinden fazlası III. Mehmed'in (1595-1603) akçeleridir. Burada bu akçelerden yola çıkılarak Osmanlı para tarihindeki bazı sorunların nedenleri irdelenecek.

Osmanlılar ilk akçeyi Orhan Gazi (1324-1362) zamanında bastılar. Akçeler, Tebrizi dirhem (3.072 gr) ölçüsüyle basılırdı, Orhan Gazi'nin akçeleri 100 dirhemden 260-265 adet kesilmiştir ki, 1 akçenin ağırlığı 1.18 ile 1.15 gr arasındadır.[1] 250 yıl sonra, 1584-1586 yıllarına gelindiğinde, 100 dirhemden 450 akçe kesiliyordu ve 1 akçe 0.68 gr ağırlığındaydı. Akçe 250 yılda %73.1 değer kaybına uğramıştı. 1584-1586 yılları arasında Osmanlı para tarihinin en büyük krizi, başka bir deyişle en büyük devalüasyonu yaşandı. 1586 yılında 100 dirhem gümüşten 800 akçe kesildi ki, ağırlıkları 0.384 gramdı.[2]

Beçin'de büyük bir heyecanla bulduğumuz akçeler, 16. yüzyılın ikinci yarısındaki dramatik gelişmelerin çok canlı örnekleri olarak karşımızda duruyordu ve bize bir şeyler anlatmaya çalışıyordu. III. Murad 1595 yılında öldüğü zaman, yerine geçen oğlu III. Mehmed babasının akçe ağırlıklarını 5 yıl koruyabildi ki, bu birinci dönemdir. 1600 yılında yapılan ayarlama ile 100 dirhemden 950 akçe kesildi ve ağırlığı 0.324 grama indi, bu da

Beçin Kalesi ve şehir merkezi.
Fotoğraf: Hasan Uçar

ikinci dönemdir. Definede tasnifi yapılmış III. Mehmed'e ait 2596 akçeden birinci dönemi ilgilendiren 210 tanesi 0.38 gramdır. İkinci dönemin 0.32 gramlık akçe sayısı 4640'tır. Demek oluyor ki, tedavülde bulunan akçelerin yaklaşık yüzde yetmiş beşi gerçek değerinin altındadır. Bu durum akçe karşısında yabancı paraların değer kazanmasına, dolayısıyla fiyat artışlarına ve giderek toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur.

Peki, ne oldu da çok uzun bir süre istikrarını koruyan akçeler; "meyhane akçesi", "simitçi akçesi" ve "çingene akçesi"[1] gibi adlarla aşağılanıp tedavülden kalktı? 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin çok uzun süre İran ve Avusturya ile savaşması, ağır savunma harcamaları yapması, bitmek bilmeyen isyanlarla, eşkıyalarla mücadele etmesi, kaçakçılık ve kalpazanlıkla baş edememesi, bunların yanında nüfus ve ücretli asker artışı, bütçe ve ticaret açıkları gibi etmenler akçenin sefaletine yol açmış olmalıdır.

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1555 yılında imzalanan barış, İran'ın iç karışıklıklarından yararlanmak isteyen fırsatçı yöneticiler tarafından 1578 yılında bozuldu. Bundan önceki savaşlar bir iki yıl içinde sona erer ve Osmanlı Devleti'ne yeni gelir kaynakları sağlarken, bu defa barışı sağlamak için büyük hazine kayıplarıyla 12 yıl beklendi. Merkez bütçesinin önemli gelir kaynaklarından olan Halep, Diyarbakır, Erzurum gibi önemli eyaletlerin gelirleri savaşın finansmanına yönlendirildi.[4]

1583 yılında Osmanlı kuvvetlerince işgal edilen Revan'a, savaş şartları altında 5 bini aşkın asker yerleştirilmiş; bunların bir yıllık maaşı olarak 26.428.962 akçe verilmiştir. 1586 yılında uzun bir kuşatmadan kurtarılan Tebriz'e 6 bin asker ve yıllık maaşları için 22 milyon akçe bırakılmıştır.[5]

1603 yılında savaşın yeniden başlamasıyla eski sınırlara doğru küçülmeye döndü. Bir arşiv belgesine göre, bu sıralarda devlet hazinesinde ancak 50 bin akçe bulunuyordu.[8]

OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI

1583'te Osmanlı'nın işgal ettiği Revan'a 5 bin küsur asker yerleştirilmiş; bir yıllık maaş olarak 26.428.962 akçe verilmiştir. 1586'da kurtarılan Tebriz'e 6 bin asker için 22 milyon akçe bırakılmıştır. İran yenilgiye uğratılır fakat 1588'de Sadrazam Siyavuş Paşa'nın itiraf ettiği gibi, bütçe, harcamaların üçte biri oranında açık vermiştir.

Beçin Definesi.

Sonuçta İran yenilgiye uğratıldı fakat 1588 yılında Sadrazam Siyavuş Paşa'nın itiraf ettiği gibi, Osmanlı bütçesi harcamaların üçte biri oranında açık verdi.[6] Halil İnalcık, bu savaşın Osmanlı maliyesi açısından yıkıcı sonuçlar doğurduğunu yazmıştır.[7]

1590 yılında İran'la yapılan barış, Osmanlı Devleti'ni doğuda en uç noktalara taşıdı. Bu yapay büyüme, Osmanlı Devleti için çok kazançlı olan 1568 barışı 1593 yılında bozuldu ve 13 yıl sürecek bir savaş Osmanlı Devleti ile Avusturya'yı karşı karşıya getirdi. Bu savaş Osmanlı bütçesine ağır darbeler indirmiştir. Savaşın başladığı yıl Osmanlı merkez bütçesi 70 milyon akçe açık vermişken, bu açık 1597-1598'de 600 milyon akçeye çıkmıştır.[9] 1601-1603 yılları arasına tarihlenebilecek bir bel-

ge, devletin en yetkili ağzından durumun ağırlığını ortaya koymaktadır. Vezir-i Azam Yemişçi Hasan Paşa (1601-1603), Padişah III. Mehmed'den Avusturya seferindeki asker maaşı için 600 bin altın (72 milyon akçe) istemiş, iç hazineden 400 bin altın gönderilmiştir. Yemişçi Hasan Paşa, bu paranın 100 bin altınının Celâlîlerle uğraşan Nuh Paşa'ya gönderileceğini, geri kalanın Macaristan'daki askere yetmeyeceğini arz edince, padişah "Bu kadar hazine verdik, daha ne istersin, atalarım ruhu için cezaya çarpılırsın," der.

İspanya Kralı II. Filip (Philippus) (1556-1598) Polonya Kralı Stephan Bathory (1576-1586) adına basılmış iki sikke.

Yemişçi Hasan Paşa, Avusturya seferindeki asker için III. Mehmed'den 600 bin altın ister ve iç hazineden 400 bin altın gönderilir. Hasan Paşa, bu paranın 100 bin altınının Celâlîlerle uğraşan Nuh Paşa'ya gönderileceğini, geri kalanın Macaristan'daki askere yetmeyeceğini arz edince, padişah, "Bu kadar hazine verdik, daha ne istersin, atalarım ruhu için cezaya çarpılırsın," der.

nın Anadolu'da Celâlî ile uğraşan Nuh Paşa'ya gönderileceğini, geriye kalan paranın Macaristan'daki askerin maaşına yetmeyeceğini arz edince, padişah tarafından "bu kadar hazine verdik, daha ne istersin, atalarım ruhu için cezaya çarpılırsın," diye tehdit edilmiştir.[10]

Gabor Agostan, "Savaş öncesinde Budin hazinesinin sağladığı gelirlerin %70-90'ı yerel kökenliydi. Savaş sırasında bu oran %17'ye indi. 1600'de kurulan Kanije Eyaleti'nde harcamaların neredeyse %90'ı merkezden geliyordu," diye yazmaktadır.[11] Caroline Finkel ise, 1593-1606 savaşlarına ilişkin 1599, 1602-1603 yıllarının sefer harcamalarının ürkütücü boyutlarını ortaya koymuştur: Toplam 5.7 milyon düka, yani yaklaşık 690 milyon akçe.[12] Halil İnalcık, 1593-1606 savaşının asker sayısında çok büyük artışlara yol açtığını, bunların maaşlarının ödenmesi için merkezi hazinenin yeni gelir kaynakları bulması gerektiğini tespit etmiştir.[13]

1606 yılında savaş sona erdiği zaman, Osmanlı Devleti Avusturya'dan barış döneminde aldığı 30 bin altından vazgeçtiği gibi, bundan sonra sınırların savunması için daha ağır harcamalar yapmak zorunda kalmıştır.

SINIRLARIN SAVUNMASI

Osmanlı fatihleri, kuruluştan başlayarak bir dizi savaşla 16. yy sonlarına kadar, doğuda Kafkaslar'dan Zagros Dağları'na, güneyde Basra, Yemen, Mısır, Habeşistan, Libya, Tunus ve Cezayir'e, Orta Avrupa'da Tuna boylarına geldi, burayı da aşıp Avusturya sınırlarına ulaştılar. Ortadoğu ve Akdeniz Pax Ottomana ile görece de olsa huzura kavuşurken, zengin tarım ve hayvancılık alanları, maden yatakları, ticaret yolları, iskeleler ve buralarda yaşayanlar Osmanlı Devleti'ne zenginlik ve görkem katıyorlardı. Arşivlerde bulunan merkez bütçelerinin gelir ve gider kalemleri incelendiğinde, özellikle gücün doruğa çıktığı 16. yüzyılda -uzun savaş yılları hariç- hazine açık vermek şöyle dursun, fazlalık veriyordu.[14]

16. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle sonlarından itibaren, bu muazzam imparatorluğun sınırlarını İranlılara, Arap aşiretlerine, Avusturyalılara ve Venediklilere karşı korumak için yapılan savaşlar ve savunma harcamaları, Osmanlı maliyesi üzerinde öldürücü etkiler yapmaya başladı.

Yemen'den Basra'ya sınırdaki Osmanlı'yı inceleyen Salih Özbaran, bu yörelerde köylüden, halktan ya da cemaatten vergi toplamanın kolay olmadığının altını çizmektedir.[15] 15 Mayıs 1572 tarihli bir emirde Basra mukataatından bir akçe bile gelmediği, 11 Haziran 1574 tarihli bir belgede de 1.600 000 akçe beklenen Basra'daki Akkare İskelesi mültezimlerinin vergileri toplayamadıkları Özbaran tarafından ortaya konmuştur. Basra gibi, Osmanlı Devleti'nin merkez bütçesini besleyecek bir eyalette, 1600-1601 yılında, 2976 askeri görevlinin 17.539.867 akçe tutan bir yıllık maaşına karşılık 13.179.875 akçe gelir sağlanmıştır.[16]

1561-62 bütçesinde 9 milyon küsur pare (2 akçe) fazlalık veren, bir başka deyişle merkez bütçesini destekleyen Yemen,[17] 1599-1600 yılında 5 milyon pareden fazla açık vermiştir. Açıklar, İstanbul'a gönderilmesi gereken Mısır hazinesinden karşılanmıştır.[18]

16. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı yönetimindeki Macaristan'da 25 bin civarında asker bulundurulmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bunların maaşları yerel kaynaklardan değil, merkez bütçesinden karşılanıyordu.[19] Ayrıntılı çalışmalar, Macaristan'da gelir gider dengesinin bozulduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin J. Kaldy Nagy, 1558-1559 Budin hazinesinde mukataa gelirlerinin 6.345.578 akçe, harcamaların 23.347.565 akçe olduğunu ortaya koy-

muştur.[20] Bir örnekle konuyu kapatalım: Devlet hazinesinin bu açıklar karşısında yetersiz olduğu durumlarda, sadrazamlar padişahın denetiminde bulunan enderun hazinesinden (iç hazine) yalvar yakar para isterlerdi. Ünlü tarihçi Selaniki, böyle bir durumu şu satırlarla anlatır: "Kul ulüfesi için Hazine-i Enderun'dan çıkan 100.000 altın (12.000.000 akçe) Budin vilayetine gönderildi".[21]

Amerikan altın ve gümüşünün Avrupa'da neden olduğu fiyat artışları Osmanlı'yı etkisine almakta gecikmemiştir. Çeşitli hammaddelerin yüksek fiyatla batıya ihraç edilmesi başlangıçta Türkiye'ye gelen gümüşler nedeniyle cazip geldiyse de, fiyat artışları olunca genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Devlet, dengeleri koruyabilmek için fermanlarla bazı malların yurtdışına çıkışını yasakladı.

İSYANLAR

Burada iki konu üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Biri, merkezde çıkan ve akçe ile bağlantılı isyanlar, diğeri taşrada çıkan Celâli isyanlarının maliye üzerindeki yıkıcı etkileridir.

1- Osmanlı Devleti, akçenin adının karıştığı ilk isyanla 1446 yılında, Edirne/Buçuktepe'de tanıştı. II. Mehmed 1444 yılında babasının tahttan çekilmesiyle hükümdar oldu. Osmanlı Devleti'nin 2 yıldan beri sürekli savaşması, Balkanlar'da toprak, özellikle gümüş madeninin bulunduğu Novaberda'yı (Novo Brdo) kaybetmesi, akçenin devalüe edilmesine yol açtı. II. Mehmed, babasının 1.10 (5.1/2 karat) gr gelen akçesini bir karat azaltarak 1.052 gra düşürdü. Bu düşüşten zarar gören yeniçeriler, yöneticiler arasındaki iktidar hırsı sonucu kışkırtılınca isyan etmekte gecikmediler. İsyan, II. Mehmed'in tahttan indirilip yerine babası II. Murad'ın hükümdar olmasıyla sonuçlandı ve yeniçerilerin maaşına da yarım (buçuk) akçe zam yapıldı.[22]

1584-1586 yılları arasında akçe, altın ve kuruş karşısında çok büyük bir değer yitirdi. Bir altın (sikke-i hasene-flori) 60 akçeden 120 akçeye çıktı. Bu kurun sabitlenmesi için piyasaya yeni akçeler sürülüp eskilerinin toplanması gerekiyordu, ancak bu hemen yapılamadı ve altın, kısa sürede 150 akçeye çıktı. Bu durumun önlenmesi için Padişah III. Murad'ın yakın çevresinden Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Baş Defterdar Mahmud Efendi görevlendirildi. Para basımı için gerekli gümüş sermayenin sağlanması için Resm-i Tashih-i Sikke (sikke düzeltme vergisi) adıyla vergi salındı. 100 milyondan fazla akçe, çok sert yöntemlerle toplandı, vergi görevlileri yer yer saldırıya uğradı. Bu sırada üç aylık maaşlarını (ulüfe) yeni akçelerle almayı bekleyen askerlere (kapıkulları) eski, hurda, düşük ayarlı (züyüf) akçeler verildi. Esnaf bu akçeleri kabul etmeyince yeniçeriler saraya dayandılar. Askerler, padişahtan istedikleri Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı ve Baş Defterdar Mahmud Efendi'yi katlettiler.[23] Buna benzer isyanlar,[24] yeniçeri ocağının kaldırıldığı 1826 yılına kadar İstanbul'u dehşete düşürmüş ve merkezi devletin otoritesini de giderek yok etmiştir.

III. Mehmed (1595-1603) dönemine ait iki akçenin ön yüzleri.

2- Celâli İsyanları ve Eşkiyalar (Haramiler)

16. yüzyılın ikinci yarısında, her geçen gün sayıları artan huzursuz toplulukların Hacova Savaşı'ndan (1596) kaçan firariler tarafından organize edilmesinden sonra on yılı aşkın bir süre Anadolu kan ve ateş içinde kaldı. Celâliler yalnız Osmanlı ordularıyla çarpışmadılar, köyleri, kasabaları ve şehirleri de yağma edip haraca bağladılar. Örneğin Celâli liderlerinden Deli Hasan 1602 yılında kuşattığı Ankara halkından 80 bin altın (9.600.000 akçe) haraç aldı.[25]

Devlet isyanı bastırmak için bütün kaynaklarını seferber etmek zorunda kaldı. Bir örnek vermekle yetineceğim. 1602-1603'te Anadolu'da Celâli İsyanları'nı bastırmakla görevli Nuh Paşa'ya 100.000 altın göndermek için III. Mehmed'den izin talep edilmiştir.

Celâli İsyanları'nın ardından Anadolu'dan geçen Polonyalı Simeon, "Her yerde kentleri yoksullaşmış, çoğunlukla terk edilmiş ve bazen yıkılmış"[26] gördüğünü yazmaktadır. Bu

şartlar altında olan yerlerden, üstelik ağırlaştırılmış vergileri aynen almak olanaksızdı. 1601-1603 yılları arasında sadrazamlık yapan Yemişçi Hasan Paşa Padişah III. Mehmed'e, toplanabilen vergiler "Celâli eşkıyasının korkusundan kimi Konya'da kimi Tokat'ta ve kimi sair kalelerde kalub yetişmedi," diye yazmaktadır.[27]

III. Mehmed dönemine ait iki akçenin arka yüzleri.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde basılmış definenin tek altın sikkesi.

Yine Yemişçi Hasan Paşa bir başka yazısında, padişaha "akçe tahsil edecek yer yoktur, eğer memleket mamur olub akçe tahsili (toplanması) mümkün olsa" demektedir.[28]

Büyük Celâlî liderleri ortadan kaldırıldıktan sonra da, Anadolu'da küçük birlikler halinde dolaşan çeteciler terör estirmeye devam etmişlerdir. Örneğin büyük bir definenin bulunduğu Beçin, Menteşe sancağına bağlıdır ve bu sancak adeta bir eşkıya yatağıdır. 1609 yılında Menteşe sancak beyine ve kadılarına eşkıyanın hakkından gelinmesi için Divan-ı Hümayun'dan emirler gönderilmiştir.[29] Bu örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

Yukarıda belirttiğim gibi, 16. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da küçük gruplar halinde haramilik yapanlar vardı. Bunlar içinde, 1581 yılında İstanbul'un burnunun dibinde, Kartal'da, Anadolu'dan toplanıp merkeze götürülen Avarız akçesini soyanlar da görülmektedir.[30]

Buhranlı dönemlerde vergilerin İstanbul'a güvenle getirilmesi, divanın en önem verdiği konulardan biridir. Örneğin 10 Nisan 1608 tarihinde İstanbul'dan Saruhan ve Aydın'a kadar olan yol üzerinde bulunan bütün sancak beylerine ve kadılara gönderilen bir emirde, "İstanbul'a gelecek hazinenin yanına yeterli sayıda asker konulması, tehlikeli yerlerden güven içinde geçirilmesi" tehditkâr ifadelerle istenmektedir.[31]

Bu emirden bir yıl sonra, İstanbul'a gönderilmek üzere Beçin Kalesi'nde muhafaza edilen Menteşe sancağının kürekçi bedelinin kale basılarak gasp edilmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. 27 Mayıs 1610 tarihinde Divan-ı Hümayun'da hazırlanmış, Menteşe beyine ve Menteşe'deki bütün kadılara gönderilen bir emirden öğrendiğimize göre, "kendilerine firkateci (firkata/firkate/hafif savaş gemisi) denilen (korsan) 40-50 silahlı, Beçin Kalesi'nin altında bulunan harapça bir hamamda[32] saklanmış, sabah kale kapıları açılıp halk işlerine giderken saldırıya geçmiş, dizdarı öldürüp kaleyi ele geçirmiştir. Beçin ve Saravalos'tan (Ser-ulus?) toplanan kürekçi bedelini gasp edip, evleri yağmalayıp, yanlarına o yörenin insanı olan Saravalos kadısını ve kale kapıcısını alıp firkatelerine gitmişlerdir. Divan, görevlilerden suçluların hem karadan hem denizden aranmalarını isterken, Kaptan-ı Derya Halil Paşa'ya da konuyla ilgilenmesini emretmiştir.[33]

KAÇAKÇILIK

Amerikan altın ve gümüşünün Avrupa'da neden olduğu fiyat artışları Osmanlı'yı etkisine almakta gecikmemiştir. Başta buğday olmak üzere çeşitli hammaddelerin yüksek fiyatla batıya ihraç edilmesi başlangıçta Türkiye'ye gelen gümüşler nedeniyle cazip geldiyse de, kısa bir süre sonra içeride de fiyatların artması nedeniyle genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Devlet, içerideki dengeleri koruyabilmek için sık sık yayınlanan fermanlarla bazı malların yurtdışına çıkışını yasakladı.[34] Çok geniş kara ve deniz sınırları olan bir imparatorlukta, bu tür yasakları sürekli olarak uygulamak zordur. Çok yüksek kârların bazı insanları kaçakçılığa özendirmesi de yeni bir olay değildir.

Burada bizi ilgilendiren özellikle gümüştür. Yukarıda değindiğimiz gibi, Türkiye'ye sandık sandık gelen riyallerin, ülkede ve özellikle Doğu Anadolu'da üretilen gümüşün İran'da ve Hindistan'da alıcıları çoktur. Çok erken bir tarihte (1389-1402) akçenin dış ülkelere çıkışını yasaklayan Osmanlılar, yayınladıkları bütün emirlere[35] rağmen kaçakçılığı önleyemediler. Halil Sahillioğlu bir arşiv belgesine dayanarak, 1576 yılında Halep'e gelen İranlı tacirlerin kuruşları rayicinden 6-7 akçe fazlasıyla alıp ülkelerine götürdüklerini ifade etmektedir.[36] Zeki Arıkan'ın tespitlerine göre, gümüş kaçağı 18. yüzyılda da devam etmiştir. "Bu durum içeride büyük bir sıkıntı yaratıyordu. Bu bakımdan padişahın (III. Ahmed /1703-1730) bir dirhem külçe ve meskûk (damgalanmış) altın ve gümüşün diyâr-ı âhara (bir başka ülkeye) gönderilmesine kat'a (asla) rızası yoktu."[37]

KALP VE KIRKIK AKÇELER

Beçin'de, Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal başkanlığında 2001 yılı kazı çalışmaları sırasında mültezim evinin güney duvarı dışında Yıldırım Bayezid'e (1389-1402) ait bir sikke bulundu. Sikkenin üzerindeki topraklar temizlenince, bunun bakır üstüne gümüş kaplama bir akçe olduğu görüldü.[38] Osmanlılar belki de ilk kez

akçenin kalp olarak piyasaya sürüldüğüne tanık olmuşlardır. 1345 yılında Floransa'da kalpazanlıklarıyla gürültü koparan Bardi ailesinin izini süren Carlo M. Cipolla gibi,[39] 1380'lerde Osmanlı'yı uğraştırmış bir kalpazanlık şebekesi bulur muyuz diye yaptığımız çalışmalar ise sonuç vermedi. Yıldırım Bayezid zamanında Vezir-i Azam Ali Paşa'nın önerileriyle yürürlüğe giren akçe ile ilgili bir yasanın kalpazanlığa davetiye çıkardığını düşünüyorum. Ünlü Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşaoğlu şunları yazmaktadır: "Bu memlekette eski akçe ile kimsenin alış veriş etmemesi ve (akçanın/gümüşün) başka memlekete de gitmemesi Ali Paşa zamanında oldu."[40]

Osmanlı kronikleri ve arşiv belgeleri incelendiğinde, 16. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de bu yüzyılın sonlarında giderek yaygınlaşan kalpazanlık devletin aldığı bütün sert önlemlere rağmen devam etti. 15 ve 16. yy Osmanlı ceza kanunlarında kalpazanlıkla ilgili bir madde vardır; "ve eğer bir kişinin elinde kalpazanlık araç gereci bulunursa sıkıca hakkından geleler. Eğer kalpazanlık yaptığı kanıtlanırsa, padişaha arz edilsin".[41] Bazı kanun mecmualarında maddenin "sıkıca hakkından geleler" ibaresine ilişkin açıklamalar vardır: "Durumuna (mali gücüne) göre para cezası alınsın" veya "sopa başına 1 akçe para cezası alınsın" gibi.[42] Kalpazana kaç sopa vurulacağına kadı karar verirdi. Maddenin ikinci bölümünde cezanın niteliği padişaha, dolayısıyla Divan-ı Hümayun'a bırakılmıştır. Sürgün[43] (kalebendlik) ve kürek cezası[44] alanlar şanslı sayılırdı. Çoğu kere suçluyu bekleyen el kesme[45] ve idamdır.[46]

1592 yılının ortalarında, İstanbul'da pek çok kalpazan idam edildi. İdam edilenler arasında, bu işleri meslek edinmiş yaşlı başlı kadınlar olduğunu devrin tanıklarından Selaniki Mustafa Efendi yazmaktadır.[47] Yine Selaniki, 1595 yılını değerlendirirken, "kalpazanları asla bırakmayıb, katl eyleyüb aleme ibret ederlerdi" demektedir.[48] Bu idamlardan ders alınmamış olmalı ki, III. Mehmed ve onu izleyen dönemlerde kalpazanlar mesleklerine devam ettiler.

Kalp akçelerin yaygınlaşmasında darphanelerin de önemli rolü olduğunu düşünüyorum. Arşiv belgeleri bu düşüncemi pekiştiren bilgiler içermektedir. İmparatorluğun hemen her yerinde darphane açıldığı bilinmektedir. Nuri Pere, Osmanlı sikkelerinin 90 darphanede basıldığını ortaya koymuştur.[49] Bunların pek çoğu kısa aralıklarla çalışıp kapanmıştır. Halil Sahillioğlu, III. Murad zamanında 42, III. Mehmed zamanında 25, I. Ahmed zamanında 10 darphanenin çalıştığını ileri sürmüştür.[50] Nuri Pere'nin eserinde, II-I. Mehmed zamanında çalışmış, para basmış 38 darphane vardır.[51] Beçin definesinde tasnifi yapılmış III. Mehmed sikkeleri 37 ayrı darphanede basılmıştır. Bu sayının her an değişmesi mümkündür. Darphanelerin çok basit tekniklerle, elle üretim yapması,[52] pek çok yerde kurulmasını sağlamış olmalıdır. O günün şartları içinde, tonlarca paranın bir merkezde basılıp binlerce kilometre uzaklara taşınması mümkün olamayacağına göre, belki çeşitli yerlerde para basıp piyasayı rahatlatmak akılcı bir yöntemdi. Kıbrıs'ta, alınışından 8 sene sonra kurulan darphanenin öyküsü, Osmanlı Devleti'nde akçe konusunda tehlike çanlarının çaldığını anlatmaktadır. 23 Haziran 1579 tarihli ferman suretinden öğrendiğimize göre, Kıbrıs'ta bulunan hurda ve kırkık akçenin ortadan kaldırılıp yenilerinin basılması için darphane kurulmasına izin verilmiştir.[53] Bunun yanında, merkezden izin alınmadan açılan darphanelerin varlığını yine arşiv belgeleri ortaya koymaktadır. 23 Temmuz 1585 tarihini taşıyan bir ferman sureti; Fransa ve Venedik'ten gelen gümüşlerden şahi (1570'lerde 7-8 akçe) kesip Şam, Halep, Diyarbakır ve Bağdat darphanelerini zarara uğratan ve izinsiz kurulan Trablus (Şam) darphanesinin faaliyetinin durdurulmasını ve neden açıldığının bildirilmesini istemektedir.[54]

Devlet tarafından kontrol altında tutulan darphanelerde zaman zaman kalp ve ayarı düşük paralar basıldığı da olmaktadır. 5 Ocak 1589 tarihli bir ferman suretine göre, Üsküp darphanesine aniden yapılan baskın sonunda, yeni kesilmiş kalp akçeler bulunmuştur. Akçelerin gümüş ayarlarını yapan kişi (sahib-ı ayar) suçlu bulunmuş ve idama mahkûm edilmiştir.[55]

Bu olaydan bir yıl sonra, Üsküp ve Novaberda darphanelerinden hazineye düşük ayarlı ve kalp akçeler geldiği, darphanelerin aniden basılıp incelenmesi ve sonucun İstanbul'a bildirilmesi, 5 Şubat 1580 tarihinde Üsküp ve Novaberda kadılarına emredilmiştir.[56] Yine Novaberda darphanesinden İstanbul'a gelen akçelerin bir kısmının yarı yarıya, bir kısmının tamamen bakır çıkması üzerine, Volçitrin ve Üsküp sancak beylerine ve kadılarına gönderilen bir emirle

Kalp akçelerin yaygınlaşmasında darphanelerin de önemli rolü olduğunu düşünüyorum. Arşiv belgeleri bu düşüncemi pekiştiren bilgiler içermektedir. İmparatorluğun hemen her yerinde darphane açıldığı bilinmektedir. Nuri Pere, Osmanlı sikkelerinin 90 darphanede basıldığını ortaya koymuştur. Beçin definesinde tasnifi yapılmış III. Mehmed sikkeleri 37 ayrı darphanede basılmıştır.

darphanenin ansızın basılması ve suçluların ellerinin kesilmesi emredilmiştir (Eylül 1582).[57] Erzurum darphanesinde akçelere fazlaca demir ve bakır karıştırıldığı (20 Nisan 1583)[58] duyulmuş ve beylerbeyine suçluların hakkından gelmesi emredilmiştir. Diyarbakır darphanesinde kalp akçe kesildiği duyulduğundan, Darphanelerin dışında dağlarda, ormanlarda,[61] medreselerde,[62] evlerde devlet görevlilerinden başlayarak her sınıftan binlerce insan pervasızca kalpzanlık yapmıştır. Uzun yıllar boyunca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden derlediğimiz yüzlerce belgenin tamamını burada zikretmemiz mümkün değildir. Konunun

Avusturya Arşidükü Ferdinand (1564-1595).

Mültezim evinin güney duvarı dışında Yıldırım Bayezid'e ait bir sikke bulundu. Bunun bakır üstüne gümüş kaplama bir akçe olduğu görüldü. Osmanlılar belki de ilk kez akçenin kalp olarak piyasaya sürüldüğüne tanık olmuşlardır.

beylerbeyine engel olması için 35 gün arayla 2 emir gönderilmiştir (26 Nisan 1591 ve 1 Haziran 1591).[59] 15 Mart 1593 tarihinde Bursa beyine ve kadısına yazılan emrin birer sureti İnegöl, Tire, Üsküp, Selanik, Ohri, Kratova, Sidrekapsi, Nova Berda, Koçanye ve Siroz beylerine ve kadılarına da gönderilmiştir. Demek oluyor ki, 1593 yılında Divan-ı Hümayun'a buralardan gelen haberler hiç de iç açıcı değildir. Bu emirde, Bursa darphanesinin ansızın basılması, görevlilerin hapsedilmesi, kalp akçelerin İstanbul'a gönderilmesi, suçlular hakkında verilecek kararın yerine getirilmesi istenmiştir.[60]

boyutlarını iyice verebilmek için bu bölümü son bir iki örnekle kapatıyorum. 9 Kasım 1578 tarihli, Üsküp ve Kratova kadılarına gönderilen bir emir, 1,5 milyon kalp akçeyle Sofya'ya gelen ve kalpazanlarla ortak olduğu iddia edilen Kadı Zikirzade Muhiddin hakkında genel bir teftiş yapılması ile ilgilidir.[63]

Kalp para yalnız Osmanlı Devleti'nde üretilmemiştir. Avrupa'da hazırlanmış kalp kuruş ve riyaller de piyasaya sürülmüştür. Burada dikkatimizi çeken önemli husus, Osmanlı Devleti'nde de kalpazanların kalp kuruş yapıp piyasaya sürmeleridir. 1580 yılında Ohri'de kuyumcu Gorgi altın ve akçe basmıştır.[64] 14 Eylül 1582'de, kalp şahi, akçe ve kuruş kestikleri için haklarında soruşturma istenen Rusçuklu Mahmud ve İbrahim'in ikinci bir emirle elleri kesilmiştir.[65] 1602 senesi nisan ayının başlarında, Bursa'da İğnecioğlu Mahallesi'ndeki bir evde yapılan aramada 2 tane kuruş kalıbı ve 1 tane kalp Arslanî (Löwentaler) kuruş bulunmuştur.[66]

Halil Sahillioğlu, "Sikkelerin kenarlarından gümüş kesmek, buna akçe kırkıcılığı deniyordu, 1586 devalüasyonu sırasında büyük bir endüstri gibi çalışıyordu. (...) Saruhanlı tacirler, Halep'den yük yük kırkılmış akçe getirerek vilayetlerinde piyasaya sürüyorlardı," derken konunun önemini de gözler önüne sermiştir.[67] Ahmet Refik tarafından yayımlanmış bir arşiv belgesine (ferman) göre, "Osmanlı ülkesinde özellikle İstanbul'da kızıl ve kırkık akçe geçmekte (...) darphaneye dahi bu gibi akçeler girmektedir."[68]

AKÇENİN SONUNA YAKLAŞIRKEN

Osmanlı Devleti 16. yüzyılın ortalarından itibaren giderek büyüyen bir sorunlar ülkesi oldu. 1520 ile 1580 arasında Batı Anadolu, Karaman, Dulkadir (Maraş yöresi), Amasya, Tokat, Trabzon, Malatya bölgeleriyle ilgili tapu defterleri üzerinde yapılan incelemelere göre nüfus, %41 ile %82.8 arsında artış gösterdi.[69] Kırsal kesimden kentlere ve özellikle İstanbul'a aş ve iş için gelenlerin ticaret hacmini artırmaları[70] ve dolayısıyla akçenin piyasaya sürülmesi doğaldır. Kentlerde emeklerini sunanların yanında, genç nüfus orduda, paşa kapılarında, medreselerde ve son çare Celâliler arasında yaşamla ölüm arasında gezinmişlerdir.

Ülkedeki fiyat artışları nedeniyle 17. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ticaretinde daralma, özellikle ihracatta olumsuzluklar görülmektedir. "Herhalde Osmanlılar, XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa karşısında savaş teknolojisinde olduğu gibi ekono-

mik bakımdan da bağımlı duruma düştüler," diyor Halil Inalcık.[71]

Uzun süren savaşlar, savunma harcamaları, isyanlar, sayıları giderek artan ücretli askerler, ticaret açıkları, kalpazanlık, kaçakçılık, akıl almaz boyutlardaki rüşvet,[72] devlet hazinesinin soyulması,[73] vakıf yoluyla aktarılanlar hariç, 17. yy başlarında sürre alaylarıyla Hicaz bölgesine 300 bin ile 385 bin arasında altın (sultani) gönderilmesi,[74] piyasanın para talebi vs. gibi etmenler, Osmanlı Devleti'ni sık sık ağırlığı ve gümüş ayarı düşürülen para basma makinesi haline getirmiştir ki, bu da akçenin sonunu hazırlamıştır. Bütün bu değişimler ve buhranlar sırasında Osmanlı hükümetleri var güçleriyle çözüm yolları aramışlardır ki, bu ayrı bir çalışma konusu olacaktır. Şevket Pamuk, "Bir başka deyişle sadece Osmanlı Devleti değil, ekonomisi de füls-i ahmere (kızıl renkli bakır sikke) muhtaç duruma düşmüştü. Eğer akçenin piyasalardan kaybolmaya başladığı 1640'larda, Osmanlı Devleti yeterli miktarda mangırı üreterek piyasaya sürebilseydi, hem paraya olan talebi karşılayacak, hem de zor durumdaki hazine için önemli bir gelir sağlayacaktı. Ekonominin paraya olan talebini devlet karşılayamayınca, ortaya çıkan boşluğu Akdeniz'in öbür ucundaki darphaneler ve tüccarlar doldurdular," diyerek konuya açıklık kazandırmıştır.[75] Gerçekten de, 1653 yılında Osmanlı Devleti'ni işgal eden Fransa'nın Sol'leri (Sümün: Riyal'in 1/8'i) kalp olmasına rağmen 1656-1659 arasında her alanda kullanıldı ve devlet hazinesinde de işlem gördü.[76]

18. yüzyılda kendi kuruş ve zolatalarıyla ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti, akçeyi yalnızca bir hesap birimi olarak kullanmış ve zamanla adeta bir hatıra parası gibi basmaya devam etmiştir. Süleyman Südi'ye göre akçe devri, hicri 1131'de (miladi 1718-1719) sona ermiş ve son akçe II. Mahmud (1808-1839) adına basılmıştır.[77] Bu akçeler 0.12 gramdır[78] ve Süleyman Südi'ye göre yüz tanesi 10 dakikada sayılamazmış.[79]

AYDOĞAN DEMİR
EMEKLİ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 52.
2 Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 347
3 Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmani*, (yay. Kamil Su), İstanbul 1976, a. 50, 53; *Naima Tarihi*, (İstanbul) 1280, C. VI, s. 133; Süleyman Südi, *Usul-i Meskukat-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye*, (yay haz. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk), İstanbul 1982, s. 15.
4 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, (cev. Zeynep Altok), İstanbul 1999, s. 53.
5 Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962, s. 132 dipnot 225, s. 166.
6 William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611)*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2002, s. 2.
7 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, s. 59.
8 Cengiz Orhonlu, *Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970, s. 30.
9 Ahmet Tabakoğlu, *Gerilemle Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 14-15.
10 Cengiz Orhonlu, *age*, s. 27-28.
11 Gabor Agostan, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları", *Top, Tüfek ve Silingir*, Ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2003, s. 143.
12 Zikreden Şevket Pamuk, *age*, s. 102.
13 Halil İnalcık, *age*, s. 59.
14 Ahmet Tabakoğlu, *age*, s. 14-15.
15 Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul, 2004, s. 235-236.
16 *Ay.eb.*, s. 240-242.
17 *Ay.eo.*, Bölüm IV/3.
18 Halil Sahillioğlu, "Yemen Bütçesi", *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 288-300.
19 Gabor Agostan, *age*, s. 142-143.
20 J. Kaldy Nagy, "The Cash Book of the Treasury in Buda, in the Years 1558-1559"dan aktaran Salih Özbaran, *age*, Bölüm IV/5 (Osmanlı Ekonomisinin Sınır Bekçileri).
21 Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi Selaniki*, (yay. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, s. 588
22 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 92-136; Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 13 (1983-1987), s. 275.
23 Nezihi Aykut, *Sikke Tashihleri...*, s. 350-353.
24 Örneğin 1656 yılında İstanbul'da, sipahiler kendilerine verilen düşük ayarlı, kirpik (meyhane akçesi, çingene akçesi, simitçi akçesi) akçeler esnaf tarafından kabul edilmeyince yanlarına çektikleri yeniçerilerle beraber isyan etmiler, saraya dayandılar ve padişahı kendileriyle görüşmeye zorladılar (ayak divanı) ve 20'den fazla kişinin idam edilmesini sağladılar. Bk. Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmani*....., s. 50-57.
25 William J. Griswold, *age*, s. 33.
26 William J. Griswold, *age*, s. 172.
27 Cengiz Orhonlu, *age*, s. 33.
28 Cengiz Orhonlu, *age*, s. 30.
29 BOA.MD.78, s. 2 No. 6; s. 17, No. 42, s. 652, No 1690; s. 834 No. 2172; s. 835, No. 2175.
30 BOA. MD. 42, s. 274, No. 849 (30 Haziran 1581 tarihli)
31 BOA. MD. 76, s. 41, No 102.
32 Üst örtüsü ve duvarlarının bir bölümü yıkılmış olan bu 14. yy hamamı, Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal tarafından tamamen meydana çıkarılıp ziyarete açılmıştır. Konservasyon çalışmaları devam etmektedir.
33 BOA. MD. 79, s. 15, no. 38
34 Bu konuda çok önemli bir araştırma, Zeki Arıkan tarafından yapılmıştır. Bkz. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İthalı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 280-306
35 Zeki Arıkan, *agm*, s. 297-299.
36 Halil Sahillioğlu, *agm*, s. 14.
37 Zeki Arıkan, *agm*, s. 299.
38 Aydoğan Demir, Sikkeler, (Rahmi Hüseyin Ünal Aydoğan Demir, Biçin 2001 Kazısı, *Sanat Tarihi Dergisi*, sa.XIII/2, Ege Üni. İzmir 2004), s. 159-160.
39 Carlo M. Cipolla, *Neşeli Öyküler*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2000, s. 1-24.
40 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, yay. Nihal Atsız, İstanbul 1970, s. 75.
41 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Ed. By V.L. Ménage, Oxford 1973, s. 83, madde 99
42 Uriel Heyd, *age*, s. 83, dipnot 99
43 C. Orhonlu, *age*, s. 30
44 BOA. MD. 68, s. 11, no.22.
45 BOA. MD. 26, s. 66, no.176.
46 BOA. MD. 36, s. 12, no.35.
47 *Selaniki Tarihi*, s. 273.
48 *Selaniki Tarihi*, s. 429.
49 Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 21-23.
50 Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri", *ODTU Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 26, not 41
51 Nuri Pere, *age*, s. 131-136; Şevket Pamuk, *age*, s. 158.
52 Osmanlı Devleti'nde ilerı teknikle ilk mekanik para makinesi Fransa'dan getirilerek 1686 yılında kurulmuştur. Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 169.
53 BOA. MD. 39, s. 286, no. 754
54 BOA. MD. 53, s. 309, no. 882. 16 Ekim 1600 tarihinde Ankara'da darphane olarak inşa edilen binada eski sikkelerin yenileriyle değiştirilmesi için akçe kesilmeye başlandı. Bkz. Özer Ergenç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *ODTU Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 91.
55 BOA. MD. 30, s. 12, no. 35
56 BOA. MD. 39, s. 138, no. 228
57 BOA. MD. 48, s. 85-86, no. 235.
58 BOA. MD. 49, s. 2, no. 77.
59 BOA. MD. 67, s. 116, no. 313; s. 128, no. 345.
60 BOA. MD. 70, s. 116 (tam sayfa).
61 BOA. MD. 21, s. 279.
62 BOA. MD. 33, s. 84, no. 171.
63 BOA. MD. 35, s. 358, no. 912.
64 Halil Sahillioğlu, *agm*, s. 27, not 53.
65 BOA. MD. 48, s. 90, no. 244; s.152, no. 421
66 Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler", *Belgeler*, C.IV, S. 7-8 (1967), s. 50-51.
67 Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde ...", s. 27, dipnot 45.
68 Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul 1988, s. 68-69.
69 Ömer Lütfi Barkan'dan aktaran Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, s. 64.
70 Bu konuda bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993, s. 327 vd
71 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2000, s. 259.
72 Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, Ankara 1969
73 *Selaniki Tarihi*, s. 717
74 Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995, s. 97.
75 Şevket Pamuk, *age*, s. 169.
76 Şevket Pamuk, *age*, s. 162-169
77 Süleyman Südi, *Usul-i Meskukat-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye*, İstanbul 1311, s. 45.
78 Nuri Pere, *age*, s. 251.
79 Süleyman Südi, *age*, aynı yer.

* Biçin Definesi, Türkiye Bilimler Akademisi ve Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Avusturya Bilimler Akademisi) desteğiyle yayına hazırlanmaktadır. Define ile ilgili ilk değerlendirmeler, yayınkurulu üyeleri Ş. Çakmak, A. Demir, R. Denk, R. Linke, F. Okyar, Ş. Pfeiffer-Taş, B. Prokisch, L. Reis, N. Schindel, M. Schreiner ve G. Teoman tarafından yapılmıştır. Bkz. Arbeitsbericht zum Münzschatz von Biçin, *Anzeiger der Philosophisch-Historischen Klasse*, 139. Jahrgang, 2004, s. 195-222.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR DENEYİM

YURTTAN SESLER PROGRAMI VE KOROSU

ÖZGÜR BALKILIÇ

Temel görevi Cumhuriyet Devrimi'nin ilkelerini halka yaymak şeklinde özetlenebilecek olan radyo, reformların önemli bir uzantısı olan halk müziği edimlerini de halka benimsetmekle görevlidir. "Bütün memleketi tek duygu haline getirmek" amacının bir parçası olarak radyoda koro çalışmaları özellikle önemsenmektedir. Burada profesyonel sanatçılar, "seçilmiş" ve "işlenmiş" halk türkülerini hep bir ağızdan okurlar. Amaç, halk türkülerini "sıhhi" bir şekilde halka geri öğretmektir. Bu dönemin en ünlü korosu ise Yurttan Sesler Korosu'dur.

Yurttan Sesler Korosu CHP'nin 20. yıldönümü töreni vesilesiyle konser veriyor.

Radyo dergisi, 15 Teşrin-i sani 1943, Sayı 23. Gökhan Akçura Arşivi

1923 yılında yeni kurulan Cumhuriyet'in bir kültür politikasına sahip olduğu, bu kültür politikasının karakteristiklerinin devletli bir zihniyet tarafından belirlendiği ve devlet merkezli yürütülmeye çalışıldığı, temel amacın insanların gündelik yaşamlarını, zihniyet dünyalarını değiştirmek olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kültür politikalarının bizzat M. Kemal'in de belirttiği üzere, en önde yürütülmesi gerekeni, en değer verileni ve üzerinde en çok uğraşılanı da müzik reformudur. Dönemin resmi söyleminde bu reformun kabaca üç ayağı vardır; ilk ayağı, dışlanması gereken bir Osmanlı geleneksel müziği; ikincisini, sentezlenecek, dönüştürülecek, işlenecek bir halk müziği; üçüncüsünü ise bu sentezin tekniğini, formunu verecek olan bir klasik Batı müziği oluşturur. Kısacası, asıl üzerinde durulacak, pratik faaliyetlerin asıl görüleceği alan, halk müziğidir. Halk müziği bir yandan "işlenmemiş", "tek sesli", "geri" bir müzik tarzı olarak görülür, dolayısıyla bir reformdan, işlemden geçirmek şarttır. Diğer yandan da dönemin siyasi elitleri ya da müzik

reformcuları tarafından Türkün "gerçek ruhunu, özünü" yansıtan, hem lirik hem de teknik bakımdan "kirlenmemiş", çağın ruhuna uygun polifonik özellikleri içinde barındıran bir müzik tarzı olarak görülür. Bu iki farklı yaklaşımın birbirini yadsıdığını düşünmemek gerekir çünkü bu iki söylem, dönemin; bir taraftan halkı bir varlık olarak yüceltirken, diğer taraftan onu eğitilmesi gereken bir çocuk, "sakat" bir mevcudiyet olarak gören anlayışıyla yakından alakalıdır. Pratik alanda ilk söylem halk müziğinin

Koro sazcıları bir esere çalışırken.

Radyo dergisi, Mayıs 1947, Sayı 65 Gökhan Akçura Arşivi.

Halkın temiz bir yuvası olan Halkevlerinde her örnek öğretilemez, türküler arasından bir seçme yapmak zaruridir. Bu noktada, türkülerin neye göre "ayıklanacağı", "seçileceği" kadar, halka karşı duyulan güvensizlik, tekinsiz bir halk vurgusu da hemen göze çarpar; halka halk müziği örnekleri dinletilirken çok dikkatli olunmalıdır.

çoksesli hale getirilmesini savunurken, ikinci söylem zaten bu tür özelliklerin halk müziğinin içinde bulunduğunu, ama çeşitli sebeplerle silinmeye yüz tuttuğunu ve müzik reformcularının asıl işinin halk müziğine bu özelliğini tekrar kazandırmak olduğunu, dahası, Türkün öz ruhunu yansıtan halk müziği örneklerinin hem lirik -müstehcen sözler, anlamsız, birbirini takip etmeyen dizeler vs. kastediliyor- hem de müzikal anlamda bir eksiklik içeremeyeceğini, içerse bile böylesi örneklerin dışlanacağını ya da dönüştürüleceğini savunur. Kısacası, ikinci söylem ilkinin biraz daha ince bir tarzda tarif edilmesidir; zira iki pozisyon da kitlelere öğretilecek, hep bir ağızdan söylenecek halk müziğinin bir çeşit işlemden geçirilmesini, dönüştürülmesini savunur. Bu işlemin çerçevesini çizecek olan ise, halk müziğine dair müzikal bir çerçeve olmaktan çok, dönemin milliyetçi ve halkçı karakteridir. Bu noktada, dönemin halk müziği çalışmalarında üç aşamalı bir işlem olduğu söylenebilir: Önce halk müziği örnekleri çeşitli yöntemlerle toplanır, ardından çeşitli kurumlarda -radyo, Halkevleri vs.- kabaca tarif edilmeye çalışılan doğrultuda işlenir, son olarak da, bu seçilmiş ve işlenmiş örnekler halka sunulur. Bu yazı, Yurttan Sesler Korosu üzerinden bu pratiğin ikinci ve üçüncü ayağına değinmeye çalışacak.

KOROLARIN ÖNEMİ

Temel görevi Cumhuriyet Devrimi'nin ilkelerini halka yaymak şeklinde özetlenebilecek olan radyo, reformların önemli bir uzantısı olan halk müziği edimlerini halka benimsetmekle de görevlidir.[1] Buna ek olarak, hem klasik Batı müziğinin Osmanlı İmparatorluğu'na giriş döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında operaya, bir başka deyişle toplu söyleme pratiğine verilen önem[2] göz önüne alınırsa, koro çalışmalarının radyoda neden bu kadar önemsendiği kavranabilir. Bununla birlikte, koro çalışmaları sadece radyo için önemli değildir. Erken Cumhuriyet döneminin söyleminde koro çalışmaları, aynı zamanda Halkevlerinde de gerçekleştirilmelidir. Mesela, Mahmut Ragıp Kösemihal *Ülkü* dergisinin 1936 tarihli bir sayısında koronun önemine değinir. Ona göre, musiki hareketi-

Mahmut Ragıp Kösemihal'e göre musiki hareketimizde ilk yapılması gereken işlerden biri, bu toplu musiki hareketine girişmektir.

Gönül Paçacı Arşivi.

mizde ilk yapacağımız işlerden biri bu toplu musiki hareketine girişmektir. Kösemihal, koroların Halkevlerinde iki kola ayrılması gerektiğini, profesyonel artistlerden mürekkep olan profesyonel koroların büyük oratoryolar ile uğraşırken, amatör müzisyenlerden oluşan halk korolarının küçük korallerle uğraşması gerektiğini belirtir.[3] Aynı doğrultuda, 1946 yılında CHP tarafından yayınlanan bir kılavuz broşürde, Halkevlerinin yerelliğinde saz kursları açılmasının, bu kurslarda saz dersleri tertip edilmesinin önemine değinildikten sonra, türkü öğrenme saatlerinde bu türkülerin

hep bir ağızdan söylenmesinin önemine değinilir; broşüre göre halka toplu söyleme geleneği kazandırılmalıdır. Bu süreçte ilk koro çalışması, tek ses korosu çalışmasına ayrılmalı, halka bireysel olarak "temiz" bir şekilde türkü söylemesi öğretildikten sonra, tedricen toplu koro çalışmasına geçilmelidir. Bundan sonra, halk ezgilerini korolar için armonilemek ve halka bu yeni formu sevdirmek yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak gösterilir. Dahası, seçilecek türküler önemlidir; zira halkın temiz bir yuvası olan Halkevlerinde her örnek öğretilemez, türküler arasından bir seçme yapmak zaruridir.[4] Bu noktada, türkülerin neye göre "ayıklanacağı", "seçileceği" kadar, halka karşı duyulan güvensizlik, tekinsiz bir halk vurgusu da hemen göze çarpar; halka halk müziği örnekleri dinletilirken çok dikkatli olunmalıdır, türkülerin iyisi kötüsünden mutlaka ayrılmalıdır. Bir başka deyişle, türküler halka öyle rasgele dinletilemez, mutlaka bir seçme işleminden geçirilmek zorundadır. Halkevlerinde kurulacak olan koroların müzik reformu için önemi, dönemin müzik reformcularının çeşitli yazılarında da takip edilebilir.[5]

RADYODA KOROLAR VE YURTTAN SESLER

Radyoda koro çalışmaları Halkevlerinden farklıdır; burada halk değil, profesyonel sanatçılar, "seçilmiş" ve "işlenmiş" halk türkülerini hep bir ağızdan okurlar. Amaç, halk türkülerini "sıhhi" bir şekilde halka geri öğretmektir. İşte, bu dönemin en ünlü korosu da Yurttan Sesler Korosudur.[6] Koronun kurucusu olarak Vedat Nedim Tör gösterilebilir. Tör, Ankara Radyosu Genel Müdürlüğü'ne atandıktan sonra halkın sanat zevkini yükseltmeyi en önemli amaçlarından biri olarak addeder ancak, radyo çalışmalarında halk müziğine çok az yer verildiğini görür, bu kaygısını dönemin önemli müzisyenlerinden radyo programcısı Mesut Cemil'e iletikten sonra, ondan radyoda halk türkülerine de eğilmesini ister. Cemil ise halk türkülerini bilmediklerini söyledikten sonra, bu işi yapacak kişi olarak Ankara Devlet Konservatuvarı Arşiv Genel Müdürü olan M. Sarısözen'i gösterir. Bunun üzerine Tör de, Sarısözen'den "Bir Halk Türküsü Öğreniyoruz" adlı bir program yapmasını ister. Bu program 6 ay sürer ve buradan yetişen sanatçılardan Yurttan Sesler Korosu ortaya çıkar.[7] M. Cemil, bu ismi topluluğa kendisinin verdiğini belirtir. 1940-46 yılları arasında koroyu M. Cemil yönetirken, Sarısözen de repertuvar hocalığı yapmıştır. Topluluğu 1946 yılından sonra, 1963 yılındaki ölümüne kadar Muzaffer Sarısözen yönetir. Sarısözen'in bir başka önemi de 1937-1952 yılları arasında Ankara Konservatuvarı'nın düzenlediği derleme çalışmalarının en önemli figürlerinden birisi olmasıdır, kendisi bu tarihten önce de Sivas Lisesi'ndeki müzik öğretmenliği yıllarında bireysel olarak derleme çalışmaları yapmıştır.

Çalışmalar klasik koro elemanları ile başlar ve ilk kadrosunu Neriman Altındağ (Tüfekçi), Muzaffer Kıvılcım (Akgün), Alican (Canlı) gibi isimler oluşturur. Topluluğun repertuvarını Ankara Devlet Konservatuvarı'nın geziler sonucunda derlediği ve plaklara aldığı türküler oluşturur.[8] Mesela Halil Bedi Yönetken, Muzaffer Sarısözen'in Çankırı yöresinden derlenen bazı ezgileri notaya alıp Yurttan Sesler Korosu'na öğrettiğini belirtir.[9] *Radyo* dergisinde, Yurttan Sesler Korosu'na kadar olan dönemde derlenen türkülerin halka "geri verilmesinin" çok sağlıksız yollarla yapıldığı belirtilir. Oysa milletin en hisli

Radyo dergisinde, Yurttan Sesler Korosu'na kadar olan dönemde derlenen türkülerin halka "geri verilmesinin" çok sağlıksız yollarla yapıldığı belirtilir. Oysa milletin en hisli duygularının ifadesi olan bu türküleri halka "doğru" bir şekilde dinletmek lazımdır. Dolayısıyla radyo idaresi, Maarif Vekilliği Devlet Konservatuvarı'nın folklor arşivinde toplanıp, malzemeleri "seçip", "güzelleştirip" halkın önüne çıkarmayı amaçlar.

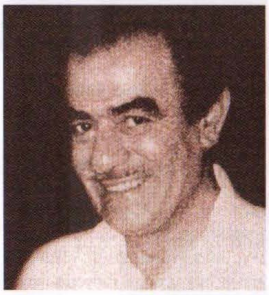

***Radyo* dergisinin Ağustos ve Haziran 1944'e ait kapakları.**
Gökhan Akçura Arşivi.

duygularının ifadesi olan bu türküleri halka "doğru" bir şekilde dinletmek lazımdır. Dolayısıyla, radyo idaresi, Maarif Vekilliği Devlet Konservatuvarı'nın folklor arşivinde toplanıp, malzemeleri "seçip", "güzelleştirip" halkın önüne çıkarmayı amaçlar. Haftada dört gün, pazartesi, çarşamba, perşembe, cuma günleri halk türküleri Sarısözen tarafından sanatkârlara öğretilir, türküler üslup ve teknik bakımdan tahlil edilir. Her sanatkârın kendine ait bir defteri vardır ve türkülerin notalarını bu defterlere yazarlar. Her on beş günde bir yayınlanan Yurttan Sesler programında da bu türküleri okurlar. Dergiye göre, program halk arasında beğeniyle ve ilgiyle izlenmektedir.[10] Sarısözen, topluluğun çalışmalarının temel amacının "gönülleri bir araya toplamak ve bütün memleketi tek duygu haline getirmek" olduğunu söyler. Sarısözen, topluluğun klasik musikiyi bilen üyelerden oluşmasının, radyonun ilk çalışmalarında ciddi bir sorun teşkil ettiğini belirtir. Bununla birlikte, "kuvvetli bir disipline dayanan çalışmalar" sonucunda üyeler bu güçlüğü yenmiştir. Ona göre, bu çalışmalar sonucunda yenilen bir başka güçlük de bölgeler arasındaki farklı üsluplarının bir sonucu olarak türküleri söyleme zorluğudur, bir noktadan sonra sanatçılar söylenen parçaların artık hangi bölgeden olduğunu anlamaya başlamışlardır ve parçayı söylerken o bölgenin özelliklerini gözden kaçırmamaktadırlar, zira Sarısözen de en fazla bu noktanın üzerinde durmaktadır.[11] İzzettin Tuğrul Nişbay da radyoda Yurttan Sesler programının en dikkati çeken yayın olduğunu, zira bu programda söylenen musikinin bizzat halkın öz musikisi olduğunu belirtir. Ona göre, bu müziğin kalıbı garp musikisi olmalıdır.[12] Yani, olduğu şekliyle halk türkülerine güvenmez Nişbay, onları işlenmesi gereken hammaddeler olarak görür.

Yurttan Sesler saatinde, koro çalışmaları kadar, sesi güzel olan bazı yerel derleyicilerin de programa çıkıp kendi derlediği türküleri okudukları görülmektedir. *Radyo* dergisinin Şubat 1944 tarihli sayısında, "Erzurumlu Halk Sanatkârı Faruk Kaleli Radyoda" başlıklı yazıda, Faruk Kaleli'nin Ankara Radyosu'na sık sık çıktığı belirtiliyor. Kaleli Erzurum'da bir ilkokul öğretmeni ve yerel bir derleyici olarak tanıtılıyor, ancak kendisi nota bilmiyor ve saz da çalmıyor. Kaleli, derlediği bazı türküleri radyoya verdiğini ve radyoda bunların söylendiğini belirtiyor.[13] Bir başka deyişle, folklor konusunda hiçbir metodolojik yaklaşıma sahip olmayan, nota bilmeyen bir yerel "derleyiciden" dönemin radyosu türkü alabiliyor. Bu, erken Cumhuriyet döneminde o kadar önem verildiği söylenen türkü derleme ediminin yine o dönemde ne kadar dağınık ve metotsuz yapıldığının bir göstergesidir. Öyle ki, bu durumdan dönemin bazı folklorcuları bile şikâyet etmektedir, mesela Sadi Yaver Ataman derleyicilerin türküleri notaya alma sürecinde çok ciddi hatalar yaptığını, birçok yerel derleyicinin bu türküleri kulaktan dolma öğrendiğini belirtiyor.[14] Daha da ilginç olan, bu insanların köy ya da kasaba yerelliğinin âşığı ya da saz sanatçısı değil, yine devletin bir görevlisi olması.

Özetle, on beş günde bir yayınlanan Yurttan Sesler programında titizlikle seçilen halk türküleri "güzelleştirilip" halk karşısına çıkarılır. Bir başka deyişle, derleme sürecinde zaten bir seçme, düzeltme ve dışlama işlemine uğrayan, "zararlı" örnekleri ayıklanan halk türküleri Yurttan Sesler programı aracılığıyla halka ulaşma sürecinde bir başka seçme işleminden daha geçirilir. Bu, türkülerin sözlerine olduğu kadar müziklerine de uygulanan bir işlemdir. Zira, Vedat Nedim Tör halk türkülerini mahalli özelliğinden kurtarıp bütün Türk milletinin dinleyebileceği bir hale getirmekten bahseder.[15] Kısacası, önemli özelliklerinden biri yerellik olan halk türküleri homojenleştirilmek, tektipleştirilmek istenmektedir. Dahası, yerel niteliklerine göre sınıflandırılıp notaya alınmaya çalışılsa bile bu sefer de kişisel âşık tarzlarının yok edilmesi gibi bir tehlike belirir. Bu noktada, koro çalışmalarının da bu sınıflandırma çabası kadar tehlikeli olduğunu belirtir

TRT Türk Halk Müziği sanatçılarından Nida Tüfekçi.

Kısacası, önemli özelliklerinden biri yerellik olan halk türküleri homojenleştirilmek, tektipleştirilmek istenmiştir. Dahası, halk türküleri yerel niteliklerine göre sınıflandırılıp notaya alınmaya çalışılsa bile bu sefer de kişisel âşık tarzlarının yok edilmesi gibi bir tehlike belirir. Bu noktada, koro çalışmaları da bu sınıflandırma çabası kadar tehlikeli olmuştur.

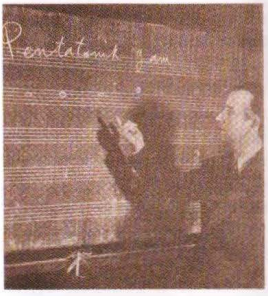
Dönemin folklorcularından Sadi Yaver Ataman, derleyicilerin türküleri notaya alma sürecinde çok ciddi hatalar yaptığını belirtmişti.

Gönül Paçacı Arşivi.

Folklor Arşivi Şefi Muzaffer Sarısözen saz çalarken.

Radyo dergisi, 15 Haziran 1944, Sayı 31
Gökhan Akçura Arşivi

Halil Bedii Yönetken kurs öğrencilerine umumi müzik bilgisi öğretiyor.

Radyo dergisi, 15 Mart 1944, Sayı 28
Gökhan Akçura Arşivi

Tekelioğlu. Ona göre, türküleri topluca söyleme geleneği Batı müziğindeki koro ve şef yöntemine paralel olarak halk müziğine uyarlanmıştır ve bu gelenek türküyü tek başına söyleyen âşık geleneğinde yoktur. Sonuçta, bu faaliyet âşık geleneğini zayıflatmıştır.[16] Dahası, Yurttan Sesler programının radyoda ilgiyle ve beğeniyle dinlenildiği iddiası da biraz şüpheli görünmektedir. *Radyo* dergisinin 1947 tarihli bir sayısında, türkülerin Yurttan Sesler saatinde kısmen değişmiş ve restore edilmiş bir şekilde okunduğu söyleniyor. Dergi, türküleri alıştıklarından farklı tarzda ve sözlerle dinleyen seyircilerin bu duruma tepki gösterdiklerini belirtmekle beraber, böyle düşünenlerin haksızlık ettiğini savunuyor. Dergiye göre, Türk folklorunda bazı parçaların çeşitli yörelerde çok farklı okunduğu açıktır. Radyo bütün memlekete hitap ettiği için de bu türküler arasında "titiz" ve "esaslı" bir tercih yapmak, türkülerin "iyisini" "kötüsünden", "doğrusunu" "yanlışından" ayırmak şarttır.[17] Kısacası, radyo her türküyü esas şekliyle sunamaz, tüm memleket radyoyu dinlediği için, seçilmiş olan türkülerin dillerinde ve melodilerinde bir ortaklık yaratılmak zorundadır. Bu doğruluk ya da yanlışlık kriterlerinin ne olduğunu dergi tabii ki belirtmiyor. Oysa türküler "iyi-kötü" veya "doğru-yanlış" gibi kategoriler üzerinden değerlendirilemez, zira onlar halkın kolektif altbilincinin ifadeleridir, Bu noktadan hareketle, bu dönemde halk türkülerinin gerek derlenmesinde, gerekse işlenip halka tekrar sunulmasında folklorik bir yaklaşımdan çok, dönemin halkçılık ve milliyetçilik anlayışının geçerli olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, halk türküleri dönemin bu söylemleri çerçevesinde yeniden şekillendirilmeye, siyaset ile sanat veya kültür arasındaki açı kapatılmaya çalışılıyor. Bu minvalde, bu dönemde derlenen türküler ciddi melodik ve lirik restorasyonlara uğratılıyor. Hatta, bir yerel folklor derleyicisi Ankara Radyosu'nda eski türküleri okumak için bir tane bayan bile bulamadığını belirtiyor. Ona göre saz ve söz ehlinin hepsi hem sözleri hem de ezgileri değiştirmiş. Derlemeci, bu durumun türküleri tanınmaz bir hale soktuğundan yakınıyor.[18]

Sonuçta, Yurttan Sesler Korosu ve programı erken Cumhuriyet döneminde halk müziği üzerine olan folklor çalışmalarını yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Bu aynadan görülen ise, çalışmaların metodolojik eksiklikleri, radyonun pahalı olması ve halka ulaşamaması gibi bazı finansal ve teknik sorunların yanı sıra halk müziğinin müzikal kaygılardan çok milliyetçi ve halkçı ideoloji çerçevesinde hem lirik hem de melodik anlamda çeşitli aşamalarla restore edilmesi, bu dönüşümden yerel derleyicilerin bile duyduğu memnuniyetsizliktir. Kısacası, dönemin halk müziği reformunun amacına ulaştığını söylemek çok zordur.

ÖZGÜR BALKILIÇ
ODTÜ TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Cumhuriyet Devrimi ilkelerinin halka benimsetilmesi konusunda bkz. Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, Ankara Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 1980. Uygur Kocabaşoğlu'nun üzerinde durduğu iki nokta konumuz açısından dikkate değer. Birincisi, halk muziği reformu dönemin elitleri için kültür reformunda önemli bir yer tutsa da radyoda müzik yayınlarının süresinde divan müziği her daim halk müziğinin önünde gitmiştir. Dahası, erken Cumhuriyet döneminde radyo her zaman için çok pahalı bir araç olmuştur; dolayısıyla, halkın alım gücünden uzaktır. Kısacası, elitler için bu kadar önemli olan müzik reformu, hem reformun niteliği üzerine olan kararsızlıktan, hem de teknik nedenlerden dolayı bir türlü halka ulaştırılamaz. Birbaşka deyşle, halkın çoğu halkmüziği reformundan habersizdir

2 Cumhuriyet dönemi için bkz. Bedi (Yönetken), H. "Halk Terbiyesi ve Operalar". *Ülkü Halkevleri Mecmuası*. sayı 15, cilt 3 (Mayıs, 1934), s. 202-205.

3 Kösemihal, M. R. "Halk İçin Koraller", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, sayı 40, cilt 7 (Haziran 1936), s. 317-319.

4 C. H. P. Yayını. Kılavuz Broşürler, *Halkevlerinde Halk Müziği ve Oyunları, Üzerinde Nasıl Çalışmalı, Neler Yapmalı?*, Ankara, 1946

5 Bkz. Saygın, A. "Türk Müziğinin İnkişaf Yolu". *Ülkü Halkevleri Dergisi*. sayı 42, cilt 7 (Ağustos 1936), s. 419-423; Saygın, A. A. "Gençliğin Musiki Terbiyesi İçin Ne Yapmalıyız", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, sayı 11, cilt 1 (Mart 1942), s. 8-10 veya Bedi (Yönetken) H. "Halk Terbiyesi ve Operalar", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, sayı 15, cilt 3 (Mayıs, 1934), s. 202-205

6 Arzu Öztürkmen bu yıllarda halk müziği yayını yapan bir başka radyo programı daha olduğunu ve adının da "Halkevleri, Sanat ve Folklor" olduğunu belirtir Öztürkmen, A. *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim. 1998, s. 117.

7 Tör, V. N. *Yıllar Böyle Geçti*, İstanbul: YKY. 1999, s. 48-56.

8 Elçi, A. C. *Muzaffer Sarısözen: Hayatı, Eserleri ve Çalışmaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997

9 Yönetken, *H. B. Derleme Notları I*, İstanbul: Orkestra Yayınları. 1986, s. 34.

10 "Radyomuzda Halk Musiki Çalışmaları", *Radyo*, sayı 3, cilt 1 (15 Şubat 1942), s. 21.

11 Çerer, Ş. S. "Muzaffer Sarısözen'le Bir Konuşma", *Radyo*, sayı 31, cilt 31 (15 Haziran 1944), s. 9

12 Nibay, İ. T. "Alaturka, Alafranga ve Radyomuz", *Radyo*, sayı 9, cilt 1 (15 Ağustos 1942), s. 1.

13 Ebcioğlu, H. M. "Erzurumlu Halk Sanatkârı Faruk Kaleli Radyoda", *Radyo*, sayı 27, cilt 3 (15 Şubat 1944),s .10

14 Ataman, S. Y. "Folklor Çalışmalarında Disiplin", *Türk Folklor Araştırmaları* sayı 1 (Ağustos 1949), s. 4-5.

15 Tör, V. N. "Halk Türküleri", *Radyo*, sayı 7, cilt 1 (15 Haziran 1942), s. 10.

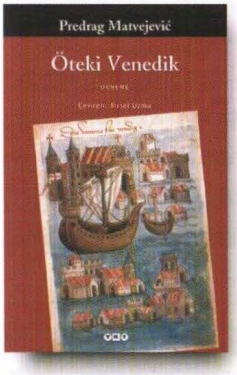
16 Tekelioğlu, O. "Ciddi Müzikten Popüler Müzige Musiki İnkılabının Sonuçları", *Cumhuriyet'in Sesleri* içinde. der. G. Paçacı. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1999, s. 149

17 "Yurttan Sesler", *Radyo*, sayı 65, cilt 6 (15 Mayıs 1947), s. 10.

18 Aşkun, V. C. *Sivas Folkloru* cilt II, Sivas: Kamil Matbaası, 1943, s. 350.

Şehirler, mekânlar, olaylar, insanlar...

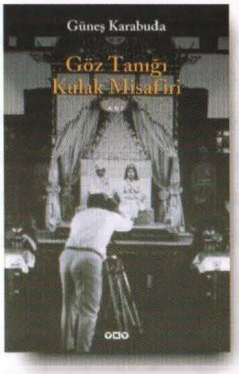
Gündoğumlarından gravürlere, ışıkla yıkanmış sokakların ve ihtişamın ötesinde: **Öteki Venedik**... "Dünyanın öbür ucundaki adam"ın dünyanın dört bir yanındaki tanıklıkları: **Göz Tanığı Kulak Misafiri**... "Aleksandra"dan "Lambo Meyhanesi"ne, "Oyun Yazarlığı"ndan "Öykü Anlayışı"na: **A'dan Z'ye Sait Faik**...

Öteki Venedik
Predrag Matvejević

Yabanı otlar, küçük meydanlardaki kuyular, iskele babaları, duvar oymaları, köprüler, bitkiler, nehirler, gündoğumları, pas ve cila, hanlar, fırınlar ve gravürler: **Akdeniz'in Kitabı**'nın yazarı Predrag Matvejević, **Öteki Venedik**'te, bir şehrin gözle görünmeyen "gizli yüzünü" arıyor. Coğrafyacı, tarihçi, antropolog, mitograf, haritacı ve dilbilimci kimliklerine bürünen yazar, şehrin ihtişamının ötesine geçiyor; Venedik'in bugüne kadar yazarlar, şairler ve ressamlarca fark edilmemiş pek çok yönünü gün ışığına çıkarıyor.

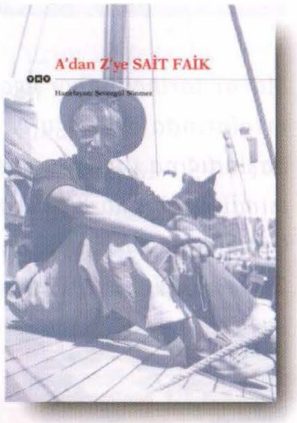
Çeviren: Birsel Uzma
128 sayfa, 7 YTL

Göz Tanığı Kulak Misafiri
Güneş Karabuda

Yaşar Kemal'in deyişiyle "dünyanın öbür ucundaki adam" Güneş Karabuda, **Göz Tanığı Kulak Misafiri**'nde, İzmit'teki çocukluk yıllarından bugüne, dünyanın dört bir yanındaki tanıklıklarından kesitler sunuyor okurlara. Duyarlığını, mizah duygusunu ve renkli üslubunu geçmişe dair enstantanelere de taşıyan Karabuda, "Benim geçmişim, tekrar izlemek istediğim eski 'filmler'le doludur" diyor; Küba Devrimi'nden Palme'nin öldürülüşüne, "Bunların içinde dram, trajedi, komedi, polisiye, şiddet, romantik, duygusal, ne tür ararsanız vardır!"

112 sayfa, 6 YTL

A'dan Z'ye Sait Faik
Hazırlayan: Sevengül Sönmez

Hayatının önemli olayları, eserleri ve yazı serüveniyle, **A'dan Z'ye Sait Faik**... Modern edebiyatımızın öncü ismi Sait Faik Abasıyanık'ın yazar portresini çizerken insanı yanlarına da dikkat çeken ve onu bütün yönleriyle kucaklayan **A'dan Z'ye Sait Faik**'e, Sait Faik Müzesi Arşivi'nde ve kütüphanelerde yapılan araştırmaların yanı sıra onu yakından tanımış yazarlarla ve dostlarıyla yapılan görüşmeler de kaynaklık etti. Kullanışlı bir başvuru kaynağı...

204 sayfa, 20 YTL

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90
• ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ • yky.estore.com.tr • www.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

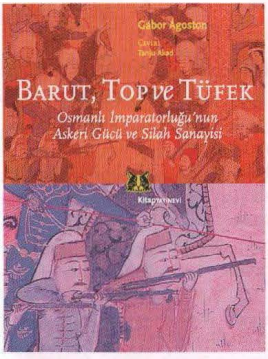
YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

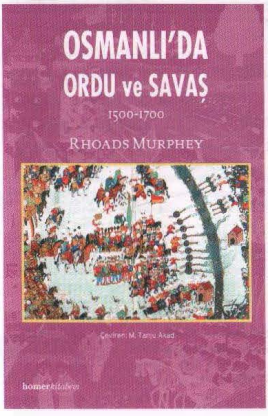
TARİHÇİLİĞİN GÜNCEL BİR SORUSU:

OSMANLI "BARUT İMPARATORLUĞU" MUYDU?

PROF. DR. SALİH ÖZBARAN

Macar tarihçi Gábor Ágoston ve Amerikalı tarihçi Rhoads Murphey, 15. yy ortalarında oluştuğu varsayılan, askeri alanda Doğu'nun Batı'dan geri kalmaya başladığına ilişkin yerleşmiş görüşü sorguluyor. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek** *isimli kitabında Batı'daki çalışmaların çoğuna meydan okuyarak, Murphey ise* **Osmanlı'da Ordu ve Savaş** *adlı kitabında daha temkinli bir tarihçi tavrıyla Osmanlı için "barut imparatorluğu" etiketini, bazı uyarı ve düzeltmeleri eklemek kaydıyla reddetmemektedirler.*

Murphey daha ziyade savaşın sosyal maliyetleri üzerinde dururken, Ágoston'un kitabı barut teknolojisini ele alıyor.

Merkezinde, sultan ve çevresini koruyan, savaşlarda sarsılmaz güç olarak başrolü oynayan ve dünya tarih literatüründe mükemmel asker sayılmış olan kapıkulu (özellikle yeniçeriler) ve timar sisteminin uygulandığı bölgelerde yaşayıp seferlere katılan sipahi kuvvetleriyle büyük güç haline gelmiş bir ordu; Budin veya Bosna gibi Avrupa içlerine kadar dalmış ya da Yemen ve Basra gibi Hint Okyanusu'na uzanmış eyaletlerdeki kaleleri doldurmuş on binlerce askerin nöbet tuttuğu coğrafya; Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz'de kadırgaları doldurmuş deniz kuvvetleri... Tüm bu unsurların savaş için seferber ettikleri top, tüfek, mühimmat, taktik, yiyecek ve sağlık araç ve gereçleri; küçük ayrıntıları dahi düşünülmüş muharebe ve muhafaza önlemleri... Tarihçilikte, böyle bir yapıya sahip devletin "barut imparatorluğu" damgası yemesi hiç de rastlantı değil.

Burada dile getirmek istediğim konuya ilgi duymamın iki temel nedeni var. İlki, Osmanlı tarihi üstüne çalışan birisi olmam ve ateşli silahların Osmanlı iktidarının üç kıtaya yayılmasında, özellikle de ilgi alanın içine giren güney Arap ülkeleri ve Hint Okyanusu'nda yaptıkları fetih ve savaşlardaki silah kullanımlarının -hatta Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere vb. imparatorlukların yüksek gemilerine yükledikleri ateşli silahların- oynadığı roldür. ABD'nin bilhassa 2002'den sonra "Ortadoğu"yu ürküten silahlarının korkunç etki derecesinde olmasa bile, Osmanlıların İran, Irak, Suriye ve Mısır ülkelerine girişlerinde yerli yönetici ve halklarının henüz yeterince tanımadıkları ateşli silahları kullanmaktaki üstünlükleridir. İkincisi de, 1960'lı yıllarda Londra'da bana doktora danışmanlığı yapan Vernon J. Parry'nin uzmanlık alanına girmiş olan Osmanlı savaş malzemesi ve taktiklerine ilişkin yazdıklarından, derslerinden ve tatlı sohbetlerinden uzanıp gelen bir nostaljinin depreşmesidir. Konu, başlı başına çok önemlidir ve bazı tarihçilerin "barut imparatorluğu" biçiminde ifadelendirdikleri Osmanlı Devleti'nin genişlemesi ve yapılanmasında, hatta sınırlarının daralması esnasında sürdürdükleri stratejilerin besini gibidir.

Burada iki tarihçinin 2000'li yıllara açılan, bir hayli emek ürünü olan ve kısa bir zamanda Türkçeye tercüme

edilen kitaplarını dile getirmek istiyorum: Bunlardan biri, halen ABD'de öğretim üyeliği yapan Macar tarihçi Gábor Ágoston'un incelemesidir;[1] diğeri de şimdi İngiltere'de çalışan Amerikalı tarihçi Rhoads Murphey'nin araştırmasıdır.[2] Yazarların bu tür kitap yazmalarını açıklayan temel noktalar çok benzerdir ve bu benzerliklerde yatan düşüncelerinin tarihçilikte birer kilometre taşı niteliği olduğu muhakkaktır. Ágoston çok iddialıdır ayrıntılı ve özgün çalışmasında; bir bakıma, daha önce yapılan ve "Batı"da yayınlanmış bulunan araştırmaların çoğuna da meydan okumaktadır:

"Avrupa merkezli ve oryantalist ekollere bağlı akademisyenlerin, Osmanlıların sözde teknolojik geriliğini açıklamak için askeri becerileri ve performansları konusunda gelişigüzel varsayımlarda bulunduklarını görülür. Bu akademisyenler, yaklaşık 15. yüzyıl ortalarında oluştuğunu varsaydıkları Doğu-Batı farklılaşması fikrini ortaya atmışlardır. Bu tarihten itibaren, Avrupalı hükümdarlar daha küçük ve dolayısıyla hareketli ve taktiksel olarak verimliliği yüksek olan daha etkili silahlara yönelirken Osmanlılar güya hantal ve ağır silahlarını kullanmaya devam etmişlerdi." (s. 92)

İşte böyle bir "önyargı"ya karşı gelerek hareket ediyor Ágoston, "bugüne kadar yayınlanmamış olan en katı rakamları temin eden arşiv belgelerinin incelenmesi sayesinde" ince ayrımları yakaladığını ilan ediyor ve Osmanlıların "büyük ölçüde ithal silah ve teknolojilere bağımlı olduğu"nu ileri süren ve imparatorluğu "üçüncü kademeden üretici" olarak gören Keith Krause ve Jonathan Grant gibi tarihçilere de meydan okuyor. Macar tarihçi, ateşli silahlarla ilgili olarak İslami toplumların "aşırı muhafazakârlığı" savını da reddediyor, Osmanlıların bu yöndeki başarılarını vurguluyor, hatta onları ön safa çıkarıyor:

"Osmanlılar barut teknolojisini ordu ve donanmalarına sokmakta oldukça başarılı olmuşlardı. Ateşli silahların kullanımı ve imali için merkezi ve düzenli birlikler oluşturmuşlar ve bunu, söz konusu türdeki daimi birlikler hasımlarının ordularında görünmeden çok önce yapmışlardı. (...) Açıktır ki, Osmanlılar barut teknolojisini ordu ve donanmalarına başarıyla uyarlamakla kalmamışlar, fakat aynı zamanda 17. yüzyıla kadar, bir 'barut imparatorluğu' olarak varlıklarını Müslüman ya da Hıristiyan bütün yakın komşularından daha güçlü bir biçimde sürdürmüşlerdi." (s.87)

Ágoston'un çok keskin biçimde söyledikleri dikkate alınmaya değer. Hatta çok daha geniş kapsamlı bir değerlendirmeyle ifade edilen "asıl" Batı'nın "öteki" Osmanlı'sına bakış açısındaki söylemlerin yansıttığı tarihçiliği düşünürsek, daha da önem atfetmek, tarihçiliğin bu tavrını sorgulamak durumundayız. Murphey ise, Avrupalıların önyargılarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu değerlendirmekte düştükleri hataları çok iyi bilmekle birlikte, bir Avrupa tarihi dizisi için yazdığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doruk noktalarda gezdiği kabul edilen 1500-1700 sürecini ele alan bu kitabında Osmanlıları çok üstün bir kategoriye oturtmasa da, kimi özellikleri belirtiyor, belki temkinli bir tarihçi tavrı takınmaya çalışıyor. Murphey temel fikrini şöyle açıklıyor:

"Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişliğine, nüfusun çokluğuna, dini ve ideolojik amaçların şaşmazlığına rağmen kitapta göstermek istediğim şey şu idi: Osmanlı temelde çağdaşı olan diğer devletlerden farklı değildi. Yaşanan fiziksel ortam, kullanılan teknoloji ve iklim şartlarına baktığımızda, bütün Akdeniz devletleri aynı durumda idi ve ne Osmanlı'nın ne de diğer devletlerin bu genel şartların etkisinin dışına çıkmasına imkân yoktu. Osmanlı Devle-

Osmanlıların uygarlık yolunda geliştirdiği savaş sanayiinin uzun vadede tek başına fazla bir şey ifade etmediği, emperyal görkemin en belirgin sembollerinden olan ordu gücünün, insan telefatı ve vergi yükü düşünüldüğünde, özellikle de uygarlığın başka kollarında aynı başarıyı gösteremedikleri göz önüne getirildiğinde, savaş başarılarını "artı" hanesine yerleştirmek isteyenler için fazlaca bir gurur tablosu çizemeyeceği ortadadır.

Osmanlı ordusunun bir kaleyi kuşatmasını gösterir minyatür.

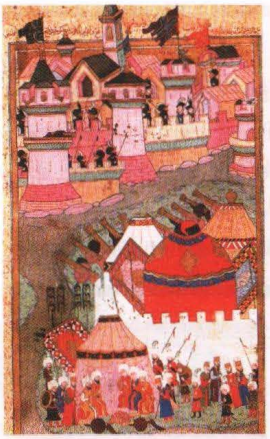
http://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_military_culture

ti'ni bir süper devlet olarak tanıtmak ve Osmanlı insanının tabiatüstü bir kuvvete sahip olduğuna inanmak tarih gerçeklerine uymayan bir yanlışlıktır." (Türkçe baskıya Önsöz)

Buradaki konumuz ateşli silahlardır, ordudur, stratejidir; yazarların ateşli silah teknolojisinde, savaşlarda, lojistikte -pek çok kısıtlamalara ve yetersizliklere rağmen- Osmanlılara atfettiği başarıdır. Yaptıkları saptamalar, Batı tarihçiliğinde sorumsuzca dile getirildiği düşünülen değerlendirmeleri -özellikle Ágoston tarafından yapılan sert ve keskin karşılıklarla- havada bırakmaya çalışmaktadır.

Yine de (Osmanlıların ateşli silah teknolojisinde geri olmadıkları, ithal topçu ustalarının ve mühendislerin katkılarıyla da olsa rakip devlet ve imparatorluklara karşı -her zaman olmasa da- üstünlük sağladıkları ve böylece kimi "Batı" tarihçilerinin tezlerini çürütmüş olduğu düşüncesi kabul edilse de), Osmanlı İmparatorluğu'nun uygarlık yolunda geliştirdiği savaş sanayiinin uzun vadede tek başına fazla bir şey ifade etmediği, emperyal görkemin en belirgin sembollerinden olan ateşli silah, kapıkulu ve timarlı sipahiye dayandığı varsayılan ordu gücünün, en azından insan telefatı ve vergi yükü düşünüldüğünde, özellikle de uygarlığın başka kollarında aynı başarıyı gösteremedikleri göz önüne getirildiğinde, okuyucu nezdinde (en azından savaş başarılarını "artı" hanesine yerleştirmek isteyen için) fazlaca bir gurur tablosu çizemeyeceği ortadadır. Yazarların da tarihsel tespit kaygılarından öte ideolojik bir saptırmaya niyetli olduklarını hiç düşünmüyorum; onlar bazı tespitlerde bulunmuşlardır ve bu tespitler konu ettiğim alanda şimdiye kadar yapılanlardan çok daha ayrıntılıdır, özgündür, takdirle karşılaması gereken türdedir. Gerek Ágoston gerekse Murphey, aslında Osmanlı için "barut imparatorluğu" etiketini, bazı uyarı ve düzeltmeleri eklemek kaydıyla reddetmemektedir. Onların saptamaları, başta Türk arşivleri olmak üzere çok çeşitli merkezlerdeki uzun mesailerinin sonucunda oluşmuştur. Ancak belirtmekte yarar görmekteyim ki, bu alanın öncüleri vardır; çok daha zor ve yetersiz koşullarda çalışan kimi araştırmacıların sessiz kalmış emekleri her iki tarihçi için de çok büyük avantajlar yaratmıştır. Ben önce 1960'lı yıllardan beri izlemeye çalıştığım böyle bir konuda tarihçiliğin kat ettiği aşamaları sadece birkaç ismi anarak vurgulayacağım; ardından da Ágoston ve Murphey ile birkaç basamak yükselen düzeyi belirlemeye çalışacağım.

Şüphesiz, Osmanlı tarihçiliğinin duayenlerinden olan Halil İnalcık, 1957 yılında Memluk Devleti'ndeki ateşli silahlar üstüne bir kitap yayımlayan (1956) İsrailli tarihçi David Ayalon'un bu incelemesini eleştirdiğinde[1] Osmanlı Devleti'ndeki ateşli silahların tarihine (özellikle İngiltere'de öğretim üyeliği yapmış olan Avusturyalı Paul Wittek'in keşiflerinden yararlanarak, kimi zaman oları genişleterek ve aşarak) yeniden bir giriş yapmış, topun ve tüfeğin İstanbul fethi öncesindeki yıllarda kullanılmasını yansıtan kaynakları irdelemiştir. Ardından yazdığı makalelerde ateşli silahların İslam ülkelerinde yayılışını ve 17. yüzyılda askeri yapıdaki değişimi incelerken onları sosyo-ekonomik tarih içinde değerlendirmiş, bu alanda Osmanlı tarihçiliğinde bilimsel anlamda öncü rol oynamıştır. Osmanlı ordu teşkilatı, muharebe düzeni ve ateşli silahların kullanılmasına ilişkin daha sonraki yıllarda çıkan yayınlar içinde Vernon J. Parry'nin ayrı bir yeri olduğunu vurgulamalıyım, *Encyclopaedia of Islam*'da Osmanlılara ait "Barut" ve "Harb" gibi maddeleri yazarken bu konudaki uzmanlık alanının tam sahibi olduğunu göstermiştir. Osmanlılara ait arşiv ve kroniklerden de belirli ölçüde yararlanmış ve Londra Üniversitesi'nde uzun yıllar Osmanlı tarihi dersleri verirken tarihi adeta yaşatmış olan Parry, daha sonraki kuşağın eline bilhassa Osmanlılarda kuşatma ve muharebe taktikleri bakımından (Osmanlıca yanında dönemin İtalyan, Alman, Fransız, İngiliz ve İspanyol kaynak-

Osmanlı ordusu Viyana önlerinde (1529). *Hünername*, Vol II. Nakkaş Osman 1588.

Hazine 1524, folio257b http://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/ottoman.html

Macar Kralı Layoş II, Mohaç Savaşı öncesinde savaş konseyinde. *Süleymanname*, Ali Emir Bey Şirvani İstanbul, 1558.

Hazine, 1517, folio 200ahttp://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/ottomanz.html

Osmanlı ordusu Revan seferinde. *Şahin-şah-name* İstanbul, 1595-7.

B 200, folio 108bhttp://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/ottomanz.html

larından saptanmış) zengin ve çok önemli malzeme bırakmıştır.[4] Tüm bunlardan sonra, gerek üniversitelerde gerekse ordu mensupları arasında kişisel ve seminer çalışmalarına konu olmaya başlayan askeri tarih, özellikle 1988 yılında yayımlanan Caroline Finkel'in bir araştırması, yeni kuşak tarihçilerin Osmanlı savaş yönetimine ilişkin yaptıkları araştırmalar içinde öncelikli bir yere sahip olmuştur. Macaristan'da Habsburg İmparatorluğu'na karşı 1593-1606 yıllarında sürmüş olan bir savaşa tüm yardımcı kuvvetlerle birlikte seferber oluşları yanında ordunun beslenmesi ve başka gereksinimler için lüzumlu para sağlanması gibi öğelere -ve özellikle İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde korunan maliye defterlerinden çıkarılan verilere- dayanılarak bir savaşın hazırlığında ve sürecinde rol oynayan amiller de gözetilerek yeni bir tarihçilik örneği sunulmuştur.[5]

Çok kısa olarak yansıtmaya çalıştığım böyle bir tarihçilik geçmişinden sonra, şimdi Türkçede okuma fırsatı bulduğumuz iki kitapla karşı karşıyayız. Kitaplar birbirlerini tamamlar mahiyettedir: Ağoston barut teknolojisinin en küçük ayrıntılarında dolaşırken, Murphey daha ziyade savaşın sosyal maliyetleri üstünde durmuştur.

Osmanlı tarihi üstüne çok güzel eserler vermiş olan Macar tarihçiliğinin son örneklerinden sayılan ve savaş teknolojisine dayalı üretimi -güherçile ve barut imalatı, imalathaneler, top döküm faaliyetleri, tophaneler, topçuluk malzemesi ve tüfek yapımı gibi faaliyetleri- esas alıp en geniş kapsamlı eseri veren Gábor Ágoston işin mutfağında yapılanları çok güzel yansıtırken, Osmanlıların "güçlü ve zayıf yanlarını" hem Avrupa'daki rakipleriyle hem de İslam dünyasındaki hasımlarıyla kıyaslama olanağı sunmaktadır. Osmanlı'yı ateşli silah teknolojisinde -en azından 16. ve 17. yüzyıllar süreci için- üstün gösterirken, bunda yabancı uzmanların oynadığı rolü belirtiyor, İstanbul'daki Tophane ve Tersane'deki yabancıların, Hıristiyanların ve Yahudilerin çokluğuna parmak basıyor ve başka ülkelerin benzer niteliklerine ilişkin yaptığı genellemeyle sanki bizi bugüne kadar getiriyor:

"Erken modern dönem teknoloji aktarım tarihi, ifade edildiği şekliyle birinci kademeden silah üreticisi ülkelerin dahi, kısa veya uzun süreler için yabancı uzmanlık ve yöntem-bilgisine bağımlı kalmış olduklarına dair bolca delil sağlamaktadır." (s.75)

Hatta sultanın ordusu için yapılan zorlamalar konuyu daha da ayrıntılı bir hale getiriyor: "Bazı Avrupalı teknisyenler savaşlarda ve akınlarda ele geçiriliyor ve Osmanlılar mesleki becerilerini keşfedince bunu Padişahların şan ve menfaati uğruna kullanmaya mecbur tutuluyorlardı." (s.70)

Şayka, balyemez ve bacaluşka gibi 10-27 kg gülle atan büyük toplardan; şahi, saçma, eynek, prangi, misket ve şakaloz gibi 50 dirhem gibi basit mermi atan çok küçük top üretimine kadar yayılan teknolojiye ilişkin bilgiler yanında, barut (güherçile+kükürt+odun kömürü) hazırlanmasında geçilen aşamaları göstermesi kitabın en verimli sayfaları olarak göze çarpmaktadır. Örneğin imparatorluk sathında, güherçile işletmelerinde güvenlik kaygısıyla çoğu üst düzey devlet yetkililerinden tercih edilen mültezim/işletmecilerin ne denli büyük rol oynadıkları, orduya (kara ve deniz) ve kale gibi noktalara barut hazırlayacak olan baruthanelere nasıl malzeme yetiştirildiği ortaya konulmaktadır. Bunla beraber, imparatorluk merkezinin Erzurum'daki (Karahisar) güherçile üretim merkeziyle ilgili olarak bir müfettişine işletmelerin hesaplarının gözden geçirilmesi ve durumun saptanması talimatını vermesi, İstanbul'un bu sanayi hakkında ne kadar bilgisiz ve kayıtsız kalabildiğinin bir göstergesi olarak, ayrıca ve özellikle yansıtılmaktadır. Yetkilerin kötüye kullanılması, zimmet ve sahtekârlık bu faaliyet zinciri içinde de kendini göstermiştir. Her ne hal ise, İstanbul'da birkaç tane olmak üzere İzmir, Selanik, Gelibolu, Kahire, Bağdat, Halep, Yemen, Budin, Belgrad gibi bölgelerde faaliyet göstermiş olan baruthanelerin ve başka barut üretim yerlerinin yıllık 648-1000 metrik ton barut üretimlerine çıkabildikleri ve başta İstanbul'da Tophane olmak üzere çeşitli bölgelerde bakır, demir, kurşun ve mühimmat işlemeleri de göstermektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu topçulukta kendi kendine yetmiştir.

Okuyucu, Murphey'nin kitabında savaş tarihi üstüne yazılanlarda çok çeşitli konularla karşılaşma olanağı bulacaktır: Dinsel motivasyonun savaş eri için sınırlı bir etken olduğu, uçsuz-bucaksız bir coğrafyada erat, erzak, mühimmat vb. nakliyatın ne denli zorluklar içinde yapıldığı gibi birçok konunun resmini bulacaktır.

Murphey'nin kitabı ordu eylemlerini teknolojik irdelemelerden maliyete, psikolojik sorgulamalardan beslenme işlerine, ulaşımdan menfaat beklentilerine kadar açılan bir çerçeve içinde ele alıyor; özellikle sefer ve savaşların imparatorluk bünyesinde yarattığı değişimleri saptamaya çalışıyor; üstesinden pek kolay gelinemeyecek bir tarihçilik örneği veriyor. Murphey, dönemin "süper güç"leri arasında sayıyor Osmanlı İmparatorluğu'nu; bazen bürokrasi bazen de beceri faaliyetleri zincirinde ayrıcalıklı bir konuma getiriyor. Bu arada da, gelir kaynaklarının savaş için "zorlanma-

dığı" ve "yağmalanmadığı" kanısına varıyor. Oysa, Osmanlı kara kuvvetlerinde %20 oranına ulaşmış gönüllü, azeb, mustahfız, merdan gibi ikincil sayılan kuvvetlerin üç kıtada nöbetteki kalelerdeki masraflarının ve sınır boylarındaki basit çatışma harcamalarının merkezi bütçede belirtilmediği unutulmamalıdır. Ayrıca serdar çekişmelerini, bir ordu mensubu için terakki, bahşiş ve ganimetin önde geldiğini, uçsuz-bucaksız bir coğrafyada erat, erzak, mühimmat vb. nakliyatın ne denli zorluklar içinde yapıldığını; hava koşulları, yorgunluk, kirli su gibi etkenlerin ne denli önemli olduğu gibi birçok sorunun resmini bulacaktır.

bulgu ve yorumlarından sonra kaydettiği son cümle, sanırım kitabının anahtar cümlesidir ve bana göre, çok su kaldırır niteliktedir. Kendisi, iki cephede birden savaşmış olmalarından dolayı ekonomik sıkıntı çekildiğini reddediyor; maliyetlerin tehdit edici boyutlara ulaştığını kabullenmiyor; Osmanlıların "nere-

Murphey daha ziyade savaşın sosyal maliyetleri üzerinde dururken, Ágoston barut teknolojisinin en ince ayrıntılarını vermektedir. 10-27 kg gülle atan büyük toplardan, 50 dirhem gibi basit mermi atan çok küçük top üretimine kadar yayılan teknolojiye ilişkin bilgiler yanında, barut (güherçile+kükürt+odun kömürü) hazırlanmasında geçilen aşamaları da göstermektedir.

ca. savaşın esnaf nezdinde ve köylüde "redistributive" (kitapta "yeniden dağıtıcı" olarak tercüme edilmiş) olarak nitelendirdiği bir işlevi bulunduğu, dolayısıyla getirisi olduğu varsayılsa bile, hatta avarız gibi zamanla olağanlaşan bir vergi muafiyeti de olsa, bunların "makroekonomi"deki paylarının "abartılmaması gerektiği" yolundaki savının yerinde olmadığını sanıyorum. Savaşların tahribat etkisi kaçınılmaz olmuştur. Burada Mehmet Genç'in bir tespitini eklemek yerinde olur kanısındayım: "Ne olursa olsun, hatta nasıl biterse bitsin, savaşın mutlaka bir kısım kaynakları tüketmesi ekonomi üzerine belirli bir maliyet yükleyerek bazı değişimler meydana getirmesi kaçınılmazdır."[6]

Okuyucu, Murphey'nin kitabında savaş tarihi üstüne çok çeşitli konularla karşılaşma olanağı bulacaktır: Dinsel motivasyonun savaş eri için sınırlı bir etken olduğunu, vezir ya

Ágoston, yukarıda özetle andığım tespitlerden -Osmanlıların askeri gücü ve silah sanayisindeki becerilerini belirledikten- sonra şunları söyleme gereği de duymaktadır:

"(...) tüm Akdeniz bölgesini vuran ekonomik daralmaları yaşayan bir imparatorlukta canlı bir imalat sektörünü ayakta tutmak giderek daha zor bir iş haline gelmişti. Bunun sonucunda, Osmanlılar üretim kapasitesi ve üretkenlik gibi alanlarda giderek Avrupa'nın arkasında kalmaya başladılar. (...) Daha da ötesi, bu döneme gelindiğinde, Osmanlı Sultanı'nın hasımları bu güçlü rakiplerini sadece savaş ve askeri yöntem-bilgisi alanlarında değil, üretim kapasitesi, maliye, bürokrasi, bilimsel mühendislik ve devlet hamiliği gibi alanlarda da geri bırakmıştı." (s. 261)

Murphey'nin ise, birçok olumsuz yanlarını da irdelediği savaşa ilişkin deyse mükemmel bir askeri" topluma dönüşme yolunda engel çıkarmadıklarını beyan ediyor. Bu düşünceler bana biraz iyimser geliyor. İktisat tarihçilerinin kaydettikleri Osmanlı gelir kaynaklarının 17. yüzyılda "kayd-ı hayat şartıyla" işletmeye verilmesini gerektiren bütçe açıklarını, 16. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren mali yetersizlikleri, hatta imparatorluğun doruk zamanları sayılan yıllarda dahi eksikliği hissedilen nakit para konusunda özellikle Arap ülkelerindeki eyaletlerde uygulanan mali politikalardaki aciliyetleri hatırlatıyor.

Ágoston ve Murphey'nin ayrıntılarıyla sunmaya çalıştıkları bilgilerle silah sanayii, teknolojisi ve savaş stratejisi, bizlerin hem Osmanlı tarihine bakış açılarımızda etkili olabilecek, hem de Osmanlılara atfedilen "barut imparatorluğu" etiketi üstüne daha fazla düşünmeye sevk edecek mahiyettedir.[7] Sadece Osmanlılar üstüne değil, günümüzde dünya hegemonyası kurmaya çalışan ABD'nin sürükleyip getirdiği aşamaya kadar, yüzyıllarca pek çok imparatorluk ve devletin yaptığı, yapmak zorunda kaldığı korkunç silah eylemleri üstüne düşünmeye sevk edeceklerini de sanıyorum.

SALİH ÖZBARAN
EMEKLİ TARİH PROFESÖRÜ

DİPNOTLAR

1 G. Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi* (çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi: İstanbul, 2006, 333 sayfa.

2 R. Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700* (çev. M.Tanju Akad), Homer Kitabevi: İstanbul, 2007, 288 sayfa.

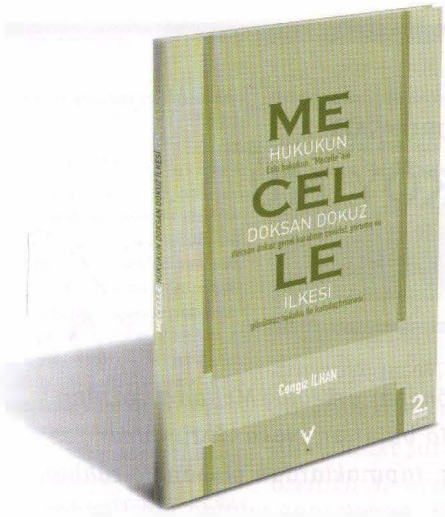
3 H. İnalcık, *Belleten*, sayı 83, 1957, s. 501-514.

4 V.J.Parry'nin çalışmalarına bir örnek için bkz "La manière de combattre", V.J.Parry and M.E.Yapp (yay.), *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford U.P., 1975, s. 218-256

5 C. Finkel, The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606, VWGÖ: Viyana, 1988.

6 M. Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken: İstanbul, 2002 (2.basım), s. 215-6.

7 Bu yazıda tanıtmaya çalıştığım kitapların yayını sırasında çıkan ve değerlendirme fırsatı bulamadığım iki araştırmayı da not etmeliyim: S Aydüz, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Bulunan Top ve Tüfek Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2006; Z. Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Âmire (XVIII. yy)*, TTK: Ankara, 2006

Hukukun 99 İlkesi

MECELLE

Cengiz İlhan

ISBN 975-88813-05-06
Ekim 2006,
86 Sayfa

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", 20 Nisan 1869'da kanunlaştı ve 4 Ekim 1926'da yürürlükten kaldırıldı.

Cengiz İlhan, Hukukun Doksan Dokuz İlkesi'nde Mecelle'nin girişindeki 99 "temel ilkenin" günümüz Türkçesi ve hukuk diliyle yorumunu deneyerek Mecelle'nin genel ilkeleri ile evrensel hukuk ilkeleri arasındaki bağları gündeme getiriyor.

DÜSTÛR

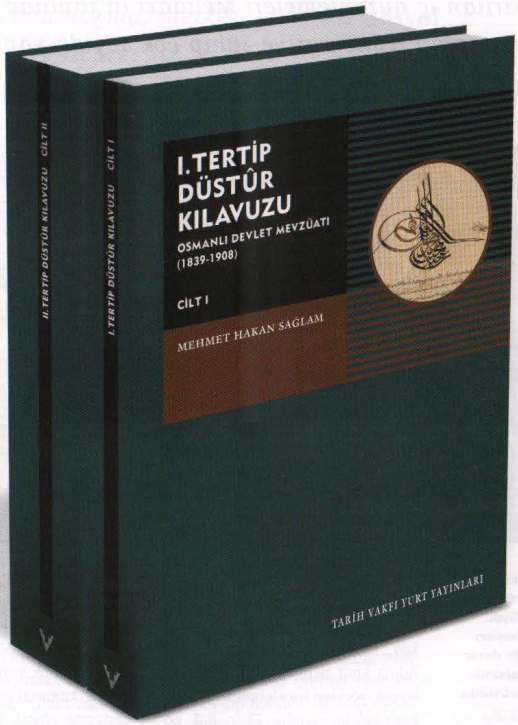
Mehmet Hakan Sağlam

ISBN 975-333-201-7
ISBN 975-333-202-5
ISBN 975-333-200-9(TAKIM)

Ekim 2006,
1.Cilt 342 Sayfa
30,00YTL
2.Cilt 616 Sayfa
40,00YTL

"Mehmet Hakan Sağlam'ın elinizdeki ilk cildi I. Tertip Düstûr'un on iki bölümünü, ikinci cilt ise on iki ciltlik II. Tertip Düstûr'un dökümü içermektedir. Üçüncü cilt ise her iki tertipte de yer almayan "kavanin" ve "nizamat"a ayrılacaktır. Tarih Vakfı bu yayın dizisini sunduktan sonra okuyuculara bu döküm icersinde ulaşmak istedikleri mevzuatı da sağlamayı hedeflemektedir.

Böylece "nadir" eserler arasında yer alan düstûrlarımız araştırmacılarımızın hizmetine sunulmuş olacaktır.

MYBA

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

ARKEOLOJİNİN TARTIŞMALI SORUNSALI

ÇATALHÖYÜK KÖY MÜ KENT Mİ?

DR. ALEV ERARSLAN

1960'ların başında Çatalhöyük kazılarını yöneten arkeolog Mellaart, kazılan alanın yüzde dörtlük bölümündeki yapılarda bulunan olağanüstü duvar süslemeleri ve küçük heykelciklerden dolayı, tapınaklardan oluşan ve ruhban sınıfa ait mahalleler bulduğunu öne sürmüş, ancak 1993 yılında Ian Hodder yönetimindeki ikinci dönem kazılarında, yerleşmenin tam ters ucunda ortaya çıkarılan iç düzenlemeleri Mellaart'ın tapınak olarak yorumladığı yapılarla aynı olan zengin ikonografiye sahip çok sayıda yapı bulunmasıyla bu sav çürütülmüştür.

Boğa kültü Çatalhöyük'te önemliydi. Boğa başları evlerde duvar süslemesinde kullanılıyordu.
(Mellaart 1989)

İnsan topluluklarının yaşadıkları yerleşme yerlerinin türlerini belirleyen kriterlere göre yerleşmelere köy, kasaba veya kent adı verilir. Adına kent denilen yerleşim birimi birçok yönden incelenmesi gereken karmaşık bir olgudur. Ekonomik, politik, teknolojik ve sosyolojik boyutlarını kapsayan tanımı ile kent; ırk, etnik köken ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden oluşan, kapalı bir toplum yapısı ve uzmanlaşmamış ekonomiye sahip küçük homojen topluluk olan köyün tersine; ırk, etnik köken ve sosyo-ekonomik statü olarak farklılaşmış heterojen gruplardan oluşan, karmaşık bir teknoloji ve işbölümüne dayanan bir ekonomik yapıya sahip, nüfusu artmış, kamusal yönetimi barındıran yerleşme olarak tanımlanır. Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, kırsal ve kentsel üretimin ve dağıtımın denetlendiği, belirli bir teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, yoğunluk, farklılaşma ve bütünleşme düzeyine ulaşmış yerleşme türü olarak da tanımlanan kentlere geçiş, Gordon Child'a göre insanoğlunun yerleşik düzene geçiş aşaması olan "neolitik devrim"den sonra gerçekleştirdiği ikinci devrimdir.

Ekonomik yapı ve sosyal örgütlenmede ortaya çıkan gelişmeleri gösteren kent denilen sosyal grup, tarih boyunca sosyolog ve antropoloğlar kadar tarih, ekonomi ve hukuk gibi bilim dallarından düşünürler tarafından da irdelenerek kent nedir, köy ile kenti birbirinden ayıran ölçütler, kentin oluşumunu sağlayan dinamiklerle kentin özellikleri ve gelişiminde rol oynayan faktörler nelerdir gibi sorulara yanıt aranmış, çeşitli kent hipotezleri ortaya atılmıştır. Kent olgusunu kuramsal yaklaşımlarla tartışan bu araştırmacılarla, somut özellikler ve maddi arkeolojik verilerle kuramların değişikliğe uğrayabileceğini öne sürerek bu yaklaşımlara daha az bağlı kalma eğiliminde olan arkeologlar arasında süregelen tartışmalar günümüzde hâlâ devam etmektedir. Sosyal, ekonomik ve mekânsal süreçlerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunan arkeologlara göre, ilk kentlerin doğuşuna neden olan etmen-

ler ve kent teorileri evrensel nitelikte değildir.

Sosyolojik kuramlar ve arkeolojik kanıtlar dikkate alınarak, kent yerleşmesinin diğer yerleşim türlerinden ayırt edilebilmesine yönelik kent olabilme özellikleri nelerdir, sorusuna yanıt arandığında, çok sayıdaki kent kuramı arasından arkeolojik bakışa en yakın olanı, "morfolojik yaklaşım" olarak adlandırılan görüş gibi görünmektedir. Araştırmacı Louis Wirth'ün başını çektiği ve aralarında arkeologların da bulunduğu bir grubun ortaya koyduğu hipoteze göre, köy ve kent yerleşmeleri arasındaki farklar sosyolojik tanımların tersine, bazı yapısal özelliklerle açıklanmalıdır. Toplumsal yapıdaki değişimlerle yerleşmelerin mekânsal yapıları arasında doğrudan ilişki olduğunu varsayan bu teoriye göre, kent gereğinin ölçütleri; "uzmanlaşma, merkezi yönetim, sosyal tabakalaşma ve ticaret"tir.[2]

Konya'nın Çumra ilçesi yakınlarında bulunan, kapladığı 13,5 hektarlık alan ve tahmini 10 bin nüfusu ile neolitik dönemin hem Yakındoğu hem de Anadolu'daki en büyük yerleşmesi olan Çatalhöyük, hafiri arkeolog James Mellaart tarafından dünyanın en eski kenti olarak tanımlanmış ve yıllardır bu tartışmanın odağını oluşturmuştur. Peki tüm kent araştırmalarında Filistin'deki Eriha'dan (Jericho) sonra en sık kullanılan iki örnekten biri olan yerleşme sosyal ve mekânsal yapısıyla gerçekte bir kent midir?

Kent bilimcilere göre, bir yerleşmenin ekonomisi o yerleşmenin türünü belirleyen ana kriterdir. Ekonomik öğenin kentleşmede özel bir ağırlığı vardır ve bu yüzden kentleşme tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş olarak da tanımlanabilir. Bu geçiş tüm üretim denetleme işlevinin kentlerde toplanmasını zorunlu kıldığı gibi, kentlerin büyümesine ve yoğunluk kazanmasına, heterojenlik ve entegrasyon derecelerinin artmasına yol açmıştır.[3] Örgütlenmiş ekonomik eylemlerdeki değişme, farklı iş kollarının yarattığı ekonomideki çeşitlilik ve uzmanlaşma gerektiren bir üretim, kentli üretimin temel gereğidir. Tarım dışı alanlarda çalışan uzman zanaatkâr sınıfı ve kompleks işbölümü, bir yerleşmede var olan kentli toplumsal yapının en önemli göstergesidir. Çatalhöyük uzmanlaşmanın tepe noktası gibidir. Ekonomisi ağırlıklı olarak tarım ve obsidyen ticaretine dayanan yerleşmedeki uzman zanaatkârlığın çokluğu dikkat çekicidir. Yerleşmedeki bazı eşyaların lüks olmaları, bunların sıradan bir ev içi üretimden kaynaklanmasının mümkün olmadığını ve yapımlarının uzman zanaatkârlar tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Ağırlıklı olarak obsidyen ve çakmaktaşından ileri düzeyde teknolojiyle üretilmiş alet ve mızrak, ok ucu ve hançerlerden oluşan silahlar, küçük heykel yapımı, renkli değerli ve yarı değerli taşlar, parlak renkli bakır cevheri ve kurşun gibi çok çeşitli hammaddeyle gerçekleştirilen gelişmiş bir mücevhercilik, seramik yapımı ve dokumacılık bu zanaat alanlarından birkaçıdır.[4] Yerleşmedeki sembolik/simgesel sanata ait izler ise olağanüstüdür. Anıtsal yüksek kabartmalar, boğa kültü, duvar resimleri ve tanrıça figürinleri ile heykelciklerden oluşan eşsiz ikonografi hazinesi yerleşmeye haklı ün kazandıran önemli dekorlardır.

Araştırmacı Wirth'ün başını çektiği ve bazı arkeologların da desteklediği hipoteze göre, köy ve kent yerleşmeleri arasındaki farklar, sosyolojik tanımların tersine yapısal özelliklerle açıklanmalıdır. Toplumsal yapıdaki değişimlerle yerleşmelerin mekânsal yapıları arasında doğrudan ilişki olduğunu varsayan bu teoriye göre kentin ölçütleri, "uzmanlaşma, merkezi yönetim, sosyal tabakalaşma ve ticaret"tir.

Çatalhöyük'te bulunan, sapı yılan biçiminde olan ve kemikten yapılmış, çakmaktaşı bir tören hançeri (üstte) ve kemikten yapılmış yaban domuzu başlı sapı olan çakmaktaşından hançer. Bu iki örnek uzmanlık düzeyini yansıtıyor (Mellaart 1988, Hodder 1999)

Köyden kente dönüşümün bir gereği olarak kabul edilen bir diğer temel faktör de yerleşmelerin yönetim işlevinin (merkezi yönetim) olmasıdır. Artan uzmanlaşma, toplumu çalışan ve bu çalışmaları örgütleyen sınıflara bölerek yönetici sınıfın oluşmasına yol açar. Yönetici sınıf (merkezi otorite) hem tarımsal üretimin fazlasını (artı ürünü), hem ticareti, hem de zanaatkârların ürettiği ürünleri kontrol edip bunları toplayıp depolayarak, gerektiğinde de yeniden dağıtımını gerçekleştirerek ekonomik süreci düzenler. Kent kuramlarını ileri süren araştırmacılara göre, iktidarların dinsel nitelikte olduğu ilk hiyerarşik toplumlarda üretimin denetlenmesinin ve ekonomik eylemlerin örgütlenme biçiminin, yani

merkezi otoritenin göstergesi, yerleşmelerdeki tapınak yapılarıdır. Toplumda var olan karmaşık sosyal organizasyon, örgütlü işgücü ve yönetici sınıfa işaret eden ve plan, ebat, inşa tekniği, kullanılan malzeme ve iç buluntu nesnesi açısından yerleşmedeki diğer yapılardan ayrılan kamusal işleve sahip bu yapılara

Yerleşmede, renkli değerli ve yarı değerli taşlar, parlak renkli bakır cevheri ve kurşun gibi çok çeşitli hammaddeyle gerçekleştirilen gelişmiş bir mücevhercilliğin izleri görülüyor. (Sol başta)

(Mellaart 1988).

Boğa başlarının yanı sıra boğa kültünün bir parçası olarak boğa tanrısının simgesi olan boynuzlar kerpiç seki ve platformları süslemek için kullanılmaktaydı.

(Mellaart 1988)

Yerleşmede var olan olağanüstü sembolik sanatın izlerinden bir örnek: Bereket sembolü ana tanrıça doğum yaparken tasvir edilmiş.

(Mellaart 1988)
(www.catalhoyuk.com)

Çatalhöyük'te bugüne dek rastlanmamıştır. 1960'ların başında yerleşmenin kazılarını yöneten arkeolog James Mellaart, kazılan alanın yüzde dörtlük bölümündeki yapılarda bulunan olağanüstü duvar süslemeleri ve küçük heykelciklerden dolayı, tapınaklardan oluşan ve ruhban sınıfa ait mahalleler bulduğunu öne sürmüş, ancak 1993 yılında Ian Hodder yönetimindeki ikinci dönem kazılarında, yerleşmenin tam ters ucunda ortaya çıkarılan iç düzenlemeleri ve Mellaart'ın tapınak olarak yorumladığı yapılarla aynı olan zengin ikonografiye sahip çok sayıda yapı bulunmasıyla bu sav çürütülmüştür. Hodder, yapıların zeminlerinde gerçekleştirdiği analizlerle bunların ev ve mutfak düzenlerinin diğer yapılarla aynı olduğunu ve hiçbir yerleşmede bu denli şaşırtıcı sayıda tapınaktan söz edilemeyeceğini belirterek bu yapıları kişisel ibadethane-

konut (domestik kültler) olarak yorumlamış ve özel bir sınıfla ilişkili olmadıklarını ileri sürmüştür.[5]

Araştırmacılar tarafından önemli bir kent argümanı olarak kabul edilen bir diğer özellik de sosyal tabakalaşmadır. Sosyal ve ekonomik yönden basit ve homojen bir topluluk olan köyün tersine, kentli toplumsal yapı farklı meslek grupları, sosyal ve ekonomik sınıflar ile mezhepler gibi heterojen nitelikteki gruplardan oluşan karmaşık bir sosyal gruptur. Çatalhöyük mimari olarak homojen, fonksiyonlara ayrılmamış bir yerleşim düzenine sahiptir. Mekânsal yapıda yerleşme içi statü alanları ve yapı dokusunda sakinlerinin statülerinde hiyerarşiye işaret eden izler bulunmaz. Yapılar arasında hiçbiri diğerinden daha büyük veya daha zengin değildir. Konutlardaki bu tekdüzelik toplumsal yapıda bir katmanlaşmanın olmadığı izlenimi verir. Toplumsal statüye işaret eden tek yer mezarlar olup, evlerin altında bulunan gömülerdeki armağanlar bir dereceye kadar sosyal farklılığı göstermektedir. Yerleşmedeki bazı erkek gömülerinde, gömü hediyesi olarak obsidyenden yapılmış aletler, çakmaktaşı kama, ok ve mızrak uçları, mermer topuz başları ve kilden damga mühürler; tüm kadın gömülerinde ise obsidyen aynalar, kemik iğne ve tokalar, pişmiş toprak, bakır ve çeşitli taşlardan yapılmış boncuklar ölü hediyesi olarak bırakılmıştır.[6] Bir diğer sosyal imtiyaz göstergesi de duvar resimleriyle ve diğer ritüel nesnelerle süslenmiş olan bazı yapıların tabanlarında, yerleşmedeki diğer yapılardakinden çok daha fazla sayıda gömü bulunmasıdır. Yerleşmedeki yapıların çoğunun tabanlarında birkaç tane veya hiç gömü bulunmazken, ritüel nesne ve duvar resimleriyle süslenmiş yapılardan sadece birkaç tanesinin tabanında çok sayıda gömünün bulunması araştırmacı B.S. Düring tarafından sosyal farklılıkla açıklanmaktadır.[7]

Araştırmacılara göre kentin oluşumundaki bir diğer anahtar rol, uzak mesafeli ticarettir. Çatalhöyük'te uzak mesafeli ticaret artmıştır. Orta Anadolu obsidyen kaynaklarını kontrol eden ve bu ticareti örgütleyen bir merkez olan Suriye, Levant ve Kıbrıs'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya sadece hammadde olarak değil, aynı zamanda bitmiş alet olarak da obsidyen ihraç etmekteydi.[8] Yerleşmenin refahı da geniş ölçekte yürütülen obsidyen ticaretinden kaynaklanmaktaydı.[9] Yerleşmede bulunan Ergani kökenli bakır, Toroslar kökenli çakmaktaşı, Doğu Akdeniz kökenli turkuaz, Gülek Boğazı'ndan gelen kurşun ve Kızıldeniz ve Akdeniz kökenli deniz kabukları, var olan gelişmiş hammadde ithalatının kanıtlarıdır.[10]

Görüldüğü gibi, Çatalhöyük araştırmacılar tarafından ileri sürülen kent sınıflama kriterlerinden sadece uzmanlaşma ve ticaret ölçütüne sahiptir. Çatalhöyük'te ortaya çıkartılan olağanüstü buluntular ile yerleşim alanının genişliği ve barındırdığı nüfus Mellaart'ı Çatalhöyük'ün "Anadolu'nun ve dünyanın en eski kentlerinden biri" olduğunu söylemeye itmiştir.[11] Ona göre, Çatalhöyük kentlere özgü birçok niteliği bünyesinde barındırmaktaydı. Mel-

laart, Çatalhöyük'ün zanaat ürünlerinde tartışmasız bir metropol üslubunun olduğunu belirterek bunun sıradan bir köy yerleşmesinde bulunmasının imkânsız olduğunu ve gelişkin uzmanlık ürünlerinin üretildiği atölyeler, merkezi otoritenin göstergesi ihtişamlı tapınaklar ve sosyal sınıflaşmanın işareti olan yana gelmesinden ibaret olduğunu belirterek, bu tür örgütlü, hiyerarşik bir siyasal ve sosyal yapının Çatalhöyük'te hiç olmadığını ve sınırlı derecede bir sosyal karmaşıklığın olduğunu söyler.[13] Yerleşmenin şaşırtıcı nüfus yoğunluğu ile ilgili olarak da, "köy kavramını mantıksal boyutların ötesine taşıyan yerleşterli görünüyor. Yani her aile özerk bir şekilde kendi üretiminden sorumlu. Kimse bir diğeri üzerinde söz sahibi değil, merkezi idare ve sosyal role sahip bir elit sınıf yok. Bu haliyle Çatalhöyük sosyal, ideolojik ve mekânsal anlamda farklılaşmamış bir toplumsal yapı sunuyor.[14] Kaynakların tüm topluma eşit dağıtıldı-

Çatalhöyük'te bazı eşyaların lüks olmaları, bunların sıradan ev içi üretimden kaynaklanmasının mümkün olmadığını, yapımlarının uzman zanaatkârlar tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Sembolik/simgesel sanatın izleri ise olağanüstüdür: Anıtsal yüksek kabartmalar, boğa kültü, duvar resimleri ve tanrıça figürinleri ile heykelciklerden oluşan eşsiz ikonografi hazinesi yerleşmeye ün kazandıran dekorlardır.

sosyo-ekonomik yönden üst sınıf konutlarının ise, henüz çok küçük bir bölümü ortaya çıkarılan yerleşmenin kazılmayan bölümlerinde olduğunu ileri sürer.[12] Oysa Hodder Çatalhöyük'ün oldukça geniş etki alanına sahip büyük çaplı bir ticaret ağının içinde yer aldığını ve teknik yeterlilik ve gelişkin uzmanlaşma düzeyine sahip olmakla birlikte yerleşmenin sosyal dokusunun hiyerarşik düzenden çok, birbirlerine az çok benzeyen aile ocaklarının yan me" tabirini kullanır. Çatalhöyük'ün eski ününe biraz gölge düşüren bu yeni resim, peki bu nasıl bir toplum yapısıdır, sorusunu akla getirir.

Çatalhöyük sakinleri farklı bir sosyo-politik ve ekonomik yapıya sahip. Kaynaklar toplanarak yerleşmeye getiriliyor ve ev içi üretim çerçevesinde değerlendiriliyor. Kaynakların depolanma işlemi de ev içi ünitelerde gerçekleştiriliyor. Her ev, üretim ve zanaat açısından kendine yeği, her ailenin bu kaynağa ulaşmada eşit olduğu, kendi ihtiyacını ürettiği ve yöneticisi olmayan bu eşitlikçi sosyal yapı bugünkü herhangi bir toplum tipinden oldukça farklıdır. Tüm bunlar, Çatalhöyük'ü günümüz terminolojisi ile köy, kasaba veya kent diye sınıflandırma çabasının yanlış olduğunu ve onu kendi içinde tanımlamak gerekliliğini ortaya koyarak,[15] bu haliyle özel öneme sahip, tümüyle özgün bir yerleşme birimi olduğunu gösteriyor.

DİPNOTLAR

1 Rusen Keleş, *R. Kentleşme Politikası*, 1993, İstanbul, s. 67.

2 Robert McC. Adams, "Factors Influencing the Rise of Civilization in the Alluvium: Illustrated by Mesopotamia", City Invincible. A Symposium on Urbanization and Cultural Development in the Near East, (ed). R. McC. Adams, 1960, Chicago, 38, Robert McC. Adams, "Early Civilizations, Subsistence and Environment", City Invincible, A Symposium on Urbanization and Cultural Development in the Near East, (ed). R. McC. Adams, 1960a, Chicago, s. 278; Robert McC. Adams, The Evolution of Urban Society, 1965, Chicago, s. 79; Elizabeth M. Brumfiel, Timoty K. Earle, "Specialization, Exchange and Complex Societies: An Introduction", Specialisation, Exchange and Complex Societies, (eds). E. M. Brumfiel, T. K. Earle, 1990, Cambridge, s. 7; Timoty K. Earle, "Specialization and the Production of Wealth: Hawaiian Chiefdoms and the Inka Empire", Specialization, Exchange and Complex Societies, (eds). E. M. Brumfiel, T. K. Earle, 1990, Cambridge, s. 66; Ze'ev Herzog, Archaeology of the City. Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications, 1997, Jerusalem, s. 4; Linda Manzanilla, "The Beginning of Urban Society and the Formation of the State: Temple and Palace as Basic Indicator", Studies in the Neolithic and Urban Revolutions. The Gordon Colloqium, (ed). L. Manzanilla, 1987, Oxford, s. 271-278; Linda Manzanilla, "Early Urban Societies. Changes and Perspectives", Emergence and Change in Early Urban Societies, (ed). L. Manzanilla, 1997, New York, s. 5-6; Lewis Mumford, The City in History its Origins, Its Transformations and Its Prospects, 1961, New York, s. 45, 95; Gideon Sjoberg, "Theory and Research in Urban Sociology", Study of Urbanization, (ed) P. M. Hauser, L. F. Schore, 1965, Washington, s. 79.

3 Ilhan Tekeli, "Kentleşme", *Ezacibaşı Sanat Ansiklopedisi* 2, s. 993.

4 James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 78; Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 1997, İstanbul, s. 30-31.

5 Ian Hodder, "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (ed) Yıldız Sey, 1996, İstanbul, s. 45; Ian Hodder, "Renewed Work at Çatalhöyük", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, 1999, İstanbul, s. 157

6 James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 80

7 B. S. Düring, "Social Dimensions in the Architecture of Neolithic Çatalhöyük", *Anatolian Studies* 51, 2001, s. 10-11.

8 James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 78; C. L. Redman, *The Rise of Civilization*, 1978, San Francisco, s. 184; Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 1997, İstanbul, s. 27

9 James Mellaart, "A Neolithic City in Turkey", *Scientific American* 210/4, 1964, s. 101; James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 78, Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, 2005, İstanbul, s. 15.

10 James Mellaart, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, 1988, İstanbul, s. 78

11 Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalman, Dominique Valbella, *Kentlerin Doğuşu*, 1990, İstanbul, s. 27.

12 James Mellaart, "Early Urban Communities in the Near East, C. 9000-3400 BC". The Origins of Civilisation. Wolfson College Lectures, (ed). P. R. S Moorey, 1979, Oxford, s. 27; James Mellaart, "Dünya Tarihöncesinin Eşi Olmayan Eserleri Çatalhöyük'ün Kazılmayan Katlarında Duruyor: James Mellaart'la Söyleşi", Arkeoloji ve Sanat 42-45, 1989, 14-21; Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalman, Dominique Valbella, Kentlerin Doğuşu, 1990, İstanbul, s. 34.

13 Ian Hodder, "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (ed). Yıldız Sey, 1996, İstanbul, s. 45; Ian Hodder, "Renewed Work at Çatalhöyük", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, 1999, İstanbul, s. 158, Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, 2005, İstanbul, s. 18.

14 Ian Hodder, "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (ed). Yıldız Sey, 1996, İstanbul, s. 45; Ian Hodder, "Renewed Work at Çatalhöyük", *Neolithic in Turkey*, (eds). Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, 1999, İstanbul, s. 157.

15 Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, 2005, İstanbul, s. 17.

1904 RUS-JAPON HARBİ VE

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE JAPON İMAJI

DOÇ. DR. KAORİ KOMATSU

İslamcılara göre Japonlar, kendileri gibi Hıristiyan dünyasının dışında kalan insanlardır ve İslam ahlakına benzeyen örf ve adetlerini muhafaza ederek çağdaşlaşmayı başarmışlardır. Bir anlamda Japon örneği, kalkınma için fazla Batılılaşmaya gerek olmadığını ispat etmiştir. Milliyetçilerin Japon hayranlığının da sebepleri vardır: Japonlar da Asya kökenli bir millettir, Batı'dan çok şey öğrenmelerine rağmen milli ruhlarını kaybetmemişlerdir ve vatanperverdirler. Her ne kadar çağdaş Japon toplumu söz konusu imajdan mesafe almışsa da, Japon modeli Türkleri teşvik için sıklıkla kullanılmaktadır.

"Muzaffer Japonya"yı simgeleyen bir çizim.

Charles B. Doleac koleksiyonu.

Küçük bir Asya ülkesi olan Japonya'nın koskoca Rus İmparatorluğu'nu yenmesinin, emperyalist Batılı devletlerin sömürgesi olan ya da sömürgeleşmekten korkan dünya Müslümanlarına moral verici bir olay olduğu bilinen bir olgudur. Onlar, kendileri gibi ne Batılı ne de Hıristiyan olan Japonların kazandığı büyük zaferi coşkuyla alkışlıyor ve sempati duyuyorlardı. Asya ve Afrika'da emperyalizme karşı hareketler yükseliyordu. Öte yandan, Türkler için Rusya'nın yenilgisinin özel bir manası vardı. 18. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın güneye doğru yayılma politikasının tehdidi altındaydı. Son iki asırdır tekrarlanan savaşlar sonucunda artık Rusya, Osmanlıların can düşmanı sayılmaktaydı.

Bu makalemin konusu, Rus-Japon Harbi'nden sonra yaratılmış olan Türklerin "Japon İmajı" olacak. Savaştan sonra İstanbul'da neşr olunan bazı kitapları ele alarak zamanın Türk aydınlarının kaleminden çıkmış olan Japon ve Japonya imajının nasıl bir şey olduğunu ve bu imajın Türkler için bugüne kadar fazla değişmeden kalmasının sebebini aydınlatmaya çalışacağız.

Rus-Japon Harbi'nin etkileri hakkında çok sayıda yazı vardır. Mesela Prof. Dr. Enver Ziya Karal, "1904'de Japonya'nın Rusya'ya galibiyeti, İslâm âleminde misli görülmemiş bir tepki yaratıyor. Müslümanlar, Japon zaferinde şarklı bir halkın garbe muzaffer olabileceği örneğini gördükten başka, putperest olan Japonların Islâmiyete girebileceğini de hayal etmiye başlıyorlar,"[1] diyor.

Bernard Lewis'in değerlendirmesi ise şöyle: "Rus-Japon Savaşının sonucu, Türkiye'ye ve İslam dünyasına fevkalade büyük bir etki yaptı. Müslümanlar, Japonların galibiyetinden 'doğuluların batılılara karşı zafer kazanma imkanını' gördükten sonra gözlerini bu zaferin nedenine çevirdiler."[2] "1908'e gelindiği zaman Türkiye'de devrimcileri cesaretlendirecek pek çok şey vardı. Uzak Doğuda doğulu fakat meşruti bir Japonya bir kaç yıl önce Avrupalı fakat istibdadla yönetilen bir Rusya'yı yenmişti."[3]

Gerçekten de, Türkiye'de Japonya örneği üzerinden bir modernleşme hareketi meydana gelmiştir. Feroz Ahmad'a göre; "Jön Türkler kendilerini Orta Doğu'nun Japonya'sı olarak görmüş, ve modernleşme için Avrupalı uzmanların yerine Japon uzmanlarının getirilmesini düşünmüşlerdi."[4]

Rus-Japon Harbi'nden sonra halkın Japonya'ya ve Japonlara karşı ilgisi yükselince, İstanbul'da bazı dikkat çekici eserler neşr olundu. Bunlar-

dan birkaç tanesine göz atalım. Pertev Paşa'nın *Rus Japon Harbinden Alınan Maddi, Manevi Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyet leri*'nden[5] başlayalım.

Pertev Paşa (Demirhan) (1871-1964), 1871'de İstanbul'da doğdu. Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Almanya'da okudu. Osmanlı ordusunda genel kurmay başkanlığına kadar yükseldi. Cumhuriyet'ten sonra ise milletvekili oldu. Rus-Japon Harbi sırasında Port Arthur ve Mokden savaşlarında gözlemci olarak bulundu. Memleketine döndükten sonra rapor olarak yazmış olduğu yukarıda adı geçen kitapların başka; *Hayatımın Hatıraları. Rus-Japon Harbi 1904-1905, İstanbuldan Ayrılışından Port Arthur Muhasarasına Kadar* (İstanbul, 1943), *Japonların Asıl Kuvveti, Japonya Niçin ve Nasıl Yükseldi?* (İstanbul, 1937, 2. baskı 1942) gibi kitapları da vardır.

Burada ele alınacak olan *Rus Japon Harbinden Alınan Maddi, Manevi Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyetleri* adlı eseri, savaş meydanında edindiği bilgilerden faydalanarak savaş taktiği ve teknolojisini ve Japon milletinin moral üstünlüğünü anlattığı kitaptır. Şimdi kitabın Japonlara ilişkin bazı cümlelerini aktaracağız.

"Japon emeli nedir? Bu emel vatanı herşeyden mukaddes tutmak, vatan için seve seve, sevine sevine feda-yı can etmektir.[6]

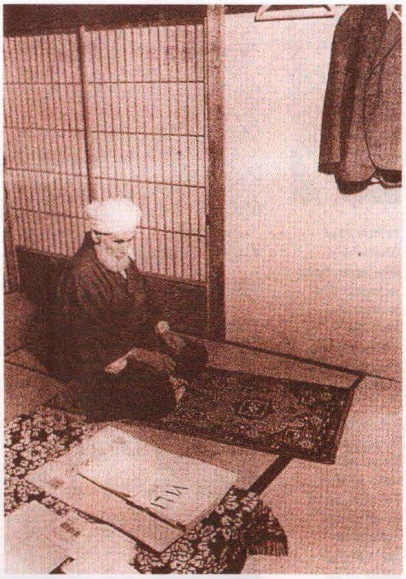
Temkin ve vakar, tekmil Japon milletinin en büyük mezayasından biridir.[7]

Japonlar milliyetleriyle en ziyade iftihar eden akvamdan biridir. Hangi tabakaya mensup olursa olsun bir Japonyalı, mesela tahsil-i ilim ve ma'rifet için memleketinden çıkarak Avrupa ve Amerika'da seyahat ettikten sonra tekrar vatanına avdet ettiği zaman eskiden daha şedid bir hiss-i milliyetle mütehassis bulunur ve memleketine eskisinden ziyade bir mahbetle merbut kalır, Avrupa'nın, Amerika'nın yalnız kendisince istifadeli şeylerini edinip getirir, medeniyet namı altındaki bir çok muzır ve lüzümsuz şeylerine itibar etmez.[8]

Japon milletinin mezaya-yı fevkalâdesinden biri de 'vazife hissi'dir. Vazife herşeyden mukaddes ad olunur. Hükümdara, vatana, millete muhabbet ve irtibat ile 'büyük kalplilik ve fedakârlık'meziyetlerini en ziyade 'vazife hissi' tevlid eder.[9]

Kuvva-yı maneviyenin sarsılmaktan vikayesi için 'ahlâk'ın metin ve sağlam olması şarttır. Metanet-i ahlâk kalbe, rüha, fikre kuvvet ve celâdet bahş eder. Milletler daima ahlâk sayesinde taali etmişler, ahlâksızlık saikasıyla hufre-i inkıraza gitmişlerdir. Buna tamamıyla kani olan Japonlar milletin ahlâkını bozulmaktan vikaye etmeğe her şeyden ziyade chemmiyet verirler.[10]

Terbiye-i m'aneviyelerine 'Buşido'nun ahkam-ı esasiyesine göre fevkalâde dikkat edilen Japon çocuklarının terbiye-i maddiyeleri de büyük bir himmetle ve hep vatanın muhafaza ve müdafaası nokta-i nazarından ikmâl olunur. (...) Biz de Japonlar gibi çocuklarımıza 'hissi vatanperveri'yi ve 'fikr-i askeri'yi tâ mekâtib-i ibtidaiyeden itibaren telkin eder ve sonra onları orduda hükümdar, vatan ve millet için her an feda-yı cana hazır bir kahraman suretinde yetiştirirsek 'Osmanlı ordusu' cenab-ı haktan başka artık dünyada kimseden korkmaz.[11]

Abdürreşid İbrahim'in 1930'lu yıllarda Japonya'daki İslamcı yayınlarda kullanılan bir fotoğrafı.

Toplumsal Tarih Arşivi

Prof. Dr. Enver Ziya Karal: "1904'de Japonya'nın Rusya'ya galibiyeti, İslâm âleminde misli görülmemiş bir tepki yaratıyor. Müslümanlar, Japon zaferinde şarklı bir halkın garbe muzaffer olabileceği örneğini gördükten başka, putperest olan Japonların İslâmiyete girebileceğini de hayal etmiye başlıyorlar. Abdülhamid II bu fırsatı kaçırmak istemiyor. Japon İmparatoru'na Ertuğrul gemisi ile bir heyet göndermeye kalkışıyor."

intibahi nokta-i nazarından yakında daha pek çok vekayi-yi nâ kehani ile âlemi hayrette bırakacaktır. Japon muzafferiyetlerinin Çin'deki intibahe, İran'daki galeyane, Hindistan ve Mısır'daki heycana fevkalâde tesiri olduğu gibi dolayısıyla hürriyet ve meşrutiyetimizin tulûnda da tesiri olmuştur. Japonlar bugün nasıl ah-

2. Japonlar sakin ve tahammüllü bir millettir.
3. Namsulu insanlardır. "Buşido" (Samurailik) ruhu günlük hayatta bile kendini belli eder.
4. Vazifelerine sadıktırlar.
5. Japonlar milli ahlakın muhafazasını her şeyden önde tutarlar.
6. Eğitime çok önem verirler.

1937'de yayınlanan *Japonların Asıl Kuvveti*'nin 1942'de çıkan 2. baskısından bazı örneklerini verelim. Kitap, 5 bölümden ibarettir. 1. Japon tarihine bir bakış, 2. Meyci devri, 3. Büyük harpten sonra Japonya, 4. Şimdiki Cihan harbinde Japonya, 5. Türk gençliğine birkaç söz. Paşa bu eserini, Türk gençlerine modernleş-

Pertev Paşa (Demirhan) Rus-Japon Harbi sırasında Port Arthur ve Mokden savaşlarında gözlemci olarak bulundu.

1905'teki Tsushima Savaşı'ndan önce Amiral Togo'yu Japon savaş gemisi Mikasa'nın güvertesinde gösteren bir tablo.

http://en.wikipedia.org/wiki/Russo-Japanese_War

"Rus-Japon Savaşının sonucu, Türkiye'ye ve İslam dünyasına fevkalade büyük bir etki yaptı. Müslümanlar gözlerini bu zaferin nedenine çevirdiler." "1908'e gelindiği zaman Türkiye'de devrimcileri cesaretlendirecek pek çok şey vardı. Uzak Doğuda doğulu fakat meşrutî bir Japonya bir kaç yıl önce Avrupalı fakat istibdadla yönetilen bir Rusya'yı yenmişti."

lâk ve meziyat-ı maneviyeleriyle cihangirliğine doğru yol almışlarsa, vaktiyle biz Osmanlılar da ancak ahlâk ve meziyat-ı maneviyemiz sayesinde zaferden zafere yürümüş, bütün dünyayı kendimize hayran etmişidik. (...) Sevgili vatanımızı dahili tehlikelerden kurtararak mes'ud eylemek istersek her şeyden evvel ahlâk ve meziyat-ı maneviyeye ehemmiyet vermeli. (...) Bir kaç sene evvel 'şark-ı aksa'da doğan güneş pek yakında biz de dahi aynı parlakla doğar."[12]

Pertev Paşa'nın Japon imajı şöyle özetlenebilir.

1. Japonlar cesur insanlardır, gerektiğinde kutsal bildikleri değerler uğruna ölürler. Fevkalâde vatanperverdirler.

Pertev Paşa sadece Japonları takdir etmekle kalmaz, o dönemindeki devlet adamlarını ve komutanları eleştirir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, yani Cumhuriyet döneminde de onun Japon hayranlığı devam eder. Bu dönemde yukarıda adı geçen iki eseri basılır. Birisi Rus-Japon Harbi anıları, diğeri ise Japonya'dan alınan dersler hakkındadır. Fakat o zaman Japonya, eski Japonya değildir. Artık Asya'nın küçük ülkesi olmaktan çıkmış, büyük devletler arasında yer almaktadır. Eskiden Asyalı olan -Hıristiyan olmayan kardeş ülke- bütün Müslümanlar tarafından hayranlıkla izlenen, galibiyetine alkış tutulan Japonya, şimdi Asya topraklarındaki çıkarları için Batılı devletlerle rekabet etmektedir. Pertev Paşa'nın Japon sempatisi bu dönemde de değişmez.

me konusunda Japon örneğini tanıtmak maksadıyla kaleme almıştır.

"Japon milleti eski meziyetlerini, benim otuz altı sene kadar evvel Rus-Japon harbinde şahidi olduğum manevi kıymetlerini tamamile muhafaza etmektedir. Bir millette manevî kuvvetlerin sarsılmaktan vikayesi için 'ahlâk'ın metin ve sağlam olması lâzımdır. 'Ahlâk'ın sağlamlığı ve yüksekliği kalbe, ruha, fikre kuvvet verir.

Milletler daima ahlâk sayesinde yükselmişler, ahlâksızlık saikasile alçalmış ve inkıraz bulmuşlardır. Buna tamamile kanaat getirdikleri içindir ki Japonlar milletin ahlâkını bozulmaktan vikaye etmeğe hâlâ her şeyden ziyade ehemmiyet vermektedirler."[13]

Pertev Paşa bizzat ta Uzak Doğu'ya kadar gidip kendi gördüklerini yazmış olan ilk Osmanlı aydınlarındandır. Onun dışında bir şahıs daha vardır ki, o da Tatar ulemasından Abdürreşid İbrahim'dir (1857-1944). Pertev Paşa Japonya'ya umumiyetle askeri gözle bakmıştır, Abdürreşid İbrahim ise, Japonya ve Japonları daha geniş bir açıdan ele alır. Onun tek özelliği ulemadan olması değildi, aynı zamanda Panislamcı bir politikacı ve gazeteci idi.

Abdürreşid İbrahim, 1857'de batı Sibirya'daki Tobolsk'ta doğdu. Yerli medreseden sonra Medine'de okudu. 1892-94'te Ufa'da kadılık görevinde bulundu. 1887'de İstanbul'a geldi. Rusya Müslümanlarının istiklali yolunda propaganda amacıyla bazı broşürler yayınladı. 1905 Rus ihtilalinden sonra Türkistan, Sibirya, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan ve Arabistan'ı kapsayan büyük bir seyahate çıktı. Dönüşte, aşağıda ele alınacak olan seyahatnameyi yazdı. İbrahim, Japonya'da bulunduğu sırada Japonları İslamiyete davet ediyor, Batı emperyalizmine karşı Japon milliyetçilerle işbirliği yapma imkânını araştırıyordu. Onun bu tutumunda Rus-Japon Harbi'nin tesiri olduğu muhakkaktır. Şimdi gelelim söz konusu kitabın tanıtımına.

Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet adlı 610 sayfalık bu dev eser, 1910 tarihinde İstanbul'da neşr olundu. İbrahim Japonya'dan çok etkilenmiştir: Tabiat, insan, yaşam, örf ve âdet, kültür, siyaset, hukuk, eğitim, sanayi gibi unsurları kitapta bulabiliriz. Burada özellikle onun Japon imajını gösteren bazı cümlelerini seçerek okuyucumuza sunuyoruz.

"Japon milleti tab'an İslâm'a yakın bir millettir. Kavaid-i İslâmiye'den olan pek çok ahlâk-ı hamide Japonlar'da fıtreten mevcuttur. Nezafet, hayâ, sadakat Japonlar'da âdeta tabiat olmuştur.[14]

Japonlar'da umumiyetle tahsil kendi lisanlarındadır. Kütüb-i fenniye tamamen kendi lisanlarında telif olunmuştur. Japonlar mekteplerine doğrudan doğruya ecnebi lisanlarından tercüme olunmuş kitapları kabul etmezlermiş, mektepler için esasen kendi lisanlarında bir mektep kitapları telif ettirmişler.[15]

Asıl Japonlar'a muharebeyi kazandıran yalnız ilim ve maarif olmayıp, 'Japonlar'ın hissiyat-ı milliye ve gayret-i tabiiyeleri imiş.'[16]

Bugün Japonlar umumiyetle okuryazar bir millettir. Fünun-u cedideyi tamamıyla kabul etmişlerdir. Hal-i hâzırdan daha yükseltmek fikride umum Japonlar'ın âmâl-i milliyeleridir."[17]

Abdürreşid İbrahim'in Japon imajını özetlemeye çalışalım:

1. Japon milleti doğuştan gayet sağlam ve dayanıklı bir millettir.
2. Japonlar temiz ve dürüst insanlardır,
3. Japonlar eğitime çok önem veriyorlar.
4. Japonlar Batı medeniyetini kabul etmekle beraber milli hislerini muhafaza etmişler. Onların hızlı ilerlemesinin en büyük sebebi de budur.

İbrahim, Japonların Islamiyeti kabul etmesini ve bütün Müslümanlarla birlikte Batılı emperyalizme karşı mücadele etmesini istiyor.

"Ben birçok cihetten Japonların İslâmiyet ile müşerref olmalarına kesb-i kanaat etmişimdir. Evvelâ, Japonlar'ın ahlâk-ı âdat ve usûl-i maişetleri tamamıyla âdat-ı İslâmiye ve ahlâk-ı hasene-i Muhammediye ile münasip olup esasen hiç fark olunamaz derecededir. (...) Saniyen Japonlar'ın ahlâk-ı milliyeleri yegâne sermayeleridir, umumiyetle Japonlar ahlâk-ı milliyeleriyle iftihar ederler ve bunun muhafazası uğrunda her nevi fedakârlığı gözlerine aldırmışlardır. (...) Bundan maada Japonlar'a siyaseten dahi İslâmiyet'i kabul etmekte pek büyük me-

Rus siperlerinde bir ateşkes anı.

http://en.wikipedia.org/wiki/Russo-Japanese_War

Pertev Paşa: "Japon emeli nedir? Bu emel vatanı herşeyden mukaddes tutmak, vatan için seve seve, sevine sevine feda-yı can etmektir. Temkin ve vakar, tekmil Japon milletinin en büyük mezayasından biridir. Japonlar milliyetleriyle en ziyade iftihar eden akvamdan biridir."

ABD Başkanı Roosevelt, iki hasmı barış konferans için Portsmouth, New Hampshire'de bir araya getirdi.

http://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Portsmouth

Abdürreşid İbrahim: "Japon milleti tab'an İslâm'a yakın bir millettir. Kavaid-i İslâmiye'den olan pek çok ahlâk-ı hamide Japonlar'da fıtreten mevcuttur. Nezafet, hayâ, sadakat Japonlar'da âdeta tabiat olmuştur. Japonlar'da umumiyetle tahsil kendi lisanlarındadır. Kütüb-i fenniye tamamen kendi lisanlarında telif olunmuştur. Japonlar mekteplerine doğrudan doğruya ecnebi lisanlarından tercüme olunmuş kitapları kabul etmezlermiş."

nafi mahuzdur. Japonlar Islâmiyet'i kabul ederlerse hiç şüphesiz Çin'de olan müslümanlar Japon emtiası için hazır bir pazardır. Mançurya'da memleketin nasfı müslümandır. Japonlar Islâmiyet'i kabul ettikleri gibi belâ sell-i seyf buralarını istila edecekler, Bahr-i Muhit-i Hindî cezireleri Japonların âmâl-i siyasiyelerine bütün mevcudiyetiyle muvafık olur. Zira yirmi milyon ehl-i İslâm, ufacık Flemenkler elinde bulunuyor. Bu müslümanlar Japonların kucağına atılmak için her zaman hazırdır. Ve Flemenklerin zulmünden kurtulmak için yegâne bir çare var ise o da Japonlara iltica etmektir. (...) Eğer böyle bir meslek-i siyasî takip olunmazsa Japonlar için din meselesi bir ehemmiyeti hâiz olamaz, zira Japonları maneviyata ikna etmek hiç bir vakit kâbil olamayacağı cüz'i mülahaza ile de zâhirdir. (...) Evet ibtida-i emirde yalnız nâmı bizim için kâfidir, yalnız sureten biz İslâmiyet'i kabul ettik derlerse, umum müslümanların Avrupa mahafil-i siyasiyesinde mevkileri bütün bütün tebeddül eder.[18]

Japonların hayatı, umum ehl-i şark'ın hayatı demektir, Japonların terakki ve taallileri bütün şark âleminin matlubi olup her şarklı bugün kendi hayatını Japonlar'ın hayatında biliyor. Hususen bizim müslümanlar bu itikattadır."[19]

Rus-Japon Harbi'nden sonra ortaya çıkan Japon hayranları arasında Satıf Bey de vardı. O Türk halkına, "Japon modernizmini" doğru bir biçimde ifade etmiştir. 2 Mayıs 1913'te İstanbul'daki Şark Tiyatrosu'nda verdiği konferansta, Tanzimat ile Japonya'nın Meiji Devrimi'ni mukayese ederek, "Japonlardan örnek alacağız," diyordu. Japon tarihini, özellikle Meiji Devrimi'nde yapılmış olan çağdaşlaşma ve Batılılaşmaya yönelik ıslahatları anlattıktan sonra, Japonların kazandığı büyük başarıların sırrını çözmeye çalışmıştı. Bu konuşma sonradan broşür halinde basıldı. Bu eserin adı, *Japonya ve Japonlar, Japonların Seciyeleri, Suret-i Terakkileri*'dir.[20] Bu broşürden bazı bölümleri ele alalım.

"'Avrupalı' ailesi haricinde kalan eski millet ve devletler, Avrupalılarla temas ve müsademe ettikçe zayflamış, küçülmüş, ezilmiştir. (...) Bu umumi kanuna bir istisna teşkil etmek şerefi – Avrupa ile temas ve müsademe neticesinde ezilmedikten başka kuvvetlenmek saadeti – şimdiye kadar, yalnız bir devlete nasip olmuştur; bu millet Japon milleti, bu devlet Japon devletidir. Bugün Japonlar, dünyanın en büyük devletleri arasında ehemmiyetli bir

mevkı tutuyorlar, en büyük milletler derecesinde bir kuvvet ve medeniyete sahip bulunuyorlar. (...) Şimdi dünyanın her tarafında, Japonlar 'süratle terakkinin en mucizeli bir timsali' makamında telâkki edilıyorlar. (...) Bizim gibi, terakkı yolunda çok geri kalmış olan, artık büyük bir süratle ilerlemek mecburiyetinde bulunan milletler için Japonlar, en büyük ehemmiyetle tetkik edilmek lazım gelen nümunelerdendir.[21]

Japonlar, pek mütecanis bir millettir. (...) Japonlar uzun asırlardan beri 'vatan ve kan' değiştirmemiş – muhâceret ve ihtilât etmemiş – oldukları için, bittabi, yaşadıkları memleketin şeraitinden pek çok müteesir olmuşlardır. Onun için 'Japon milleti' ile 'Japon memleketi' arasında – 'Japonlar' ile 'Japonya' arasında – pek şiddetli bir irtibat ve tevafuk görülmektedir.[22]

Böyle zelzeleli, kasırgalı, ve volkanî topraklı bir memlekette bu kadar insanların bu derecede kalabalık olarak yaşabilmesi tabiidir ki ancak çok çalışkan olması ile kâbil olabilir. Filvaki öyledir: çalışkanlık, Japonlarda bir sıffat-ı esasiyedir.[23]

Japonların terakki için takip ettiği 'hatt-ı hareket' gayet açık ve düzdür: Japonlar terakkı için Avrupalılar ile Amerikalıları taklit ettiler; (...) Japonlar, otuz sene içinde bir 'kurun-i vusta milleti' halinden çıkarak tam bir 'asr-ı hazır milleti' haline getiren bu hatt-ı hareket, bizim için pek kıymetli bir ders-i ibrettir.

Biz de – Japonlar gibi – asırlarca müddet Avurupa medeniyetine bigâne kaldık; biz de – Japonlar gibi – o medeniyeti 'iktibas ve temsil ihtiyacı'nı takdir etmeğe ancak Avrupalılardan çok uzaklaştıktan sonra başladık. (...)

Biz bu manevi tecerrüdden çıkmağa, Avrupa'nın terakkiyatından hisse almağa Japonlardan otuz sene evvel karar verdik: Mikadо'nun yeminli beyânnâmesinden otuz sene evvel Tanzimat-ı Hayriye Fermanı'nı neşr ettik. Böyle olduğu halde el'ân Japonlar gibi terakki edemedik."[24]

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşıldığı gibi, Satıf Bey'in Japon imajı da Pertev Paşa ve İbrahim'inkinden çok farklı değildir. Satıf Bey, Japonya'daki çağdaşlaşma hareketlerinin Osmanlı'dan daha sonra başlamasına rağmen çok kısa zamanda hedefine ulaşmasının başlıca sebebini Japonların çalışkanlığında bulmuştur. Meselenin, milli hissiyatın muhafazası tarafına takılmadan, "'Hakikaten terakki' için nasıl bir hatt-ı hareket takip etmekliğimiz lazım olduğunu, bize 'Japon terakkiyatı tarihi' büyük bir vuzuh ile gösteriyor: Avrupa medeniyetini iktibas ve temsile çalışmak, umran ve irfana muteallik icraât ve ıslahata büyük bir ehemmiyet vermek, ve bu hususlarda fikır takip ve fa'âliyet göstermek,"[25] diye harekete geçip çaba göstermenin önemini vurgulamaktadır.

Türklerin Japon modelini örnek alarak çağdaşlaşmayı gerçekleştirme fikri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra, hatta II. Dünya Savaşı'ndan sonra bile, yani hâlâ devam etmektedir. Pertev Paşa'nın, *Japonların Aalî Kuvveti, Japonya Niçin ve Nasıl Yükseldi?*,[26] M.H. Akansel'in *Japon Mucizesi ve Bundan Bizim için Alınacak Dersler*[27] ve İsmet Bozdağ'ın *İşte Japon Modeli*[28] adlı kitapları bunun örneklerindendir. Makalemin sonunda, Rus-Japon Savaşı'ndan bu yana, 100 seneden beri fazla değişmeden sürmekte olan Türklerin Japon imajının nasıl bir şey olduğu ve neden bu kadar uzun zaman devam ettiği konusundaki fikrimi kısaca açıklayacağım.

Türklerin artık klişeleşmiş olan Japon imajı şöyle özetlebilir.

1. Eğitime çok önem veriyorlar.
2. Çalışkan, temiz ve dürüst insanlardır.
3. Milli ruhlarını muhafaza ediyorlar.

Eğitim, çağdaşlaşma teşebbüsünü başarıya götüren şartlardan biri olup, "vatanperverliği" de derinleştiren bir unsurdur. İkinci madde, İslamiyetin insana gösterdiği faziletleri yerine getiren bir milletin dünyada bir numaraya yükselceğini ifade ediyor. Üçüncü madde ise Japonya'nın, Batı'nın teknoloji ve sistemlerini kabul etmesine rağmen örf ve âdetlerini, kültür özelliklerini kaybetmediğini göstermektedir.

İslamcılara göre Japonlar, kendileri gibi Hıristiyan dünyasının dışında kalan insanlardır ve İslam ahlakına benzeyen örf ve âdetlerini muhafaza ederek çağdaşlaşmayı başardılar. Başka bir değişle, Japon örneği, kalkınma için fazla Batılılaşmaya gerek olmadığını ispat etmiştir. Milliyetçilerin Japon hayranlığının da sebepleri vardır; Japonlar da Asya kökenli bir millettir. Batı'dan çok şey öğrenmelerine rağmen millî ruhlarını kaybetmemişlerdir ve vatanperverdirler. Her ne kadar çağdaş Japon toplumu söz konusu imajdan mesafe almışsa da, Japon modeli Türkleri teşvik için sıklıkla kullanılmaktadır.

KAORİ KOMATSU
TÜRKOLOG, TSUKUBA ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

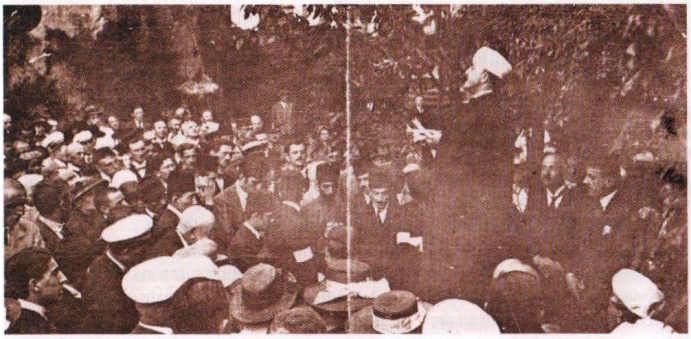
1 E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt 8, Ankara, 1962, s. 547
2 B. Lewis, *The Middle East and the West* Bloomington, 1964, s. 55.
3 B. Lewis (çev. Metin Kıratlı), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2. baskı, Ankara, 1984, s. 204.
4 Feroz Ahmad, *The Young Turks*, Oxford, 1969, s. 23.
5 İstanbul, 1913, 140 sayfa.
6 Pertev Paşa, *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddî, Manevî Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyetleri*, İstanbul, 1913, s. 3-4.
7 *Aşe*, s. 88.
8 *Aşe*, s. 93.
9 *Aşe*, s. 117-118.
10 *Aşe*, s. 127.
11 *Aşe*, s. 130-133.
12 *Aşe*, s. 137-140.
13 Pertev Paşa, *Japonların Aalî Kuvveti*, s. 79
14 Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet*, cilt 1, İstanbul, H. 1328, s. 273-274
15 *Aşe*, s. 220
16 *Aşe*, s. 382.
17 *Age*, s. 452
18 Abdürreşid İbrahim, *aşe*, s. 454-456
19 *Aşe*, s. 381-382.
20 Kader Matbaası, Dersaadet, 1329
21 Satıl Bey, *aşe*, s. 3-4
22 *Aşe*, s. 5-6.
23 *Aşe*, s. 10.
24 *Aşe*, s. 34-36.
25 *Age*, s.
26 Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1937, 1942 (2. baskı)
27 Halk Basımevi, İstanbul, 1943.
28 Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.

BUDAPEŞTE'DE BİR TÜRK İMAM

ABDÜLLÂTİF EFENDİ'NİN HAYATI

YRD. DOÇ. DR. NİZAM ÖNEN

Abdüllâtif Efendi bir din adamı olmasına rağmen milliyetçi düşünceyle de yakından temas etmiş; hatta Pantürkist düşünce ile iştigal etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine damgasını vuran aydınların ideolojik arayışından nasibini almıştır. Yine, ondan binlerce kilometre uzakta da olsa Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte milliyetçi düşünceleri ve dine ait fikirleri Anadolu'nun yaşadığı dönüşüme bağlı olarak etkilenmiş, değişip dönüşmüş, Cumhuriyet'e uyumlu hale gelmiştir.

Abdüllâtif Efendi, Peşte'de Gülbaba Türbesi'nde yapılan Türk Macar Kardeşlik Mitingi'nde konuşma yor.

Toplumsal Tarih'in Ocak 2005 tarihli sayısında Aykut Kansu, "Yaptığımız araştırmalar bazen karşımıza çıkan tesadüflerin ürünü" ifadesini kullanmaktadır. Üzerine yoğunlaştığımız bir konuyu araştırırken dikkatimizi çeken isimleri, olguları, olayları bir kenara ayırıp daha sonrasında inceleme isteği herhalde pek çok araştırmacının başına gelmiştir. Ma- ise ve Türk Turancılıkları üzerine (...) ırlamakta olduğum doktora tezi- çalışırken Abdüllâtif ismi öncele- ri pek fazla dikkatimi çekmemişti. Ama bu isim Macar arşivlerindeki çalışmalarım sırasında giderek artan bir merak uyandırdı. Kimdi bu Abdüllâtif Efendi? Nasıl ve neden Macaristan'a gelmişti? Uzun yıllar Macaristan'da yaşamayı neden göze almıştı? Bu gibi sorular, bu "ilginç" kişilik üzerine çalışma isteğimi kışkırttı. Bununla birlikte, Abdüllâtif Efendi üzerine toplayabildiğim bilgiler Macar ve Türk arşivlerindeki birkaç belge, kitap ve makalelerdeki birkaç satırdan öteye gitmedi. Yine de bu sınırlı kaynaklardan derlediğim bilgileri paylaşmak, birkaç sayfada da olsa bu sıra dışı imamın yaşam öyküsünü aktarmak istedim.

19. yüzyılın ikinci yarısı Macaristan'da Türklere dönük ilginin giderek yükseldiği bir dönem olmuştur. Bir yandan Türklerle "ırksal" yakınlık bağlarına yapılan vurgu giderek bir Turancı ideolojinin filizlenmesine olanak verirken, öte yandan Macar aydınları ile Osmanlı aydınları arasında yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Hem Turancı ideolojiye bağlı isimlerin hem de bu ideolojiyi benimsemeyen, ancak Türklerle ilgili bilimsel etkinlik yürütenlerin gereksindiği yardım, tam da bu sıralar Budapeşte'ye gönderilmiş olan bir imamdan gelecektir. Bu imam, Macar-Türk ilişkilerini inceleyen yazarlar tarafından hakkında çok sınırlı bilgi olmasından dolayı unutulan Abdüllâtif Tanrısever'dir.[1]

Abdüllâtif Efendi 1886 yılında doğmuştur.[2] Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından 1908 yılında ilhak edilmesinin ardından 1909 yılında zamanın şeyhülislamı tarafından Budapeşte Müslüman cemaatinin imamı olarak Macaristan'da görevlendirilmiştir.[3] Erzurumlu Abdüllâtif Efendi Budapeşte'de kısa sürede Macarca da öğrenerek Macar aydınları ve özellikle Türkologlar ve Turancı ideolojiye bağlı olanlarla yakın bağlar kurmayı başarmıştır. 1910 yılında kurulan Macar Turan Cemiyeti içerisinde, kuruluşundan itibaren bulunmuş-

tur. Bu çabaları sonucunda, 1913 yılında çıkarılmaya başlanan *Turán* dergisinin kapağında Abdüllâtif Efendi'nin ismi de derginin çıkarılmasına katkıda bulunanlar arasında Macar soyluları ve ünlü bilim adamları ile birlikte yer almıştır. Etkin olduğu yıllar boyunca cemiyet için aktif olarak çalışmış, 1930'lu yıllarda ise sürekli üyelerden biri olmuştur.[5]

Abdüllâtif Efendi Macar-Türk ilişkilerinin geliştirilmesi çabalarının yanı sıra eğitim alanında da etkinlik göstermiş; 1912 yılında Pâzmány Péter Katolik Üniversitesi'nde üstlendiği Türkçe okutmanlığı görevini ölümüne kadar sürdürmüştür.[6] Gerek Macaristan'dan Osmanlı ülkesine giden, gerekse Osmanlı ve diğer Müslüman ülkelerden Macaristan'a gelen herkesin yardımına koşmaktan çekinmemiş; adeta gönüllü bir konsolosluk hizmeti vermiştir. Turan Cemiyeti üyesi Rezsö Milleker'in başkanlığında Anadolu'ya düzenlenen gezide de, Abdüllâtif Efendi'nin kurduğu ilişkilerden yararlanıldığı geziye katılan isimlerden Béla Horváth tarafından ifade edilmiştir.[7]

1916 yılı hem Turan Cemiyeti ile Macar hükümeti hem de Macaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler bakımından bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Macar hükümeti Turan Cemiyeti'ne yarı resmi bir statü vererek, Macaristan'ın doğu ülkeleri ile ilişkilerinden sorumlu organ haline getirmiştir. Bu arada İttihat ve Terakki merkez-i umumi üyesi Bahaeddin Şakir'in çabaları ile iki ülke arasındaki ilişkiler, savaşta müttefik olmanın da etkisiyle sıkılaşmaya başlamıştır. Turan Cemiyeti'nin ilk başkanı ve geleceğin Macaristan başbakanı Kont Pál Teleki ile yine Turan Cemiyeti üyesi Kont Miklós Bánffy'nin İstanbul'a yaptıkları seyahat bu yakınlaşmanın önemli adımlarından biri olmuştur. Aynı yıl kuruluş çalışmalarına başlanan İstanbul Macar Bilim Enstitüsü 1917 yılında faaliyete geçerken, yine aynı yıl bu dönemde Turan Cemiyeti başkanlığına getirilmiş olan Kont Béla Széchenyi'nin başkanlığında, 16 üyesinin de aynı zamanda Turan Cemiyeti üyesi olduğu Macar-Türk Dostluk Birliği kurulmuştur. Bu örgütlenmenin Osmanlı ülkesindeki karşılığı da Bahaeddin Şakir'in başkanlığında oluşturulan Türk-Macar Dostluk Yurdu biçiminde şekillenmiştir. Bu yıllardaki asıl önemli etkinlik ise, 1916 yılından itibaren Osmanlı ülkesinden Macaristan'a eğitim amacıyla çok sayıda gencin gönderilmesi olmuştur. Abdüllâtif Efendi bu etkinlik içinde de önemli sorumluluklar üstlenmekten kaçınmamıştır. Macaristan'a gelen öğrencilerin her türlü sorunuyla yakından ilgilenmek, öğrencilerle onların Macaristan'daki eğitim süreçleri boyunca koruyuculuklarını üstlenmiş olan Turan Cemiyeti arasındaki bağları kurmak ona düşmüştür.[8] Bu öğrenciler yalnızca Osmanlı ülkesinden gelenlerle sınırlı kalmamış, Tatar, Boşnak, Arnavut öğrenciler de Turan Cemiyeti aracılığıyla Macaristan'a eğitim için getirilmişlerdir. Nezihe Tanrısever 1948 yılında İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda bu konuya özel bir yer ayırmış; bu öğrenciler ve özellikle Osmanlı ülkesinden olmayanlar için her türlü yardımın eşi ve kendisi tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Nezihe Hanım'ın anlatımına göre bu yardımlar o boyutlara varmıştır ki, hayatlarını Macaristan'da kaybeden öğrencilerin cenaze masraflarını dahi Abdüllâtif Efendi karşılamak durumunda kalmıştır. Aynı dönemde Galiçya cephesinde yaralanan askerlere yardım da yine ondan ve eşinden gelecektir. Bilindiği gibi, Osmanlı Altıncı Kolordusu Avusturya-Macaristan ordularına yardım için gittikleri Galiçya cephesinden 15 binin üzerinde kayıpla çıkmıştır.

Buda'daki Gül Baba Türbesi'nin günümüzdeki hali.

Fotoğraf: Nizam Önen, 1999.

Abdüllâtif Efendi'nin çabaları, Türk Ulusal Savaşı sırasında bu kez savaşın haklılığını Macar kamuoyuna anlatabilmek üzerine yoğunlaşmıştır. Türk Ulusal Savaşı sonrasında Lozan görüşmeleri sürerken, Amerikan Ortadoğu Yardım Komisyonu üyesi Yowell'ın Anadolu'da Rumlara ve Ermenilere yönelik saldırılar olduğu biçimindeki savlarını çürütmek amacıyla Ankara hükümeti tarafından Fransız belgelerine dayanılarak Fransızca olarak yayınlanmış broşürü Budapeşte'de Macarca olarak yayınlamıştır.[9] Bu arada ilgisi yalnız

1916 yılından itibaren Osmanlı ülkesinden Macaristan'a eğitim amacıyla çok sayıda genç gönderilmiş, Abdüllâtif Efendi bu etkinlik içerisinde de önemli sorumluluklar üstlenmekten kaçınmamıştır. Macaristan'a gelen öğrencilerin her türlü sorunuyla yakından ilgilenmek, bu öğrencilerle onların Macaristan'daki eğitim süreçleri boyunca koruyuculuklarını üstlenmiş olan Turan Cemiyeti arasındaki bağları kurmak ona düşmüştür.

Turan Cemiyeti ile sınırlı kalmamış, Macar Turancılarının bölünmesine paralel olarak ortaya çıkan değişik örgütlerle de ilişki kurmuştur. Bunlardan bir tanesi de Turan Cemiyeti'nin anlayışından daha radikal bir tutumu benimseyenlerin 1920 yılında oluşturdukları Macaristan Turan Birliği adlı örgüttür. Abdüllâtif Efendi'nin, Macar ve Boşnak Müslümanları ise Duriç'in etrafında toplanmış; Macaristan Müslüman cemaati böylelikle ikiye bölünmüş, iki imam arasında cemaatin önderliği konusunda çekişmeler gündeme gelmiştir. 1930'lu yıllarda iki imam arasındaki çekişme Budapeşte'de bir cami projesi gündeme geldiğinde de fark-

Abdüllâtif Efendi'nin çabaları Türk Ulusal Savaşı sırasında savaşın haklılığını Macar kamuoyuna anlatabilmek üzerine yoğunlaşmıştır. Lozan görüşmeleri sürerken, Amerikan Ortadoğu Yardım Komisyonu üyesi Yowell'ın Anadolu'da Rumlara ve Ermenilere yönelik saldırılar olduğu biçimindeki savlarını çürütmek amacıyla Ankara hükümeti tarafından Fransız belgelerine dayanılarak Fransızca olarak yayınlanmış broşür, Macarca olarak da yayınlanmıştır.

dı bu örgütün çalışmalarına da aktif olarak katılmış,[10] 1923 yılında dağılan bu yapının yeniden oluşturulduğu 1930'lu yıllarda da ilişkisini sürdürmüş ve 1943 yılında Macaristan Turan Birliği büyük şura üyeliğine getirilmiştir.[11] Abdüllâtif Efendi 15 Nisan 1934 tarihinde kurulan ve başkanlığını, bu dönemde aynı zamanda Turan Cemiyeti başkanı da olan Gyula Pekär'in üstlendiği Türk-Macar Cemiyeti'nin başkan yardımcılığı görevini de üstlenmiştir.[12]

Bu tür çabaları, Abdüllâtif Efendi'nin Cumhuriyet yönetimi ile de bağlar kurmasına yardımcı olmuş olsa gerektir. Anadolu'da yeni bir devletin oluşumu sırasında 1924 yılında Macaristan'dan Türkiye'ye Turan Cemiyeti aracılığı ile mühendis gönderilmesi söz konusu olduğunda, o bu organizasyonun da içinde yer almıştır.[13] Aynı dönemde Macar dışişleri bakanlığı tarafından Abdüllâtif Efendi'ye maddi destekte bulunulduğu görülmektedir.[14]

Abdüllâtif Efendi'nin bir başka ça(...)sında Macaristan'ın değişik kenttahında bulunan Türk şehitlerinin mezarlarını bir araya toplamak ve Budapeşte'de bir Türk şehitliği oluşturmaktır.[15] Budapeşte kentinin 10. bölgesinde bulunan şehitlik içerisinde Galiçya cephesinde yaşamını yitiren 480 askerin mezarı bulunmaktadır.[16] Şehitliğin oluşturulması sonrasında Cumhuriyet hükümeti tarafından şehitliğin bekçiliği görevi de kendisine verilmiştir.[17]

I. Dünya Savaşı sonrası hem Macaristan hem de Anadolu'da meydana gelen siyasal değişmeler Abdüllâtif Efendi'nin Müslüman cemaati liderliği konumunu olumsuz etkilemiştir. Bosna'nın Macaristan'ın elinden çıkması, halifeliğin sona ermesi gibi gelişmeler Abdüllâtif Efendi'nin de Macaristan'daki görevinin bir anlamda sona ermesini beraberinde getirmiştir.[18] Ancak, Macar hükümeti Türkiye ilişkilerine önem verdiğinden Abdüllâtif Efendi'nin Macaristan'da kalmasına izin vermiştir.[19] 1920'li yıllarda Macar ve Macaristan'da yaşayan Boşnak Müslümanları bir cami inşasını gündeme getirirlerken kendi içlerinden birini imamlığa seçmişler, kendisi de Müslümanlığı seçmiş olan ünlü Macar Türkolog Germanus'un Abdüllâtif Efendi'ye bağlı kalmaları yönündeki isteğini kabule yanaşmamışlardır.[20] Bununla birlikte, Abdüllâtif Efendi ile çalışmak istemişler, ancak o buna yanaşmamıştır,[21] Zaten 1916 yılında çıkarılan bir yasaya göre de Macaristan'da örgütlü bir Müslüman cemaat liderinin yalnızca Macar vatandaşı olabileceği kararlaştırılmıştır. Bu durumda, Türk vatandaşı olan Abdüllâtif Efendi'nin yerine Macar vatandaşı olan bir Müslümanın getirilmesi de yasaya uygundu. 1926 yılında Macar vatandaşlığına alınan Hüseyin Hilmi Duriç, Abdüllâtif Efendi'nin konumunu üstlenmiştir.[22] Bundan sonra Macaristan'daki Türkler Abdüllâtif Efendi'nin, Macar ve Boşnak Müslümanları ise Duriç'in etrafında toplanmış; Macaristan Müslüman cemaati böylelikle ikiye bölünmüş, iki imam arasında cemaatin önderliği konusunda çekişmeler gündeme gelmiştir. 1930'lu yıllarda iki imam arasındaki çekişme Budapeşte'de bir cami projesi gündeme geldiğinde de farklı yaklaşımların ortaya konmasıyla belirginleşmiştir. Buda'da bulunan Bektaşi dervişi Gül Baba'nın türbesinin muhafızlığını da uzun yıllar sürdürmüş olan Abdüllâtif Efendi'nin bu türbe etrafında bir cami inşası çabaları zaman içerisinde değişiklik göstermiştir ki, 1920'li yıllarda ortaya koyduğu görüşlerin 1930'lu yıllarda değişmesinde muhtemelen Hüseyin Hilmi Duriç ile yaşadığı çekişme etkili olmuştur. Budin'de yaşayan ve ölen Bektaşi dervişi adına Budin valisi Mehmet Paşa tarafından 1543-1548 yılları arasında inşa ettirilen türbe 1914 yılına gelindiğinde Macar Din Öğretimi ve Eğitim Bakanlığı tarafından korunması gereken tarihi eser olarak ilan edilmiştir. 1915 yılında antropolog Lajos Bartucz yönetiminde türbede kazılara başlanmış, yine aynı dönemde Osmanlı hükümeti türbenin yanına bir cami inşası projesi geliştirmiştir. Turan Cemiyeti de Rozsa Domb (Gül Tepe) üzerinde bir cami inşası için belediye başkanına başvurmuştur. Bu çabalara Abdüllâtif Efendi de katılmış; Budapeşte'ye bir cami yapılmasının gerekliliğini vurgulamış, bu yolda çaba sarf etmekten geri kalmamıştır. 1926 yılında Başkent Konseyi'ne yazdığı ve Budapeşte'nin banliyölerinden Gödöllö'de oturmakta olan kendisine Budapeşte içerisinde bir konut ve ofis tahsis

edilmesini istediği dilekçesinde cami yapılmasının gerekliliğinden uzun uzun söz etmiş; cami projesi hayata geçirilene kadar ofisinin, geçici ibadet yeri olarak kullanılan Gül Baba Türbesi'ne yakın olması gerekliliği üzerinde durmuştur.[23] Ancak aynı Abdüllâtif Efendi 1930'lu yıllarda Hüseyin Hilmi Duriç'in bu yöndeki çabalarına karşı çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Duriç cami projesini ve Macaristan'da bir İslam Enstitüsü'nü hayata geçirmek için dünya Müslümanlarından yardım toplamaya çalışmaktaydı. Bu projelerine destek bulmak amacıyla Kahire, Şam, Kudüs, Haydarabat ve Tiran'a gitmiş; bu uğurda İtalya'nın faşist diktatörü Mussolini ile dahi görüşmüştü.[24] Türkiye'nin Budapeşte elçisinin dışişleri bakanlığına B Ağustos, 25 Ağustos ve 9 Eylül 1936 tarihlerinde verdiği bilgilerde Duriç'in faaliyetlerine şüphe ile yaklaşılmaktadır. 25 Ağustos tarihli yazıda elçi; "(...) hiçbir şahsiyeti olmayan, Macaristanda bir mevkii bulunmayan ve hatta en yakın arkadaşlarının bile ahlâk düşkünü bir adam diye tavsif ettikleri Hüseyin Hilmi'nin eline Hintlilerin mühim paralar tevdi etmeyeceklerine kani (...)" olduğunu bildirmektedir.[25] Elçi, 9 Eylül tarihli yazısında da, 27 Ağustos 1936 tarihli *Magyarország* gazetesinde konuyla ilgili çıkan haberi özetlerken Abdüllâtif ile Duriç arasında cami yapımı konusunda çekişme olduğunu, bu durumun da Budapeşte'deki 200 Müslümanı rahatsız ettiğini aktarmaktadır.[26] Abdüllâtif Efendi'nin Duriç'in bu çabalarına ve Gül Baba Türbesi'nin ziyaretgâh haline getirilmesine karşı çıkışında Müslüman cemaatin kontrolü konusunda Duriç ile yaşadığı çatışmasının etkisi[27] olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik anlayışı da etkili olmuş olsa gerektir. Sonuçta bu dönemde Abdüllâtif Efendi şehitliğin bekçisi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bir görevlisi konumuna gelmişti. Bu uğurda Duriç'in önderliğinde kurulan Otonom Macar Müslümanları Cemiyeti tarafından kendisine önerilen "Buda Kadısı" unvanını dahi reddetmiştir.[28]

Macaristan Müslümanlarının liderliği için çekişen iki isimden Hüseyin Hilmi Duriç 7 Şubat 1940'ta hayatını kaybederken,[29] eşinin "büyük milliyetperver"[30] olarak nitelendirdiği Abdüllâtif Tanrısever Macar-Türk ilişkilerine adadığı hayatını 26 Eylül 1946'da Budapeşte yakınlarındaki Üllöi'de bir klinikte noktalamıştır.[31] Rákoskeresztúri Ür mezarlığının 124. parselinde baş rakibi Duriç'ten birkaç adım ötede yatmaktadır.[32]

Abdüllâtif Efendi bir din adamı olmasına rağmen milliyetçi düşünce ile de

yakından temas etmiş; hatta Pantürkist düşünce ile iştigal etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine damgasına vuran aydınların ideolojik arayışından nasibini almıştır. Yine, ondan binlerce kilometre uzakta da olsa Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte milliyetçi düşünceleri ve dine ait fikirleri Anadolu'nun yaşadığı dönüşüme bağlı olarak etkilenmiş, değişip dönüşmüş, Cumhuriyet'e uyumlu hale gelmiştir.

NİZAM ÖNEN
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

Macar öğrencilerin İstanbul ziyareti (1877).

http://www.magyarisz-lam.hu/magyarortho/m1b0s7n

Hüseyin Hilmi Duriç.

http://www.magyarisz-lam.hu/magyarortho/m1b0s7n

DİPNOTLAR

1 Türk-Macar ilişkilerini inceleyen çalışmalar içinde: Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran 2000, içinde Abdüllâtif Efendi'ye yer verilmiştir.

2 *Új Török Lexikona*, cilt 1, 1936, s. 12.

3 Abdüllâtif Tanrısever'in Macar asıllı eşi Nezihe Abdüllâtif Tanrısever tarafından İsmet İnönü'ye yardım talebiyle yazılmış 12.08.1948 tarihli mektup. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, 030.10/45.290.59. Bir görüşe göre, Abdullatif Elerdi Budapeşte'ye Türk öğrencilerin imamı olarak gönderilmiştir. (Alexandre Popovic, "Les Musulmans de Hongrie dans la Période Post-Ottomane," *Studia Islamica*, No. 55 (1982), s. 178.)

4 Bu bilgi için bkz.: Rıza Yalgın, "Macaristan'da Türklerden birkaç hâtıra." *Çınaraltı*, cilt: 3, sayı: 73 (19 Şubat 1943), s. 8.

5 Macar Ulusal Arşivleri (MOL), P138.4, 9.es., s. 148-150.

6 Nezihe Tanrısever'in mektubu.

7 Béla Horváth, *Anadolu* 1913, Çev.: Tarık Demirkan, 2. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Kasım 1997, s. 4.

8 Gyula Pekar, "Elnöki megnyitó," *Jelentés a Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) ket evi működéséről*, Budapeşte, 1918, s. 3 ve MOL, P1384, 1.cs.-2.tetel, 29 Mart 1917 tarihli Tanın Bakanlığı yazısı.

9 Broşürün Macarca adı *Bizonyítékok az Angol rágalmak cáfolatához* (İngiliz İftiralarının Yalanlanması Üzerine Kanıtlar) Broşür hakkında bilgi için bkz.: Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, s. 50-53.

10 László Türmezei, *A turán sajtóiroda története*, Budapeşte, 1935, s. 22.

11 MOL, P1366, s. 36.

12 *Turán*, 1934, I-IV, s. 57.

13 MOL, P1384, 6.cs/29 Ağustos 1924 tarihli belge. Türkiye'ye gönderilecek mühendisler ile yapılan sözleşme toplantısında Abdüllâtif Efendi de bulunmuştur.

14 Mol, P 1384, 12. e.s., 7. tetel'de bulunan belgeler.

15 Nezihe Tanrısever'in mektubu

16 Şehitlik üzerine daha fazla bilgi için Yalçın Özalp, *Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri* (3 cilt), A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1987 (Yayınlanmamış doktora tezi)

17 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030.18.01.02-3.65.9.9/ 9.10.1932 tarih ve 13173 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi. Bu tarihten önce de Peşte'deki şehitliğin bekçisine ayrılacak ücret sözkonusu edilmekteyse de herhangi bir isim zikredilmemektedir.

18 Gyula Germanus, *Allah Akbar*, Budapeşte, Szent-Istvan-Társulat Könyvkiadó, 1984, s. 74.

19 Germanus'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nde dine ve din adamlarına karşı tavrın da bunda etkisi vardır. (*age*, s. 74) Bir anlamda Germanus, Abdüllâtif Efendi'ye kalma izninin verilmesinde onun Türkiye'de zorluklarla karşılaşacağı düşüncesinin etkili olduğu da ileri sürmektedir. Ancak bu değerlendirme Abdüllâtif Efendi'nin Cumhuriyet rejimi ile iyi ilişkileri dikkate alındığında pek sağlıklı olmasa gerektir. Nezihe Tanrısever'in mektubundaki ifadeler de bu durumu göstermektedir. "Kocam 36 yıl teraşata çalıştı. Fakat bu çalışmalarında ona yeni Türkiye ekmek verdi." (Nezihe Tanrısever'in Mektubu)

20 *Aşe*, s. 73.

21 Aynıyerde

22 Claudio Muti, "Türkism in Ungheria," http://www.italiasociale.org/Cultura/Islam_unghe ria.htm (08.12.2006) Popovic'e göre ise, Duriç 1934-36 yılları arasında Budapeşte İmamlığı görevini üstlenmiştir. (Alexandre Popovic, *Studia Islamica*, s. 179.

23 MOL, P1384, 7.cs./ 797 sayılı, 1926 tarihli Abdüllâtif Efendi'den Macar Din Öğretimi ve Eğitim Bakanlığı'na yazılmış mektup.

24 Claudio Muti, "Türkism in Ungheria," http://www.italiasociale.org/Cultura/Islam_unghe ria.htm (08.12.2006) Bir başka kaynakta da Hüseyin Hilmi Duriç'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın İslam Birliği projesinin önemli ismi ve 1930'larda Budapeşte'de Macar Müslümanlar Kongresi'ni toplayan Emir Şekip Arslan'ın himayesinde olduğu bildirilmektedir. (Abdullah Muradoğlu, "Avrupa'da Osmanlı nüfuzu: Gül Baba," *Yeni Şafak*, 30.07.2006) http://www.yenisafak.com.tr/arsivsunu/?t=16.03.2007&d=16&l=1561&u=/Avrupada/Osmanlı/nufuzu/Gul/Baba (16.03.2007)

25 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 490.01/610.119.3. Bu arada elçinin yazısında Budapeşte Müslüman cemaati imamı olarak Mehmed Ağaoğlu İsmail adı zikredilmektedir

26 Aynıyerde.

27 Abdüllâtif Efendi ile Duriç arasındaki çekişme için bkz.: Zsolt Udvarvolgyi, *A Magyar Iszlám Vallásszociológiá ja*, s. 37, http://www.magyarisz-lam.hu/dokument/szakdolgozat.doc (08.12.2006)

28 A Magyar Iszlám Története, www.magyarisz-lam.hu/dokument/az%20iszlam%20torotenete.doc " s. 6&08.12.2006.]

29 Alexandre Popovic, Studia Islamica, s. 184.

30 Nezihe Tanrısever'in mektubu

31 *aşm*, s. 185.

32 *aşm*, s. 185. Zsolt Udvarvölgyi *A Magyar Iszlám Vallásszociológiá ja*, s. 41.

AYŞE SELEN VE ŞEHSUVAR AKTAŞ'LA TİYATRO, GÖLGE OYUNU, KUKLA TİYATROSU ÜZERİNE

DRAMANIN GELENEKTEN ALACAĞI VAR MI?

Kral III. Riçard'dan: "Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rüzigâr şöyle rivâyet ve bugüne hikâyet ederler ki, kainatın teşkil olmasından 6812 yıl, İsa Peygamber'den 1587 yıl ve Hicretten ise 911 yıl sonra, Rafayel adında bir vakanüvis yaşardı. İspanyol bir anadan doğma, İngiliz bir babadan olma bu Rafayel çocukluğundan beri krallara, hükümdarlara ve onların hayatlarına merak duyardı. Nitekim yaşı kemale erdiğinde kaleme aldığı Vakayiname adlı eserin namı tüm dünyayı sarıp sarmalamıştı. Eserinde kralların, hükümdarların bize kötü durumda bıraktıkları bu dünyayı nasıl idare ettiklerini, saltanat günlerinin saadetle nasıl gelip geçtiğini, onların başlarından geçen vakaları ve feleğin onlara karşı nasıl davrandığını bir bir anlattı."

Bütün halk geleneklerinde olan bir şey belki de bu: İllüzyon kurmak ve kırmak.

Fotoğraf Tiyatrotem'den alınmıştır.

SÖYLEŞİ:
PERİ EFE-AHMET AKŞİT

Tiyatrotem ne zaman, nasıl bir anlayışla kuruldu? Şimdiye kadar kaç oyun sahneye koydunuz?

A.S.: Bir tarih vermek gerekirse 2000 yılında kuruldu ama 1994 yılından beri gölge oyunu ve kuklayla ilgileniyoruz. Tasvir yapmayı deneme yanılma yöntemiyle öğrendik. 1996 yılında ilk gölge oyunumuzu yaptık. 1999'da bir tane daha yaptık ve baktık ki bu yolda gidebiliyoruz, bu kez 2000 yılında Tiyatrotem çatısı altında yürütmeye başladık. Esas itibariyle istediğimiz gibi, ikimizin de içinde yer alabileceği bir tiyatro yapmak istiyorduk.

Ş. A.: Oyuncu merkezli, icracının hünerinin merkezde olduğu bir tiyatro yapmak istedik. Metni tamamen göz ardı etmek söz konusu değil ama, metin ağırlıklı olmaktan çok, bildiğimiz anlamda Batı'dan gelen dramatik tiyatrodaki oyunculuğun yanı sıra ondan biraz sıyrılıp geleneksel türlerden esinlenerek bir tür hüner gösterme anlayışı üzerine kuruldu diyelim.

A.S.: Geleneksel türlerden esinlenmekten de öte oldu. Birden fark ettik ki, her şey elimizin altında, yakınımızda. Belki eğitimle, belki alışkanlıklar nedeniyle başka yerlerde, uzaklarda bir yerlerde aramışız mutluluğu, oysa çok yakınımızdaymış ve iyi bildiğimiz, bize çok iyi gelen bir şeymiş bu aradığımız şey. Öyle yola çıktık ve şimdiye kadar dört oyun hazırladık: "Lahana Sarma", "Böyle Devam Edemeyiz", "Âlem Buysa Kral Übü", "III. Riçard Faciası".

Kendinizi hangi geleneklere bağlı hissediyorsunuz?

A.S.: Bu coğrafyada var olan geleneklere.

Ş.A.: Aslında örneklerini izleme şansını bulamadık. Karagöz'ün örneklerini görebiliyoruz ama biz anlatı dolayısıyla meddah, ortaoyunu, tekerleme diye ayrıca ele alıyoruz, üzerinde en çok durduğumuz şey de kukla.

A.S.: Ve tabii bütün halk tiyatrosu türlerinde olduğu gibi güldürü geleneği.

Ş.A.: Kendimizi oradaki gülmece anlayışına yakın hissediyoruz ama bu sadece buraya özgü değil, biraz inceleyince bütün halk gelenekleri sanki ortak bir mecradan besleniyor. Seyirlik oyunlar da var tabii. Tüm bunlar bir oyun çalışırken dönüp tekrar baktığımız kaynaklar. Bunların çoğu günümüzde devam etmiyor ya da bu biçimde devam etmiyor. Biz biraz arkeolojik bir çalışma yapıyoruz aslında. Var olan, derlenmiş metinlerden veya aktarımlardan, anekdotlardan yola çıkarak bunların nasıl bir gösterim sanatı olduğunu keşfetmeye çalışıyoruz çünkü Batı'da ve dünyada olduğu gibi metne ya da köklü bir edebiyata dayalı bir gelenek değil bu, daha çok söze dayalı ve o kişilerin ağzından aktarılarak bugüne kalan metinler söz konusu. İlk bakışta bir edebiyat geleneğine bağlı gibi görünmüyorlar ama nasıl seyredildiklerine dair birtakım ipuçları içerdiklerini düşünüyorum. Onlardan yola çıkarak bugün de o ifade biçimlerini nasıl kullanabiliriz? Amacımız aynen almak değil çünkü bugün sıkça yapılan bir şey bu. Derdimiz o gösterim anlayışını anlamaya çalışmak.

A.S.: Biçimsel olarak da örneğin Karagöz'ün bölümlemesinden çok besleniyoruz. Birçok oyunumuzda buna rastlarsınız. Giriş, fasıl, muhavere, mukaddime, bitiş gibi şeyler.

Karagöz esasında usta merkezlidir. Oyun bir usta üzerinden yürür ve onun maharetlerine dayanır. Übü ve Riçard'da ise birden fazla usta var. Bu, oyunu kurarken ve oynarken bir probleme yol açtı mı?

Ş.A.: Problem olmadı çünkü az önce sözünü ettiğimiz türlerin temel özelliğinde bir yanılsama, sürekli oyun kurup, sonra da bunları kırma niteliği var; sürekli halden hale geçiş durumu. O yanılsamayı, illüzyonu kırıp başka bir oyun kurmak, sonra onu başka bir şeyle kırmak ve bunu da göstererek, ima etmeden ya da başka bir şeyle saklamadan yapmak var. Dolayısıyla beş tane anlatıcının olması işimize yaradı.

A.S.: Bizim ilk iki oyunumuzda herkesin birer perdesi vardı. O perdelerden çıkıp ortak bir alan olan ortadaki masaya geldik. Böyle yola çıktık. 3. oyun Übü'de ortağım perdede kaldı ben anlatıcıya çıktım. Ama bunlar önceden planlamış şeyler değil, böyle bir yolculuk oldu bu.

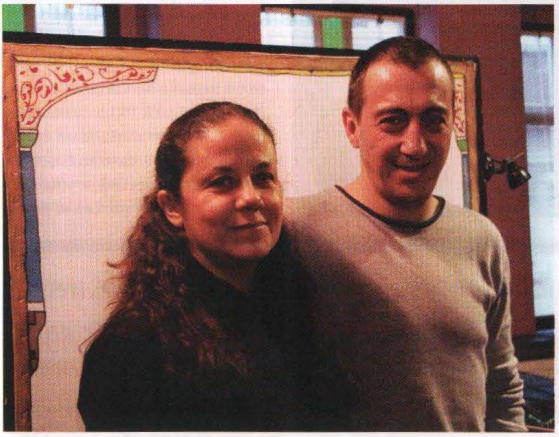
Ş.A.: İki ayrı perde varken, iki ayrı tasvir oynatanın rekabeti üzerine kurulmuştu bir anlamda. Bu rekabet çekişme, birbirinden oyun çalma üzerinden değil de yine bir oyun üzerinden yapılıyor.

A.S.: Karşı tarafın oyununu oynama üzerine kuruluydu demek mümkün.

Ş.A.: Tiyatrotem aslında bir anlam- da araştırma tiyatrosu, anlatı tiyatrosu diyebiliriz. Daha çok bunları araştırmaya yönelik işler yapan bir oluşum olarak nitelemek mümkün. Onların rekabeti üzerinden, o oyundan sonra mesela yine bu maharet iki farklı tür ya da üsluba ayırdık.

A.S.: Durum bu sefer gölge oynatıcısıyla anlatıcı arasında bir oyuna dönüştü. Bu, Riçard'da kuklanın oynatılışında belki çok öne çıkmıyor ama bu sefer de ikimiz bir kuklada toplandık. Yol öyle gitti, bundan sonra ne olacak bakalım...

Aktör sahnede hayran olunan bir figüre dönüşüyor. Oyuncu veya yönetmen meseleyi çözmüş, anlamış; seyirciden de anlamasını bekliyor. Arada bir hiyerarşi doğuyor. Seyirci de bu söyleme katılır, kendini aşağıya yerleştirir. Biz seyirciyi tedirgin ederek bu ilişkiyi sorgulamak istiyoruz. Bunun için sağlam gereçler geleneksel tiyatroda var.

Oynatıcı size rol önderliği yapar ve kuklaya bakar, yani ben ona bakarsam siz de ona bakarsınız; bu, "ben oyum" demek.

Aksi belirtilmedikçe fotoğraflar Aysel Kazıcı tarafından çekilmiştir

Işık, müzik, doğaçlama, metne bağlılık, kukla veya tasvir kullanımı gibi konularda Tiyatrotem'in oturmuş bir çizgisi olduğunu söyleyebilir misiniz? Bu öğelerin kullanımı her oyun için yeniden mi düşünülüyor?

Ş.A.: Belirli bir çizgisi oluşmaya başladı. Bugüne kadar yaptığımız dört oyunun hepsi de birbiriyle bağlantılı oldu.

A.S.: Her oyun bir öncekinden bir şey taşıyor. Onunla birlikte gidiliyor bir sonrakine.

Ş.A.: Ama her oyun için, örneğin gölge oyununda bir tasvir kullanıyorsak, tasvir tasarımıyla kukla tasarımı baştan yapılıyor. Saptanmış, Karagöz gibi değişmeyen tipler söz konusu değil. Her seferinde değişiyor, farklı şeyler oluyor ama bunların yapılış biçimi, örneğin bir gölge oyunu tasvirinden, Karagöz yapımından hiç farklı değil.

A.S.: Bir de uygulamaya yönelik genel bir şey var. Yola ilk çıktığımızda da kolay taşınabilir, kolay kurulabilir, kolay toplanabilir, az yer tutar bir yapı oluşturmaya çalıştık. Giderek de küçülüyoruz, Riçard en küçük halimiz, bir masaya kadar indik. Ses, müzik, ışık... Hep sahne üzerinden bizim kumanda edebileceği işler peşinde koştuk. Bunun hem oyunların başı ve sonu itibariyle önemli bir rolü var hem de çok pratik bir işlevi var; gittiğimiz yerde salonun tekniğine muhtaç olmadan çalışabiliyoruz.

Ş.A.: Bu, başta olanakların sınırlılığından kaynaklanan bir durumdu, başka bir fırsata dönüşebileceğini zamanla gördük. III. Riçard'da sadece bir masa ve bir kukların kullanılmış olması, artık hiçbir şeyimiz kalmadı bari bir masayla idare edelim mantığıyla değil, daha en başından, yaşadığımız deneyimden yola çıkarak seçilmiş bir şeydi. Çok az dekor, ışık tasarımı, hatta yok denilebilecek bir düzenleme var sahne üzerinde. Bu, performans ağırlıklı bir çalışma için özellikle seçilmiş bir şey. Dikkat ederseniz, oyuncunun kaçabileceği ya da sığınabileceği hiçbir şey yok. Kulis yok, dekor yok, müzik değişimi, ışık değişimi yok. Dolayısıyla oyuncu, zaman ve mekânı tamamen kendi oyunu ve bedeni üzerinden kurmak durumunda.

Bizim derdimiz bir oyunu temsil edip, göstərip, seyircinin bundan kendince bir sonuç çıkarmasından öte, bir anı birlikte deneyimlemek. Bu bizim için de her zaman kolay bir şey değil, çok riskli bir durum. Gizlenip, bir şeyi gösterip arkasından öne çıktığınızda onun nasıl yapıldığını da fark ediyorsunuz, ortaya koyuyorsunuz.

A.S.: Bu anlamda oturmuş bir şey var. Hemen her oyunumuzda kullandığımız, umuyorum öyle oluyordur, bir tür alameti farikamız haline gelmiş seçimlerimiz var ama tabii bunlar her oyunda baştan üretiliyor. Bir karikatür gördüğünüz zaman, imzayı görmeseniz de onun kime ait olduğunu bilirsiniz ya, bu bana çok keyifli gelen bir şey. İmza görünmese de, bu onların işi dedirtmeyi isterim.

III. Riçard Faciası'nda ve Kral Übü'de perde arkası ya da sahne gerisi seyirciye açılıyor. Örneğin; Kral Übü'de yardak bu niteliğini oyuna dönüştürürken, tasvirler perde önünde yer alabiliyor. III. Riçard'da ise kuklaları insanlar oynadıklarından, mekân kullanımında oynatıcının gizlenmesini gerektirecek bir mekân kısıtlaması olmuyor. Bu düzenlemelerle ne amaçlanıyor?

Ş.A.: Biraz önce sözünü ettiğimiz şeylerle bağlantılı. Bunlar biçimsel olarak farklı görünseler de özünde, sözünü ettiğimiz bir oyun kurma; bir zaman mekân açısı oluşturup, bunu dekor ya da özel efektler kullanmadan oyunculukla ya da seçilmiş çok az malzemeyle gerçekleştirmek ve istenildiğinde dramaturjisinin gereği olarak tamamen bozup kaldırarak başka bir yer, başka bir alan açmak ama hepsini yine aynı yerde, sahne üzerinde yapmak.

A.S.: Bütün halk geleneklerinde olan bir şey belki de bu. İllüzyon kurmak ve kırmak. Ve tekrar kurup, yeniden kırmak gibi bir şeyi de amaçlıyoruz.

Ş.A.: Bizce çok tiyatroya ait, yalnızca tiyatroda yapılabilen ve de anlam kazanan bir özellik bu çünkü başka mecraların; sinema, televizyon, video gibi türlerin, apayrı kulvarların gerçeklik ya da gerçekçilik anlayışının tiyatrodakiyle bir olmadığını ve maalesef tiyatroda da, sadece Türkiye'de değil dünyada da buna yakın, özellikle teknoloji kullanılarak yapılan işlerin tiyatro olmaklığının tartışılır olduğunu düşünüyorum. Bizim yaklaşımımız izleyi-

ciyi sıkmıyor, diri tutuyor. Amacımız da buydu.

Perde gerisini seyretmenin seyircide uyandırdığı tedirgin edici bir yan da var. Siz o tedirginliği hissediyor musunuz?

Ş.A.: Tekinsiz bir yanı var. Tekinsizlik bir yanıyla tercih ettiğimiz bir şey çünkü bizim derdimiz bir oyunu temsil edip, gösterip, seyircinin bundan kendince bir sonuç çıkarmasından öte, bir anı birlikte deneyimlemek. Gizlenip, bir şeyi gösterip arkasından öne çıktığınızda onun nasıl yapıldığını da fark ediyorsunuz, ortaya koyuyorsunuz. Hatta çevre size tamamen kapalı değil, Karagöz'de olduğu gibi birçok açıdan arkada neler olup bittiği görülebilir ve buna rağmen orada bir oyun kurabilmek, yanılsama yaratabilmek ve sonra oradan çıkıp, orayı başka bir sahne gibi gösterebilmek bizi de zorlayan, riske sokan ama diğer taraftan da izleyicinin ezberini bozan bir durum.

A.S.: Seyir alışkanlıklarına dokunuyor tabii. Onun da payına düşen bir şey var. Ben neden orada tek başıma debeleneyim. O zaman neden karşılıklı duruyoruz? Bir de bu alıştığımız dramatik türde, klasik tiyatroda seyirci yokmuş gibidir ve o, 4. duvar olarak tabir ettiğimiz, tercih etmediğimiz bir şey. Hiç kimse birbiri yokmuş gibi davranmıyor.

Ş.A.: Bir kuklacının, yanılmıyorsam Tacettin Diker'in hoş bir tanımı var. "Tiyatronun tiyatrosudur" diyor kukla tiyatrosu için. Bizim de yapmaya çalıştığımız, çevresinde dolandığımız şey bu. Sadece doğrudan tiyatroya, tiyatronun kendisine işaret eden, kendisine göndermede bulunan, onu mesele eden ama onun üzerinden, III. Riçard ve Übü'de olduğu gibi iktidar meselesine de kafa yoran işler.

A.S.: Ben 82 yılından beri profesyonel oyuncu olarak çalışıyorum. Bunca seneden sonra fark ettim ki, kendimi çok iyi hissettiğim asıl alan buymuş.

"III. Riçard Faciası kalabalık bir oyun. Oyuncuların birden fazla işlevi var; kuklayken Shakespeare'in karakterlerine dönüşüveriyorlar. Oyuna başlamak için ustanın uyanmasını beklemelerine rağmen usta onların ellerinde canlanıyor. O ise hem anlatıcı, hem oyunun karakterlerinden biri, hem de izleyici. Bu sürekli geçişlilik hali ve bütün değişimlerin seyirci önünde olması, yani perde arkasının göz önünde olması seyirciyi zorluyor ama aynı zamanda diri tutuyor. Geleneksel tiyatro kavrayışı, metne bağlı tiyatroyu tam orta yerinden yakalıyor. Biçimsel öğelerin kullanılmasından çok daha derin bir etkisi oluyor. Bunu hangi düşünsel süreçlerden geçerek yakaladınız?

A.S.: O kadar güzel soruyorsunuz ki! Biz bir şey söylemesek çok daha iyi. Bir izleyicinin bunları söylemesi o kadar mutlu edici bir şey ki...

Ş.A.: Sizin düşündüğünüzden çok farklı değil. Kral Übü'de olsun, III. Riçard Faciası'nda olsun, bir karakterin peşinden gitmek gibi bir şey söz konusu değil. Edindiğiniz seyir alışkanlıklarıyla bir karakterin peşine takıldığınızda onunla bir yere gidemiyorsunuz. Bütünüyle sosyal psikolojik jestlerle donanmış, doğalcı bir biçimde oynanan dramatik bir oyun söz konusu değil. Çünkü onun sağlayabileceği kolaylıklar ya da tuzaklar da var bizim açımızdan. Dolayısıyla bizim bir derdimiz varsa ve ona bağlı bir dramaturji kuruyorsak, o bağlamda bu tür bir oyunculuğun bizi hem etkilemediğini hem de ileri götürmediğini düşünüyoruz. Çünkü o tarz bir tiyatroda oyuncu, benim sevmediğim bir tabirle, ki bu taltif olarak kullanılıyor, "aktör"e, sahne üzerinden bir iktidar imgesine dönüşebiliyor. Hayran olunan bir figüre dönüşüyor ki, seyirciye şunu söylüyorlar aslında: Şu oyuncu, bu yönetmen bütün meseleyi çözmüş, anlamış sen de anla! Dolayısıyla arada bir hiyerarşi doğuyor.

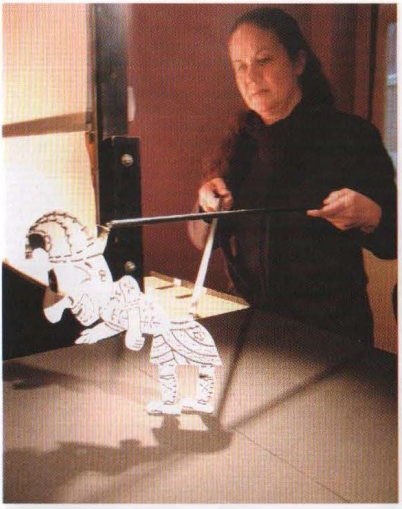

Birden fark ettik ki, her şey elimizin altında, yakınımızda. Belki eğitimle, belki alışkanlıklar nedeniyle başka yerlerde, uzaklarda bir yerlerde aramışız mutluluğu, oysa çok yakınımızdaymış ve iyi bildiğimiz, bize çok iyi gelen bir şeymiş bu aradığımız şey.

Seyirci de bu söyleme katılır genelde, kendini aşağıya kolaylıkla yerleştirir. Biz belki bu anlamda tedirgin ederek bunu kırmak istiyoruz ve bunun için en sağlam gereçler de, biraz tarayınca geleneksel tiyatroda var.

Seyreden açısından tip-karakter, karakter-tip, tip- anlatıcı, anlatıcı-tip geçişleri çok hızlı. Ayrıca beni en çok zorlayan şeylerden biri, kuklalar oyunun

başlaması için kuklacıyı beklerken, oyunun onlarla başlaması oldu. Kuklacı hem onların altında yer alıyor, hem de düşünsel olarak üstünde. Oyunu haç biçiminde gibi düşündüm, yatay olan beni çok zorlamadı ama dikey olan daha çok yordu. Yorınayı negatif anlamda kullanmıyorum.

Ayşe Selen "Böyle devam edemeyiz" oyunundan bir tasvirle.

Bu amaçlanmış bir şey miydi, yoksa bir noktadan sonra böyle mi oluştu?

Ş.A.: Bu amaçlandı ama öncelikle bir baş aktör ve onun çevresinde oluşan bir yan kadroyla yapılmış bir oyun değil, beş kişinin ortak oyunu. Burada birtakım zorlamalar oluyorsa, bu galiba bizden kaynaklanıyor çünkü geçişler hepimiz için riskli ve birinde zamanlama problemi olursa, bambaşka bir şey okunuyor. Sanırım teknik problemlerden kaynaklanıyor. Çünkü bu çok hızlı ve evet zorlayıcı bir şey, bizim için de zorlayıcı ama bunu başardığımız zaman çok etkileyici oluyor çünkü olanlar çoğunlukla sahne üzerindeki anlatıya dayalı. Bir insanı anlamlandıran sosyal psikolojik jestler kullanılmadan bambaşka bir devinim kodlamasıyla yapılan bir şey. Bunun sıkıcı olmamasını öncelikle istediğimiz için..

A.S.: Kukla meselesi, masa başına ilk oturduğumuzda çıkış noktamızdı. Kim kimi oynatıyor? Böyle bir derdimiz vardı. Dolayısıyla böyle bir iç içelik oldu.

Ş.A.: "Aslında hepimiz kuklayız" diye beylik bir laf vardır. Tamam, öyleyiz de nasıl kuklayız? Bizi ne oynatıyor? Hangi koşullar? Hangi durumlar? Çünkü durumlar ve koşullar insanın iradesinden çok daha güçlü olabilir. Bir de hırsın varsa, nereye sürüklenirsin, nasıl olursun? Bu anlamda, bir oyuncuyu oynatan şey nedir? Ayşe'ye o oyunu oynatacak güdü ya da etki nereden geliyor? Çünkü aslında bir oyuncunun çalışma sistemiyle bir kuklanın oynatılması arasında çok bir fark görmüyorum. Çünkü onun da belli olanakları var, onların içerisinde devinmek durumunda ve bu bir anlamda onun özerkliğini ve kaderini belirleyen bir durum.

Oyunculuk geçmişinizde Karagöz ya da kukla oynatmışlığınız var mı?

Ş.A.: Ben Ayşe'ye nazaran oyunculuğa geç başladım, 87-88'den bu yana yapıyorum fakat yaklaşık 96 yılına gelene kadar ne kuklayla ne de Karagöz ve gölge oyunuyla uğraşmışlığım vardı ama çok iyi, çok seven bir izleyicisiydim. 96'dan itibaren belki tiyatroya ilişkin birtakım kaygılarımın farkına varıp yavaş yavaş bu yolda bir..

A.S.: Bu şekilde adını koyarak olmadı, öyle geldi. Hakikaten bilmiyorum nasıl olduğunu. Bir gün evin bir odasına çarşafı gerip, arkasına ışık koyup, yağlı kasap kâğıdından bir tanc balık tasviri yapıp niye orada deliler gibi eğlenmeye başladığımızı, tam o noktayı bilmiyorum ama bir şey gelişti demek ki. Oraya geldi bünye, beden. Kerameti kendinden menkul bir şey gibi anlaşılmasın ama yoksunluğun da etkisi var biraz. Ama tabii işi kitabına uydurmak gibi bir şey olmadı hiçbir zaman. Öte yandan, başka bir tiyatroda yaptığımız bir oyun vardı, yani oyuncu olarak katıldığımız "Adam Adamdır" adlı oyun. Bu, oyunculuk konusunda bir dönüm noktası oldu. Bazı bilgilerimin ya da kanılarımın artık işlemediğini, geçersiz olduğunu fark ettim. Sonra bu noktada buluştuk. Tesadüf de var işin içinde.

Brecht'in "Adam Adamdır" oyunuyla birlikte bugüne kadar gelen bir şey var ki, o da, o oyunda iki kral, iki soytarı oynamış olmamız. Beyaz soytarı, o kültürün en seçkini, okumuşu; white clown denen, Hacivat'a tekabül ediyordu. Diğeri de August'tu, yani Karagöz'e tekabül eden clown'du. Oyun metninde yoktu öyle bir şey. Biz 12 yıldır "P1", "P2", yani palyaço 1 palyaço 2 olduk. O dönüm noktası oldu bizim için.

Ş.A.: Uzun bir çalışma olmuştu. Sonra çalışmanın burada da uygulanabileceğini, gölge oyunu, ortaoyunu ve anlatıda olanaklı olduğunu, buradan bir yerlere gidebileceğimizi, daha etkili bir seyirlik oyun yapabileceğimizi düşündük.

Bugün geleneksel Karagöz oynasaydınız nasıl sahnelerdiniz? Nasıl bir dil kurardınız?

A.S.: Bu çok kazık bir soru.

Ş.A.: Hiç böyle bir şey yapmadık, ama yapmaya kalkışsak seyirci önüne çıkmamız biraz uzun bir zaman alırdı. Eski oyun metinlerini alır onları çalışırdık önce. Ama Karagöz'ün tasarımını, orada kullanılan Karagöz takımında fazla bir değişiklik yapmadan kullanırdık. Belki oynatışında biraz daha farklı şeyler denerdik, olmayan bir şeyi anlatmak biraz hayal oluyor ama dil meselesine gelince o eski tarz (kâr-ı kadim denen) dili kullanabilmeyi isterdim. Seyircinin onunla ne kadar yakınlık kuracağından ya da anlayacağından şüpheliyim ki, ben de o metinleri okurken sözlük kullanıyordum. O dilin o dönemdeki etkisi üzerine biraz çalışırdık. Bugünkü karşılığını bulmaya çalışırdım ama Karagöz'ü uzaya göndermezdim kesinlikle. İşe tekniği üzerinden başlardım.

A.S.: Bu dil meselesi üzerinden gidebilirdik herhalde. Oradan bir oyun çıkabilirdi.

Ş.A.: Karagöz'ün kendisini mesele

eden bir Karagöz oyunu çekici olabilir mesela.

A.S.: Çünkü hiçbir zaman o ustalar kadar iyi oynatamayız diye düşünüyorum.

Ş.A.: O zaman ekalliyetten olan ya da Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen karakterleri de çok bozmadan kullanma şansı doğabilir. O benim çok kafa yorduğum bir şeydir. En çok merak ettiğim, o adamlar bunu değişik seyirciler karşısında ya da mekânlarda, bir kahvede ya da konakta, şenlik çadırında nasıl oynatıyorlardı? Zaman makinesini bunun için isterdim. Tabii bir de yetişkinlere yönelik bir gösteri. Bugün hep çocuklara uygun olarak gösteriliyor ama kesinlikle yetişkinlere yönelik bir gösterim.

A.S.: Zaman zaman baş etmemiz gereken sorunlardan biri de bu oluyor. Gölge oyunu ve kukla dediğiniz zaman "çocuk için" diye algılanıyor. Başka bir seçenek yok. Yaşını başını almış ve bu işin içinde olan insanlar bile, "ama gölge oyunu" diyor.

Ş.A.: Bir tarz olarak sahne sanatları içinde ayrı bir yeri vardır ama "bu tiyatro değildir, tiyatro sınıflamasına girmez" gibi bir yaklaşım var ki, temel sorun da burada. Çok beğendiğim oyuncular bile böyle bakıyor ve tutunacak bir dal arıyorlar ki, bu da en başta metin oluyor. Halbuki oyuncu gereken özelliklere zaten sahip ama böyle bir farkındalık yok.

Tiyatrotem'in internet sitesinde bir Brecht alıntısı var: "(...) Eskiden beri tiyatronun işi öteki sanatlarda da olduğu gibi, insanları eğlendirmektir. (...)" Buradan Karagöz'ün neden yok olduğu sorusuna gelmek istiyorum. Günümüzde Karagöz'ün neredeyse hayatımızdan çıkmış olmasının sebebi artık insanları eğlendirmemesinden mi?

A.S.: Hayır, yapanların kötü yapıyor olmasından. Bir de sırf çocuklar için diye algılanıyor.

Ş.A.: Çocuklar için olanları da bence kötü çünkü bir Karagözcünün, oynatıcının, ustanın çok iyi bir oyuncu olması gerektiğini düşünüyorum. Tabii daha çok sesi üzerine ustalaşmış olmalı. 30'dan fazla farklı sesi çıkarabilmesi ve oynatabilmesi ve özellikle de, bu çok teknik bir şeydir, bir oyuncu enerjisi ve antrenmanına sahip olması gerekir. Bu, kuklacılar arasında yurtdışında da konuşulan bir şey. Kimi çok iyi kukla oynatıyor ama oyuncu değil yine de belirli bir yerde canı oluyor o işin. Kimi de oyuncu yanını çok öne çıkarıyor ve kukla biraz savruk kalıyor. Benim gördüğüm örneklerin çoğu, özensiz yapılmış etkisi uyandırıyor.

Ş.A.: Bir de aslını astarını kaybetti, yani taşlaması, hicvi, siyasi yanı, belden aşağı yanı, terbiyesizliği yok ki!

Ş.A.: Özellikle Batılılaşma hareketi içerisinde. Batı tiyatrosu açısından Türkiye'de Osmanlı'nın son döneminde özellikle Ermeni tiyatrocuların kanalıyla oluşmuş çok dinamik bir tiyatro ortamı var. Zaten 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Karagöz giderek erimeye başlıyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İsmail Hakkı Baltacıoğlu boyutlarla oynayarak yeni metinler yazıyor. Fakat bu sefer geleneğe aşırı bağlı olan kesim tarafından aşırı tepki alıyor ve öylece kalıyor. Yeni metinler üretmek, tasarımı ya da tasviri çok fazla değiştirmeden ama boyutlarını büyütüp küçülterek ya da perdenin boyutlarını büyütüp küçülterek birtakım denemelerde bulunuyor ama tiyatro alanında oyuncularla yaptığı işlerde de denemelerine sırt çevirildiği için arada kaynayıp gidiyor. Karagöz'ün kendisi de 14. ya da 15. yüzyılda Karagöz ya da Hacivat olarak çıkmadı. Evrildi, biçimi de değişti ve buraya kadar geldi ama sonra özellikle Tanzimat döneminde etkisini yitirmeye başlıyor. Bu biraz da, Batı'nın burjuva dramının etkisiyle oluyor. O iyi, bu kötü demek değil mesele ama belli bir tarzın daha çok tercih edildiği, o zamanki yönetim tarafından da teşvik edildiği bir ortamda geleneksel türlerde bir gerileme oluyor. Kavuklu Hamdi'nin sonunda bu işleri bırakıp Eyüp'te kahvehane işlettiğini biliyoruz çünkü imtiyaz alması gerekiyor. Kapalı alanda yalnızca Batı tarzında oyunlar oynanabilir gibi imtiyazlar çıkınca, iş zaten tuluat tiyatrosuna evriliyor. Güya konulu oyunlar oynanıyor ama sonuçta ortaoyununun bir başka biçimine dönüştürülüyor. Aynı etkiden Karagöz de nasibini alıyor. Cumhuriyet dönemindeki bu tür denemeler de resmi propaganda aracı olmanın ötesine gitmiyor.

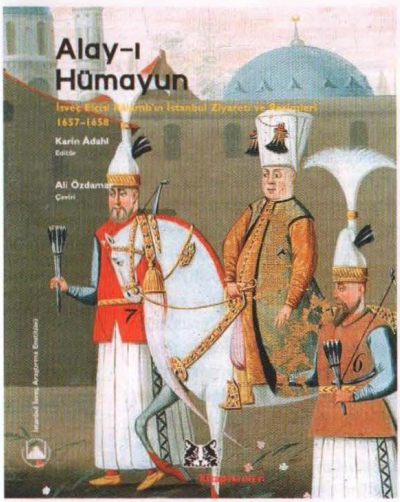
Şehsuvar Aktaş Kral Übü tasviriyle.

KİTAP YAYINEVİ'NDEN

GÖRKEMLİ BİR OSMANLI ALBÜMÜ

METE TUNÇAY

Yönetmenliğini Çağatay Anadol'un yaptığı Kitap Yayınevi, bu yıl başlarında usta tasarımcı Ersu Pekin'in düzenlediği büyük boy, ciltli bir kitap çıkardı: **Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimler.** *Editörlüğünü İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü Müdürü Karin Adahl'ın üstlendiği Kitap, Padişah IV. (Avcı) Mehmet'in 15 yaşındayken Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın önerisi üzerine, Erdel ve Venedik'e gözdağı vermek amacıyla İstanbul'dan Edirne'ye gidişinin resimlerinden oluşmaktadır.*

Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimler kitabında tanıtılan koleksiyonlar, Stockholm'deki Nordiska Müzesi'nde bulunan (hepsinin yüksekliği 127 cm, enleriyse 150-200 cm arasında değişen) 20 adet yağlıboya tablo ile İsveç Ulusal Kütüphanesi'nde korunan küçük boy (14,5 x 10 cm) 121 adet suluboya resimden oluşan bir kıyafetname ve Ulusal Eski Eserler Müzesi'ndeki kaftandan yapılmış âyin giysisidir.

Tabloları, İstanbul'da bir yıldan kısa bir süre elçi olarak bulunan Claes Ralamb yaptırmış, minyatürlerden oluşan kıyafetnameyi de burada satın almış. *Alay ı Hümayun*, Padişah IV. (Avcı) Mehmet'in 15 yaşındayken Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın önerisi üzerine, Erdel ve Venedik'e gözdağı vermek amacıyla İstanbul'dan Edirne'ye gidişinin resimlerinden oluşmaktadır.

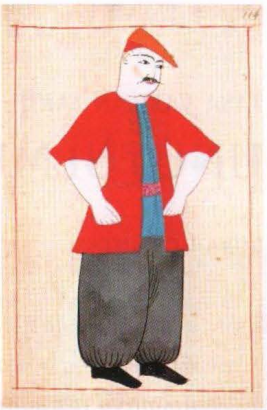
İsveç kralının Türkiye ziyaretine denk getirilerek Pera Müzesi'nde 1 Haziran-1 Ekim 2006 tarihleri arasında "Avcı Mehmet'in Alay-ı Hümayunu" başlıklı bir sergi de açılmıştı.

Kitabın editörü, İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü Müdürü Karin Adahl, aynı zamanda söz konusu elçinin payitahtta kalışı hakkında, kitaptaki ilk makalenin ve Alay-ı Hümayun tasvirlerini çözümleyen dördüncü makalenin de yazarı. Enstitü, AstraZeneca adlı büyük bir ilaç şirketinin maddi desteğiyle bu albümün önce İngilizcesini yayımlatmış: *The Sultan's Procession* (İstanbul: Swedish Research Institute, Ocak 2007), şimdi de Türkçesini Kitap Yayınevi'ne bastırmış. 2003 yılından beri üstünde çalışılan *Alay-ı Hümayun*'da Bayan Adahl'in yazılarından başka İsveçli, Polonyalı, Amerikalı ve Türk yazarlar tarafından hazırlanmış dokuz inceleme daha var.

Kitapta Sten Westerberg, Claes Ralamb'ın biyografisini anlatıyor. Harvard Üniversitesi'nden Prof. Cemal Kafadar, 1650'lerde İstanbul'un siyasal ve kültürel atmosferini betimliyor. Karin Adahl'ın (ikinci yazısının) ardından Per Falck, bu tabloların 350 yıllık tarihi hakkında bilgi veriyor. Sonra altyazılarının açıklamalarıyla birlikte tablolar, harflerle sıraya konulmuş olarak gösteriliyor. Sanat tarihçisi Nurhan Atasoy'un yazısıysa, Osmanlı İstanbul'undaki alaylar hakkında açıklamalar yapmasının yanı sıra, çeşitli Avrupa şe-

Kürk astarlı menekşe rengi cüppe, mavi kaftan, sorguçlu, kenarı kürklü kırmızı kavuk giymiş ve işlemeli kuşak bağlamış Tatar hanı.

Padişahın muhafızlığını yapan bir solak figürü (ortada) ve bir hamal tasviri.

hirlerinin müze ve kütüphanelerinde bulunan, benzer resimli ya da sözlü tasvirleri anlattıktan sonra bu koleksiyondaki tabloları tek tek çözümlüyor. Tadeusz Majda'nın kıyafetname hakkındaki yazısından, 17. yüzyıla ait, bizde ve Avrupa'da yirmiyi aşkın sayıda bunun gibi minyatür albümleri olduğunu öğreniyoruz. Margareta Nockert, Osmanlı dokumaları ve Ralamb koleksiyonundaki kaftan hakkında yazıyor. Göran Baarnhielm, aynı zamanda bir bilgin olan Ralamb'ın Ulusal Kütüphane ve Arşivdeki kitap vb. koleksiyonlarını tanıtıyor. Marmara Üniversitesi'nden Zeki Kavanoz, bizim arşivlerimizdeki İsveç'le ilişkilere dair belgeleri sıralıyor. Konservatör Sara Ellenius da, tablolardan Q harfiyle sıralanmış olanı ele alarak teknik bir tahlil yapıyor. Bunların ardından zengin bir kaynakça ve dizin geliyor.

Kitabı Türkçeye çeviren Ali Özdamar, deneyimli bir mütercim. (Kitap Yayınları arasında çıkan ve yakında çıkacak olan) M.M. Cerasi'den *Divan Yolu*, R.E. Mack'tan *Doğu Malı Batı Sanatı*, Otto Kurz'tan *Sultan İçin Bir Saat*, A. Dolby'den *Bizans'ın Damak Tadı*, J. Haldon'dan *Palgrave Bizans Tarihi Atlası*, J.M. Wilkins ile S. Hill'den *Antik Çağlar Mutfak Kültürü* adlı kitapları ve *İkonalar* derlemesini dilimize kazandırmıştır.

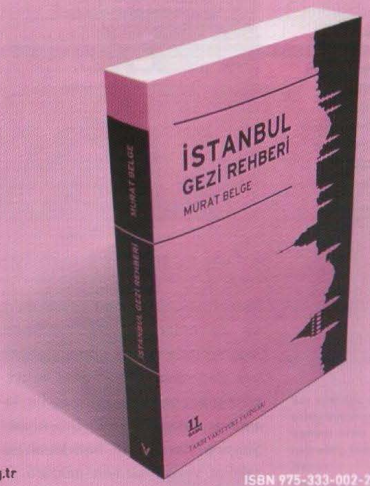
Aslında önemli olan, padişahtan saray soytarısı cücelere kadar bu tören giysileri içinde resmedilmiş çeşitli askeri ve idari makam sahipleri ve maiyetleri. Elçiliği merak ederseniz, İsveç Kralı X. Gustaf, ordularıyla Polonya'yı istila ederken Osmanlı ile de iyi geçinme yollarını arıyordu. Ralamb'dan başka, onun İstanbul'a gelişinin üstünden daha bir ay geçmeden ikinci bir elçi (Wellingk) daha göndermişti. Fakat Osmanlı'nın asi Vassali Rakoczi ile ittifak yapması, İsveç'in bu girişimlerinin boşa çıkmasına sebep olmuştu.

İSTANBUL
GEZİ REHBERİ
MURAT BELGE

Murat Belge, İstanbul'u gezenlere eşlik edecek bu rehber kitapta adım adım kentin tarihini anlatıyor. Geçmişteki İstanbul'u, mekânları ve insanları hikâye ederken yorumlarıyla zenginleştiriyor.

İstanbul Gezi Rehberi'nde tarihi yarımada, Galata, Pera, Üsküdar, Adalar, Boğaziçi ve ayrıca Kadıköy'den Pendik'e, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e kadar İstanbul'un birçok köşe bucağı yer alıyor.

Sanatla iç içe geçmiş tarihsel anlatıların yanı sıra harita ve krokiler de keşfe çıkan okur gezerlerin tarihin sokaklarında yollarını bulmalarına yardımcı oluyor.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

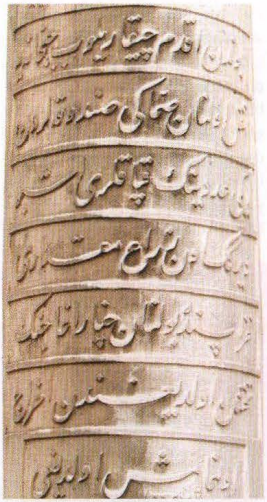
ISBN 975-333-002-2

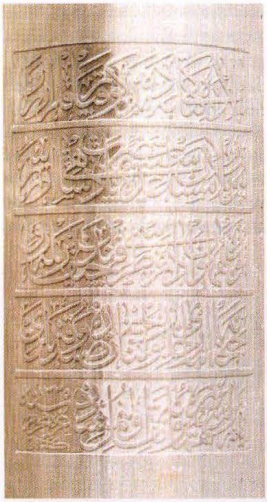
TAŞA YAZILAN TARİH: TOPKAPI SARAYI

UNUTULMUŞ İKİ KİTABE

BURAK ÇETİNTAŞ

Ahmet Şimşirgil tarafından hazırlanan, Taşa Yazılan Tarih: Topkapı Sarayı *isimli kitap saraya ait kitabeler hakkındadır. Ne var ki, sarayın kıyıda köşede kalmış birkaç kitabesi çalışmaya alınmamıştır. Bahsi geçen iki kitabe saray avlusundaki bazı arkeolojik buluntular hakkında bilgi vermektedir, içerikleri ve tarzları açısından önemli örneklerdir. Bu yazı, yakın geçmişte yayınlanmış kaynak eser niteliğindeki bu çalışmanın tenkidi değil; tarihimizin hoş, zarif ve detaylı bir uygulamasını hatırlatmaktan ibârettir.*

İkinci avluda bulunan lahit kapaklarının yerlerinde bırakıldığına dair 1847 tarihli birinci kitabe.

Lahit kapaklarının padişahın izni ile Müze-i Hümâyun'a kaldırıldığını bildiren 1919 tarihli ikinci kitabe.

Fotoğraflar: Burak Çetintaş

Bundan bir buçuk sene evvel Topkapı Sarayı'nın birûn, enderûn ve harem bölümlerindeki çeşitli daire ve pavyonların kapıları üzerinde, salonlarında ve diğer bölümlerinde yer alan muhtelif tür, ebat ve içerikteki kitabeleri barındıran bir kitap yayınlandı. Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil tarafından hazırlanan ve takdim yazısı, sarayın müdürü de olan hocamız Prof. Dr. İlber Ortaylı tarafından kaleme alınan *Taşa Yazılan Tarih: Topkapı Sarayı* isimli bu yapıt şüphesiz saraya ait kitabeler hakkında bol görsel malzeme eşliğinde detaylı bilgi veren çok mühim bir kaynak, kültür tarihimize yapılmış büyük bir hizmet. Tespitimize göre kitapta, irili ufaklı 66 kitabeye yer verilmiş, bunların fotoğraflarının yanı sıra metin çözümlemeleri de titizlikle yapılmış.

Ne var ki, sarayın kıyıda köşede kalmış üç beş orijinal -ısrarla orijinal diyorum, zira sarayda şu anda İstanbul'un değişik yerlerindeki tarihi yapılardan sökülerek getirilmiş onlarca kitabe daha teşhirdedir ve bunları sarayın kitabeleri olarak kabul etmemek lazımdır- kitabesi belli ki gözden kaçmış, zira kitapta bu kitabeler yok.

Bu kısa yazıda, hakkında bilgi verilecek olan iki kitabe hem geç dönem saray kitabelerine örnek olmaları, hem İstanbul Arkeoloji Müzesi lahit koleksiyonu için belgesel nitelik taşımaları ve hem de Türk hat tarihi açısından önemlidir.

Osman Hamdi Bey, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak bilinen ve Sultan II. Abdülhamid'in emri ile kurulan Müze-i Hümâyun'da müdürlük yaptığı sırada müzede korunan ve teşhir edilen koleksiyonlarla ilgili kataloglar yayınlamıştı. Bunlardan biri de "Luhûd ve Mekâbir-i Atika Kataloğu" ismini taşıyan ve 1900'de Mahmud Bey Matbaası'nda basılan katalogdur. Bu eserde imparatorluk coğrafyasının dört bir tarafından İstanbul'a taşınmış lahitlerin listesi verilirken, bazı lahitlerin de İstan-

bul'da bulunduğu ve bir müddet Harbiye ambarında tutulduktan sonra müzeye intikal ettirildiği kaydedilmektedir.

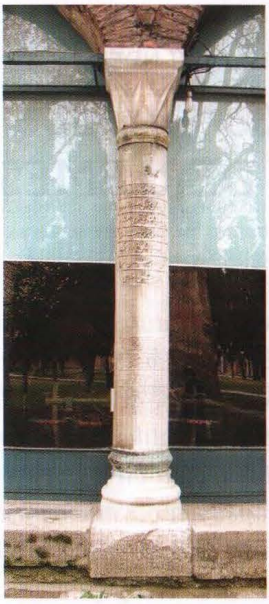
19. yüzyılda sarayda yapılan tamir ve düzenleme çalışmalarında bulunan bazı Bizans eserleri ise cebehâne ambarına kaldırılmış, ancak iki lahtin kapağı avludaki bir ağacın gövdesi içinde kaldığından dolayı nakledilememiş, yerinde bırakılmıştır. Bu yazının konusu olan iki kitabeden ilki, iki lahit kapağının bulunduğu yeri işaret etmesi, ikincisi ise padişahtan alınan izinle ve sergilenmek üzere İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşındığını kaydetmesi açısından önemlidir.

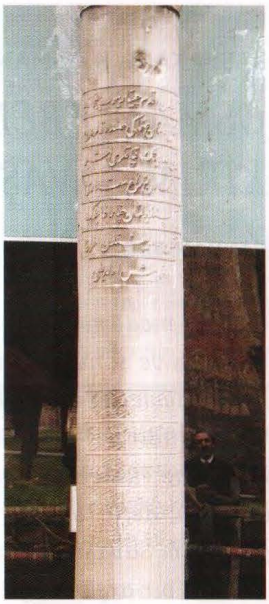
1847 ve 1919 tarihli bu kitabeler Divan Meydanı olarak da bilinen ikinci avluda bulunan; bugün eski saray arabalarının, kupalarının, landolarının sergilendiği camekânlı teşhir bölümü olarak kullanılan ve Bâb'üs-saade'nin hemen sağında, tablakârlar koğuşuna giden yolun üzerindeki revakları örten kubbeleri taşıyan sütunlardan birinin üzerine hakkedilmiştir. Kitabelerden üstteki talik hatla yazılmıştır ve tam metni şöyledir:

"Bundan akdem çıkarılub cebehâneye/naklolunan sommâki sandukalardan/iki adedinin kapakları işbu/direğin on zirâ' mikdârı/hizâsında bulunan çınar ağacının/tahtında olduğundan ihrâc/olunmamış olduğu, gurre-i Recab, 1263"

Ketebesi, yani yazan hattatın imzası bulunmayan bu yedi satırlık kitabenin hemen altında ikinci bir kitabe daha yer alır. Sarayın son tuğrakeşi İsmail Hakkı Altunbezer'in imzasını taşıyan beş satırlık celi sülüs kitabenin tam metni ise şöyledir:

"Bâlâdaki kitabede mezkûr kapaklar ârızan/buyurulan müsaade-i seniyye-i hazret-i padişâhî üzerine/müze-i hümâyun idâresi tarafından çıkarılarak/cebehâne anbarı haricinde bulunan sandukaları/ile beraber müze-i hümâyuna naklolunmuşdur. Gurre-i Muharrem, sene 1335, ketebe Hakkı"

Bâb'üs-saade'nin hemen yanında ve tablakârlar dairesine giden yol üzerinde yer alan kitabeli sütun. Bu sütun herhalde Osmanlı'nın kayıt düşürmeye verdiği önemin en şık örneklerinden birisidir.

1847 ve 1919 tarihli bu kitabeler Divan Meydanı olarak da bilinen ikinci avluda bulunan; bugün eski saray arabalarının, kupalarının, landolarının sergilendiği camekânlı teşhir bölümü olarak kullanılan ve Bâb'üs-saade'nin hemen sağında, tablakârlar koğuşuna giden yolun üzerindeki revakları örten kubbeleri taşıyan sütunlardan birinin üzerine hakkedilmiştir.

Sultan Mehmed Vahideddin devrinde, yani 1919'da artık çoktan terk edilmiş olan ve barındırdığı paha biçilmez koleksiyonları sadece hanedan mensupları ile bazı önemli ve imtiyazlı misafirlerin ziyaretine açılan Topkapı Sarayı hayli bakımsızdı. 1919'a kadar sarayın bahçesinde duran bu iki lahit kapağı o devirde ve muhtemelen ikinci avluda yapılan bahçe düzenlemesi sırasında fark edilerek müzeye kaldırılmış ve koruma altına alınmıştı. Bugün artık Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Bizans devrinden kalma o lahitlerin hatırası olan iki kitabe, unutuldukları köşede diğer saray kitabeleri gibi altın varaklı, yaldızlı, bakımlı ve gösterişli değil ama sapasağlam ve ilk günkü halleriyle saray avlusunu seyretmede.

Beş satırlık celi sülüs kitabenin hattatı olan tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer'in imzası.

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDEN

OSMANLI BELGELERİNDE KIRIM SAVAŞI DERLEMESİ

CANDAN BADEM

Çoğu tarihçinin ilk modern savaş olarak gördüğü Kırım Savaşı 1856 Islahat Fermanı'nı getirmiş ve sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletler sistemine sokmuş, Avrupa'yla mali ve ekonomik entegrasyonu hızlandırmış ve dış borç bağımlılığının başlangıcı olmuştur. Kırım Savaşı üzerine Türkçede karşılaştırmalı bir perspektiften yazılmış, özgün araştırmaya dayalı, derli toplu ve kapsayıcı bir monografi yoktur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kırım Savaşı'yla ilgili Türkçedeki eksiği kapatmak için önemli bir katkıda bulunarak bir arşiv belgeleri derlemesi yayımladı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin, Kırım Savaşı'nın sonunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması'nın 150. yıldönümü için hazırladığı arşiv belgeleri derlemesi biraz gecikmeli de olsa sonunda çıktı.[1] (Kitabın üzerinde yayın yılı 2006 olarak görünüyor, ancak kitap İstanbul'da Osmanlı Arşivi binasında 26 Şubat 2007 tarihinden itibaren satışa sunuldu). Osmanlı arşivi uzmanları Kemal Gurulkan, Mustafa Küçük, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Ayhan Özyurt ve Raşit Gündoğdu tarafından hazırlanmış olan kitap 84 belge grubu içinde yer alan toplam 126 belgenin transkripsiyonu, fotokopileri, çeşitli fotoğraflar ve 5 adet haritadan (her ne kadar önsözde 6 haritadan söz edilmekte ise de) oluşuyor. Belgeler şu 6 konu başlığı altında toplanmış: Diplomatik İlişkiler, Islahat Hareketleri, AskeriFaaliyetler, Ekonomik Faaliyetler, Muhacir İskanı, Taltifat. Kitabın sonuna konan dizin (indeks) çok yararlı. Görebildiğimiz kadarıyla, üçü hariç belgelerin hepsi ilk kez tam olarak yayınlanıyor.[2]

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Sardinya ile ittifak içinde Rusya'ya karşı savaştığı 1853-1856 Kırım Savaşı üzerine Avrupa dillerinde ve Rusçada çok geniş bir literatür mevcut.[3] Bu literatür, telif eserlerin yanı sıra yayınlanmış belgelerden oluşuyor.[4] Rusya'nın Filistin'deki kutsal yerlerden dolayı çıkan mezhepler arası anlaşmazlıkta Osmanlı Devleti'nin ortodoks tebası üzerinde garantörlük hakkı talep etmesi üzerine çıkan Kırım Savaşı Osmanlı modernizasyonu açısından önemlidir. Çoğu tarihçinin ilk modern savaş olarak gördüğü bu olay 1856 Islahat Fermanı'nı getirmiş ve sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ni o zamanki Avrupa devletler sistemine sokmuş, öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla mali ve ekonomik entegrasyonunu hızlandırmış ve dış borç bağımlılığının başlangıcı olmuştur. Maalesef Türkçede bu savaş hakkında karşılaştırmalı bir perspektiften yazılmış, özgün araştırmaya dayalı, derli toplu ve kapsayıcı bir monografi yoktur. Böyle monografilerin yazılabilmesi için bu tür belge yayınlarının önemi büyüktür. İşte Osmanlı arşivi, söz konusu yayınıyla bu konuda Türkçedeki eksiği kapatmak için önemli bir katkıda bulunmuş oluyor.[5] Bizim tarih yazıcılığımızda yeterince ilgi görmemiş olan bu savaş hakkında son yıllarda dünyada olduğu gibi bizde de yeni yayınlar yapıldı. 2003-2006 yılları arasında savaşa katılan ülkelerin hepsinde çeşitli konferanslar ve sempozyumlar dü-

zenlendi. Bizde de 2006 yılının mayıs ayında İstanbul ve Marmara üniversiteleri ortaklaşa bir sempozyum düzenledi.[6]

Kitabın yerli ve yabancı araştırmacılar için yararlı olacağına şüphe yok. Ben de özellikle Kırım Savaşı üzerine bir doktora tezi yazdığım için bu kitabın yayınlanmasını heyecanla bekledim. Sonuçta ortaya konan eser yoğun bir emek ürünü ve araştırmacılar için gayet yararlı bir belge derlemesi olmakla birlikte birkaç açıdan eleştiriye muhtaç.

altında savaş sırasında çıkan isyanlar ve asayiş sorunları (örneğin başıbozuk askerlerinin yarattığı sorunlar) üzerine birkaç belge konabilirdi. Öte yandan, derlemenin sosyal içeriğinin de biraz zayıf kaldığı görülüyor.

Derlemede yer alan belgelerin birkaç istisna dışında hiçbir açıklama notu olmadan sunulduğu görülüyor. Bu durumda tarihçiler dışındaki okur kitlesi açısından kullanım kolaylığı azalıyor. Naçizane kanaatime göre, böyle bir derlemede belgelerin

gerçekten yapılmış bir istikraza ait olduğunu sanabilir.

Kitabın en talihsiz kısmı belki de tam da kitabın vitrininde, yani kapakta yer alan harita. Maalesef bu harita savaşın gidişini büyük ölçüde eksik ve yanlış göstermenin yanında, Sardinya'yı bugünkü Arnavutluk'a komşu göstermek gibi bir gariplik içeriyor. Bu haritadaki oklara göre müttefikler boğazlardan geçip doğruca Sivastopol'e gidiyor, bir kol ise Azak Denizi'nin içine giriyor. Oysa gerçekte müttefikler önce Beşike

Kitabın en talihsiz kısmı belki de kapakta yer alan harita. Maalesef bu harita savaşın gidişini büyük ölçüde eksik ve yanlış göstermenin yanında Sardinya'yı bugünkü Arnavutluk'a komşu göstermek gibi bir gariplik içeriyor. Bu haritadaki oklara göre müttefikler boğazlardan geçip doğruca Sivastopol'e gidiyor, bir kol ise Azak Denizi'nin içine giriyor.

Kuşkusuz binlerce belge arasından seçim yapmak zor bir iş ve ne kadar gayret edilirse edilsin bazı önemli belgelerin bu 126 belge arasına giremeyecek olması normal. Ayrıca başta belirtilen altı adet konu başlığı oldukça kapsayıcı olmuş denebilir. Ancak kanımca kitaba belge fotokopilerinin eklenmesi gereksiz olmuş. Bu fotokopiler yerine başka belge transkripsiyonlarına yer verilse daha iyi olurdu gibi geliyor bana. Çünkü transkripsiyonlar zaten çok doğru yapılmış ve özel adlar dışında bir yanlış içermiyor. Bu nedenle belgeleri Osmanlıca aslından kontrol etmek gereksinimi doğmuyor. Dolayısıyla fotokopileri gereksiz yer kaplıyor gibi. Ayrıca isteyen her zaman arşive gidip belgelerin asıllarını görebilir.

Altı tematik başlık içinde hacim ve içerik olarak en zayıf olanı, sanırım "Islahat Hareketleri". Halbuki arşivdeki araştırmalarım sırasında görebildiğim kadarıyla özellikle Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi'nde 1856 Islahat Fermanı öncesi müttefiklerin Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin durumuna ilişkin talepleriyle ilgili epeyce belge var. Ayrıca bu başlık başına kimden kime yazıldığı vb. hakkında bilgiler ve belgede adı geçen önemli kişiler hakkında kısa biyografik notlar konması yararlı olurdu. Ayrıca o dönemdeki sadaret, hariciye nezareti, seraskerlik vb. gibi önemli makamlarda kimlerin oturduğunu hatırlatmak da iyi olurdu. Derlemede adı geçen bazı kişilerin kim olduğu metinden hiç anlaşılmıyor. Örneğin s. 144, birinci satırda adı geçen Müşavir Paşa'nın (kitapta "müşavir paşa") Adolphus Slade adlı bir İngiliz deniz subayı olduğunu ve Osmanlı donanmasında müşavir olduğu için bu adla anıldığını yazmak iyi olurdu kanımca. Bu tür açıklayıcı notların eksikliği bazen yanıltıcı da olabiliyor. Örneğin "Ekonomik Faaliyetler" başlığı altında verilen istikrazlara ait belgelerden savaş sırasında devletin kaç kez, ne kadar ve hangi koşullarda borçlandığını tam ve doğru olarak öğrenmek mümkün değil.[7] Çünkü örneğin s. 210'da verilen istikraza ait tablo gerçekte alınan bir borca ait bilgileri içermiyor, sadece farazi bilgiler üzerine yapılmış hesapları gösteriyor. Halbuki açıklayıcı bir not olmadığı için istikraz üzerine başka kaynaklardan bilgisi olmayan bir kişi bu tablonun

Körfezi'ne, oradan Gelibolu'ya, daha sonra Üsküdar'a, oradan da Varna'ya ulaştılar. Varna'da biraz oyalandıktan, Odesa'yı bombaladıktan ve Dobruca'ya kısa bir seferden sonra gemilerle Varna ve Balçık'tan Gözleve'ye çıkarma yaptılar. Daha sonra karadan ve denizden Sivastopol'ü kuşatıp, buradan ve Balaklava'dan Kerç ve Azak Denizi'ne çıkarma yaptılar. Ayrıca Anapa'dan Poti'ye Kafkas kıyılarındaki Rus limanlarını zaptettiler. Aynı şekilde, Osmanlı ordularının harekâtını gösteren oklar da eksik ve yanlış. Buna göre Silistre, Şumnu ve Varna'dan hareket eden Osmanlı orduları üç koldan Tuna'yı epeyce geçip Eflak'ın içlerinde bir yerlerde kuzeyden gelen Rus ordularıyla karşılaşıyorlar. Bu arada Rumeli cephesinde herhangi bir muharebeyi belirten bir işaret yok (Gözleve, Sivastopol, Sinop ve Kars'ta ise doğru olarak bu işaret var). Oysa gerçekte bu cephedeki muharebeler Tuna kıyılarında oldu (bu muharebelerin en önemlileri Vidin karşısında Çatana, Tutrakan karşısında Oltaniçe muharebeleri ve Rusların Silistre kuşatmasıydı). Osmanlı orduları bu muharebeleri kazanmakla birlikte, Tuna'yı

Altı tematik başlık içinde hacim ve içerik olarak en zayıf olanı, "Islahat Hareketleri". Halbuki arşivde, özellikle Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi'nde 1856 Islahat Fermanı öncesi müttefiklerin Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin durumuna ilişkin talepleriyle ilgili belgeler var. Bu başlık altına isyanlar ve asayişle ilgili belgeler konabilirdi.

geçtikten sonra karşı yakada fazla durmayıp her seferinde geri döndüler (Ruslar Silistre kuşatmasını bırakıp çekilinceye dek). Rusların hareketlerini gösteren oklar da yanlış, çünkü bu oklar Bükreş'e bile varmıyor, oysa Ruslar Bükreş ve civarını işgal ettikleri gibi, Tuna'nın güneyinde öncelikle Dobruca ve Babadağ civarını da işgal etmişler ve nihayet Silistre'yi kuşatmışlardı. Yine haritada, Anadolu cephesinde de sadece Kars'ta muharebe olmuş gibi görünüyor, ancak İngur, Gümrü, Ahıska, Ozurgeti, Bayezid vb. birçok yerde muharebeler oldu. Ayrıca Şekvetil mevkii Sohum ile Batum arasında ve Sohum'a daha yakın görünüyor, oysa Şekvetil Batum'a çok daha yakın bir yerde (nitekim s. 492'deki haritada doğru yerinde görünüyor). Sohum'dan çıkan hareket oku Kars'a değin uzanıyor, oysa gerçekte Ömer Paşa bu harekâtında yolun yarısını bile geçmeden Kars'ın teslim olması üzerine geri dönmüştü. Daha fazla ayrıntıya girmeye sanırım gerek yok. Böylesine yanlışlarla dolu bir haritanın üstelik kitabın kapağına konmuş olması pek talihsizce olmuş.

Son olarak, özel adların transkripsiyonundaki bazı yanlışlara değinelim. Öncelikle şu meşhur Rus elçisi Prens Menşikov'dan başlayalım. Menşikov'un adı Osmanlı arşivindeki belgelerde benim gördüğüm kadarıyla bazen Mençikof, bazen de Menşikof biçiminde yazılıyor. İkincisi doğruya daha yakın fakat daha seyrek rastlanıyor. Ancak her ne hikmetse Menşikov bizim tarihçiliğimizde hâlâ Mençikof olarak anılıyor. Nitekim bu derlemedeki belgelerde de Menşikov'un adı Mençikof (İçindekilerin Ingilizce çevirisinde ise Menchikov) biçiminde geçiyor. Kuşkusuz burada transkripsiyon hatası yok, ancak yine de bir notla doğrusunun Menşikov olduğunun belirtilmesi iyi olurdu. Bunun dışında, yanlış okunan bazı özel adlar ise şöyle: Buol yerine yanlış olarak Paul (s. 5, 7, 8) ve Boul (s. 68), Brück yerine Brock (s. 7) ve Bruck (s. 57, bu ikinci yazımı kısmen doğru sayabiliriz), Meyendorff yerine Mayındrof (s. 8), Argiropulo yerine Edgar Duplier (s. 25), Gika ya da Ghyka yerine Kiga (s. 42), Pisani (ya da Pizani) yerine Brany (s. 145, 158), Schefer yerine Chiffer (s. 156), Black yerine Ballack (s. 211), Durand yerine Durant (s. 211), Horaz Landau yerine Horasi Lando (s. 243), Valorous yerine Valros vs. Tabii yabancı özel adların Arap harfleriyle doğru yazılıp okunması çoğu zaman olanaksız. Ancak Kırım Savaşı üzerine Avrupa dillerinde yazılmış herhangi bir kitabın adlar dizinine bakarak söz konusu adların doğru yazımlarını bulmak mümkün. Ayrıca yine arşivde yer alan birçok Fransızca ve Ingilizce diplomatik belgede de bunların doğru yazımlarını görüyoruz.

CANDAN BADEM
SABANCI ÜNİVERSİTESİ LİSANS ÜSTÜ TARİH PROGRAMI DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No. 84, 2006. XXVIII+545 s.

2 Bu üç belgeden birincisi Paris Antlaşması nın Osmanlıca metni (s. 66-79). Karş. Lütfi Efendi (ed. Münir Aktepe), *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, cilt IX. Istanbul: I. Ü. Ed. Fak. Yay., 1984, s. 230-244. Ikincisi istikraz komisyonunun görevlerine ilişkin 11 maddelik bir layiha (s. 228-230). Karş. Şevket Akar: Hüseyin Al, *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları 1854-1856*, Istanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Kasım 2003, s. 40 (Ek 48). Üçüncüsü ise savaş ilanına ilişkin Meclis-i Umumi mazbatası (s. 126-127). Karş. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, 1. Cilt, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 320-321.

3 Bu konuda ilk makale için bkz. Candan Badem, "The Treatment of the Crimean War in Turkish Historiography", *Vostochnaya (Krimskaya) Voyna 1853 1856 godov: Novie Materiali i Novoe Osmislenie*, Tom 1, Simferopol: Krimskiy Arkhiv, 2005, s. 24-35 ve "Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı", *Toplumsal Tarih*, 155, Istanbul, Kasım 2006, s. 16-23.

4 Ingiliz, Fransız, Prusya ve Avusturya arşivlerinden alınmış belgelerden oluşan 12 ciltlik bir derleme *Akten zur Geschichte des Krimkriegs* genel başlığı altında Prof. Winfried Baumgart ve başkaları tarafından yayınlandı. Rus belgeleri için yukarıdaki makaleme bakılabilir.

5 Ali Fuat Türkgeldi'nin (1867-1935) kitabı nadir belge derlemelerinden biri ve önemli bir başka kaynaktır. Bkz. *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, 1. Cilt, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960, 1987.

6 Bu sempozyuma sunulan bildiriler yakında yayınlanacak.

7 Bu konuyu merak edenler Akar ve Al'ın yukarıda adı geçen çalışmasına bakabilirler.

WEB'DE SENDİKA TARİHLERİ

DR. GÜREL TÜZÜN

Sendikaların sayfamızda ne işi olduğu merak edilebilir. Bunun nedeni basit: Başka ülkelerdeki gibi Türkiye'de de emeğin bir tarihi var! Sendika arşivlerinin bu konudaki temel kaynaklar olması beklenir. Gerçekten böyle mi acaba?

Ülkemizde en fazla üyesi olan Türk-İş'in web sitesinin (www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/index.asp?wslt=CD5EE825-6253-4E90-A592-924CFE24A1F1) arşiv bölümünde genel başkanın çeşitli tarihlerdeki konuşmalarına yer veriliyor. Buna karşılık, Türk-İş tarihi bölümünde konfederasyonun 59 sayfalık bir tarihi yer alıyor (www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/turk-is_tarihi.pdf). Türk-İş üyesi sendikaların web sitelerinde de benzer bir yapı görülüyor. Örneğin, Türk Harb-İş'in web sitesindeki tarihçe bölümünde hem işçi hareketinin hem de Harb-İş'in gelişimine ilişkin bilgiler bulunuyor (www.harb-is.org.tr/default.asp?id=5&mnu=5). Yol-İş web sitesindeki tarihçe bölümünde (www.yol-is.org.tr/genel_merkez/yol_is_tarihi.php) sendikanın gelişimi 1963-1980 ve 1980'den Günümüze başlıkları altında ve genel kurullar temelinde ele alınıyor. Buna karşılık, Kristal-İş'in tarihi (www.kristalis.org.tr/aa_html/tarihce.htm) daha çok çeşitli eylemler temelinde anlatılıyor. Türkiye'nin en eski sendikaları arasında yer alan Tekgıda-İş (www.tekgida. org.tr/index. asp?sel=2&sayfa=tarihce&ids=15) ile Petrol-İş'in (www.petrol-is.org.tr/) web sitelerindeki tarihçe bölümleri, neredeyse yok denecek kadar kısa. Türkiye Haber-İş Sendikası, Türkiye Maden İşçileri Sendikası ve Türkiye Gazeteciler Sendikası için de durum pek farklı değil. Türkiye Sivil Havacılık Sendikası'nın (Hava-İş) tarihçesi ise bir dia gösterisi gibi sunuluyor.

DİSK'in web sitesindeki DİSK tarihi bölümünde (www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=28) yıllara göre konfederasyon etkinliklerini içeren kapsamlı bir dizin bulunuyor. Bundan daha da önemlisi, artık DİSK arşiv belgelerine Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'ndan (TÜSTAV) ulaşılabiliyor. Bu belgelerin listesi ise, belli başlıklar altında sınıflandırılmış olarak, www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=306 ve www.tustav.org/_php/index.php?YonetimX=GenelListe&TabloX=aa_Liste&KategoriX=ARS%DDVLER&Kategori_Alt_SecimX=ARSIV_DISK_MERK adreslerinde yer alıyor. DİSK'e bağlı Maden-İş'in arşivine de TÜSTAV'dan ulaşılabiliyor (www.tustav.org/_php/index.php?YonetimX=GenelListe&TabloX=aa_Liste&KategoriX=ARS%DDVLER&Kategori_Alt_SecimX=ARS%DDV_MADEN_%DDS).

Türkiye'deki üçüncü büyük konfederasyon olan Hak-İş'in web sitesinde konfederasyonun tarihine neredeyse hiç yer verilmiyor (www.hakis.org.tr/tanitim/hakis_tr.htm). Konfederasyona bağlı Öz İplik-İş, Hizmet-İş ve Tarım Orman-İş sendikaları için de benzer bir durum söz konusu. Buna karşılık Çelik-İş'in web sitesinde ayrıntılı bir tarihçe yer alıyor (http://www.celik-is.org/tarihce/tarihcemiz.htm).

Memur sendikalarına gelince... KESK web sitesinde (www.kesk.org.tr/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=17&Itemid=94) kamu emekçilerinin örgütlenme süreci ayrıntılı bir biçimde ele alınıyor. KESK üyesi Eğitim-Sen'in web sitesinde (www.egitim-sen.org.tr/index.php?eylem=hakkimizda) sendikanın tarihinden çok bugününe ağırlık veriliyor. Özetle işçi sendikalarının web sitelerinde Türkiye'de emeğin tarihine ilişkin bilgiler çok sınırlı. Bu nedenle, konuyla ilgili araştırma yapacakların basılı kaynaklara ve sendikaların henüz web ortamına taşınmamış olan arşivlerine (eğer varsa) başvurmaları gerekiyor. DİSK arşivinin açılmış olması söz konusu eksikliği bir ölçüde giderip, bu alandaki çalışmalara katkıda bulunabilir.

Türk-İş'in web sitesinde açlık ve yoksulluk sınırı verileri de yer alıyor.

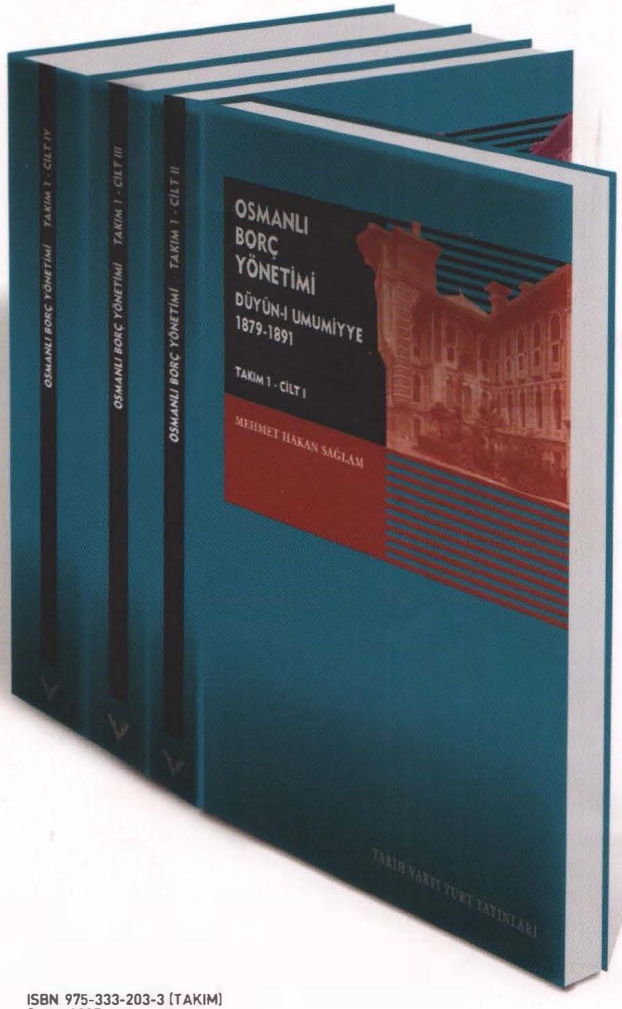
AYDAN ÇELİK aydancelik@yahoo.com

OSMANLI BORÇ YÖNETİMİ

DÜYÛN-I UMUMİYYE 1879-1891

Mehmet Hakan Sağlam

"İşte Tarih Vakfı, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'si finans tarihine damgasını vuran Düyûn-ı Umumiyye tarihi birincil kaynağını araştırmacılara ayrıntılı bir biçimde sunuyor. Mehmet Hakan Sağlam'ın gayretleriyle ortaya çıkan bu çalışmanın verileri göz ardı edilerek çağdaş Osmanlı finans tarihini, bu arada iktisat tarihini yazmak olanaksızdır. Osmanlı malî kurumlarının köklü dönüşümler geçirmesine, Maliye Nezareti'nin kendisine çeki düzen vermesine neden olan Düyûn-ı Umumiyye birçok maliyecinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu doğrultuda Osmanlı 'varidatı' dışarı dönük de olsa önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda soruna eğilindiğinde, bir yandan küreselleşme sonucu Osmanlı'yı bağımlı kılan Düyûn-ı Umumiyye, öte yandan çağdaş bir finansal yapılanmaya da katkıda bulunmuştur. Osmanlı'nın küreselleşmesine eğilecek araştırmacıların belki de hareket noktası bundan böyle Tarih Vakfı'nın şunacağı vetoplam beş takımdan oluşacak Osmanlı Borç Yönetimi ve Düyûn-ı Umumiyye tarihi belgeleri olmalıdır."

Prof. Dr. Zafer Toprak
Boğaziçi Üniversitesi, Öğretim Üyesi

ISBN 975-333-203-3 (TAKIM)
Şubat 2007,
1. Takım /4 Cilt (1284 Sayfa)
90,00YTL

ISBN 975-333-204-0
Şubat 2007,
1.Cilt 264 Sayfa
19,00YTL

ISBN 975-333-205-7
Şubat 2007,
2.Cilt 248 Sayfa
26,00YTL

ISBN 975-333-206-4
Şubat 2007,
3.Cilt 304 Sayfa
18,00YTL

ISBN 975-333-207-1
Şubat 2007,
4.Cilt 468 Sayfa
27,00YTL

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul

MYRA